

ФАМИДАРИН
СОДИҚ

КАЎТИС КАШАМИ

Қиссалар

ТОШКЕНТ — «O'ZBEKISTON» — 2010

Янги саволларга янгича жавоблар керак! Қайсидир савол бизни ҳаракатга ундайди, кейин ҳаётнинг ўзи бизга унинг жавобини кўрсатади. Савол билан жавобнинг ораси, баъзан салом билан аликка, баъзида эса, эҳтиросли учрашув билан бешафқат айрилиққа ўхшаб кетади. Эътибор берганмисиз, авлодлар аجدодларнинг давомчиси бўлгани ҳолда тараққиётнинг, ҳаётнинг бутунлай бошқача саволларига дуч келишади. Улар учун янгича саволга янгича жавоб керак.

Табиатан, ҳар бир кишининг ички дунёсида ана шундай ўзига хос савол-жавоби бор. Бу китобдан сиз ўзингизга тегишли саволларга сизгагина асқотиши мумкин бўлган жавобларни оласиз.

ИККИ ДУНЁ ОРАСИ

«Наркоз жараёнида одам бу дунёдан ташқарига чиқади, у дунёга бориб келади». Буни эшитганман, ўзим аниқ билмайман. Негадир, шу мени анчадан буён қизиқтиради. Дадам касал бўлиб қолганларида, кейин бир ўртоғимни реанимациядан, ўзининг айтишича, шундоққина нариги дунёнинг эшигидан қайтариб олиб чиққанамизда шунга эътиборим бошқача бўлди.

Аслида ҳаётдан нолиб яшашни ёқтирмайман, оптимистман. Дунёнинг ишларини юрак уриши тасвирланган қоғоздаги чизикларга ўхшатаман. Эътибор берганмисиз, бу чизиклар баъзан юқорига шундай изчиллик билан кўтарилиб кетадики, шунда бу чизик энди пастга тушмаса керак, дейсиз, худди шу пайтда кескинлик билан пастга тушади. Бу чизиклар — пастга, тепага, ўртага тушиб, изчиллик билан чизиладиган чизиклар юрак уришини тасвирлайди. Асосийси, чизикларнинг узилиб ёки бир чизик бўп қолмаслиги. Ҳаётнинг йўриғиям шундай. Лекин ўша хаёллардан қутулолмадим. Юрсам ҳам, турсам ҳам шу ўй: наркоз воситаси билан нариги дунёни кўриш мумкин! Бу, бир жиҳатдан мумкиндек кўринса-да, иккинчи томондан шунинг учун касалликни ҳавас қилиш ҳам аҳмоқлик, назаримда. Дадамдан ва дўстимдан бу ҳақда, ўша пайтда кўрганларини бир суриштириб билгим келади, бунинг сабабини тушунтириб бериш қийин, ҳадеганда ботинавермайди киши.

Бир куни ўша дўстим туғилган кунини нишонлайдиган бўлиб қолди. Кечқурун уларникига, ўтиришга бордим. Қарасам, даврада мен билганлардан кўра, танимайдиганларим кўп. Зиёфат қуюқ бўлди. Анчадан буён

ичмай қўйганим сабабли ажиб машгулот билан банд бўлишимга, яъни кишиларнинг мастликларидаги асл ўзликларини кузатиб ўтиришимга тўғри келди. Бу машгулот одамга хушқайфият бермаслиги, завқ бағишламаслиги табиий. Анчагина вақт ўтирганимиздан кейин мен чекиш баҳонасида ташқарига чиқдим. Ташқари, деганим, ўтириш бўлаётган уй— иккинчи қаватдан тушган жойингиз, шу домнинг ҳовлиси. Қарасам, бир киши мендан олдин тушиб улгурган экан. Скамейкада чекиб ўтирибди. Бориб ёнига ўтирдим, менам сигаретимни олиб тутатдим. Бу одам давранинг тўрида ўтирганди, билишимча, уям ичмаган. Тутунни берилиб тортади, осмонга қараб пуфлайди. Пича вақт ўтди. Ундан садо чиқадиғанмас. Мен чекарканман, зимдан унга қараб қўйдим ва боядан бери, даврадалигидаёқ менга танишдай туюлаверган бу кишини бирдан эсладим. Бу ўша — дўстимни даволаған дўхтир. Ҳа, худди ўзи. Мендан нари борса, тўрт-беш ёшлар, чамаси, катта, ортиқ эмас, кўриниши шундай. Фақат ўшанда отиниям билардим, ҳозир эсимда йўқ. Жимгина ўтириб, чекиб-чекиб индамайгина кириб кетгим келмади.

— Қаранг, вақтнинг тез ўтишини, Комилни айтаман, хаш-паш демай, ўттиз бешни уриб қўйипти.

— Ҳа, мен ҳам ҳозир вақтнинг тез ўтишини ўйлаб турувдим. Ростданам хаш-паш демай жўрангиз шу ёшни уриб қўйди. Нақ... уриб қўйди.

— Мен сизни эсладим. Дўхтирсиз, реанимацияда. Фақат ҳозир қараб туриб-туриб... отингизни эслолмадим.

— Эслолмадингизми, аслида бу шарт ҳам эмас.

— Мен Комилнинг олдиға кўп борардим, шунда сизни кўп кўрганман, кўп марта отингизни айтиб чақирганман, эсламасангиз керак.

У, исмимни айтмасам бўлмайди, шекилли, дегандай жилмайиб қўйди.

— Равшан менинг отим. Ишда, биласиз, «отчества» билан айтишға одатланишган, Равшан Бахтиёрович, дейишади.

— Ана, биламан, дедим-ку, Равшан Бахтиёрович! Ростини айтсам, фақат Равшан, деб қўйганингизда, ўхшат-

май турардим. Равшан Бахтиёрович, дейишингиз билан аниқ эсладим. Мен сизни танийман, дедим-ку.

— Сиз, Комилнинг дўстимисиз? Комилга ўхшаб институтда домла бўп ишлайсизми? Комил яхши бола!

— Ҳа, яхши бола. Мен жўрасиман, отим — Нарзулла. Домла эмасман. Соҳам бошқа... «нефтегаз» да ишлайман.

— Ааа, ҳаёт кўзингизга гўзал кўринаркан.

У яна жилмайиб кўйди. Кейин чекиб бўлганлиги сабабли ўрнидан туришга чоғланиб қолди. Афтидан, мендай одам билан танишгани, унинг учун жуда фавқулодда иш бўлмаганлиги, айти шу сабабдан унинг қўнгли «чаманзор бўлиб» яшнаб кетмаганлиги кўриниб турарди. Нимаям дердик.

— Сиз билан танишганим яхши бўлди, бир нарсани анчадан бери сўрамоқчи бўлиб юргандим— дедим унга.

— Қизиқ гапирдингиз-ку, ҳали танимаган одамдан анчадан буён бир нарсани сўрамоқчи бўлиб юрганмидингиз. Ҳозиргина танишдик, шекилли.

— Хирурглардан дейман... бир нарсани сўрамоқчийдим.

У, кетишга чоғланиб тургани, менинг гапим билан қайтиб ўтирди.

— Айтишларига қараганда, Равшан ака, одам наркоз пайтида, нариги дунёга бориб келиши мумкин эмиш, сиз нима дейсиз бунга?

— Билмасам, ким бориб келган бўлса, шу кишидан сўраш керак.

— Сир бой бермаяпсиз! Сиз биласиз, ҳаммасини биласиз-ку!

— Нега бундай ўйлаяпсиз, ишқилиб, мен сизнинг кўзингизга нариги дунёдан келганга ўхшаб кўринмаяпманми?

Мен кулдим, кулгим беўхшов чиқди. Тезда лаб-лунжимни йиғиштириб олдим. Эндигина танишган кишининг кўзига аллақандай овсар бўлиб кўрингиз келмайди, албатта. Комилгаям яхши эмас бу гап. Тагин бу киши, Комилнинг жўраси шундай экан, деб ўйламасин. Индамасам, дарровгина ичкарига кириб кетиши мумкин. Ўзига ўхшаб, жилмайиб гапирдим.

— Шунга қизиқаман мен. Нариги дунёни кўргим келади.

— Нариги дунёнинг нимасига қизиқиш мумкин, олдин менга шуни айтинг-чи, кейин, сиз қизиққаннгиз билан менинг қўлимдан ҳеч нарса келмайди-ку!

— Сиз кўп одамларни наркоз таъсирида операция қилгансиз-ку. Улар наркоз пайтида нималарнидир кўришган. Кейин улардан ҳар бири нималарнидир сизга айтиб бергандир, ҳар биридан озгинадан бўлсаям эшитгансиз... Йиғилиб-йиғилиб... дейман, анча-мунча нарсани билиб олгансиз...

— Нариги дунё ҳақида... дейсиз-да!

— Ҳа, нариги дунё ҳақида.

Кейин билдим. Равшан Бахтиёрович ростданам ўзининг устаси экан. Бир бошидан тушунтириб кетди. Наркознинг таркибида шундай нарсалар бор эканки, улар турли таъсирга эга бўлиб, қандайдир тўқималарнинг фаолиятига таъсир қилиб... одамнинг миясини, вужудини, танасини... яна бошқа органларини қарахт ҳолга келтириб, бирмунча вақт ўтганидан кейин, кишининг руҳи вақтинчалик бўлса-да ташқарига чиқиб тураркан. Мени қизиқтирган нарсани айтди у! Руҳ танадан ташқарига чиқади!

— Ана шундан гапиринг, руҳ нега танадан ташқарига чиқади, нега ташқарига чиқиши керак?

— Нега чиқмас экан, ахир бу вақтда ўша касални деярли ўлик аҳволга солиб қўяди-ку, бу наркоз.

— Вақтинчалик-да, бу ўлим, а, тўғрими?

Равшан Бахтиёрович менга ғалати қараб қўйди. Бунгача ўзимга сезилди: тўғри, гапим ҳам, саволим ҳам ноўрин чиқди. Ахир ўзи айтиб турипти, одам деярли ўлик бўлади, деб. Мен бўлсам, тагин ўша гапни савол қилиб бериб ўтирипман. Ғалати қарайди-да, тушунаман, бунга унинг ҳаққи бор. Вужудим диққат бўлиб, унга ихлос билан қараб қолдим. Шунда у ҳам мени тушунди, тўғривоғи, мени эмас, қизиқувчанликни тушунди.

— Ҳа, вақтинчалик... ўлим эмасу, лекин ўлимдай гап, деяпман-ку.

Кейин, унга қўшилиб гапириб туришга тортиниб қолдим. Негаки у гапираётган нарсалар ҳақида унга қўшилиб айтишга арзирли билимим йўқ.

Маълумотим олий, лекин, ижтимоий билимлар бўйича мақтанадиган эмаслигимни ўзимам биламан. Кишини ўзидан кўра яхши биладиган одам борми? Йўқ! Ўзим эса билмаслигимни яхши биламан. У билан ичкарига киришга шошилмадик, анчагача ўтирдик. Равшан Бахтиёрович гапираркан, бора-бора жўшиб кетди. Ҳатто наркоз таъсиридан кейин кўрганларини гапириб берган айрим беморларининг ҳикояларини ҳам айтди. Менда, тўғриси айтганда, унинг бу гаплари унчалик қизиқиш уйғотмади. Талабалик давримда Моудининг «Ўлимдан кейинги ҳаёт» деган китобини ўқиганман. Дўхтир ҳозир ўшанда ўқиганларимга ўхшаш нарсаларни айтиб берди. Ичимда, бу мумкин эмас, дердим. Рост ахир, ҳаммаям, жуда бўлмаганда, бир неча киши бўлсам ўлимолди манзарасини бир хил тарзда кўрмаса керак. Ахир тақдирлар бир-бирига сира-сира ўхшамайди-ку. Демак, сўнгги йўл ҳам бир-бирига ўхшамаслиги табиий. Равшан Бахтиёровичнинг айтаётганлари эса буни инкор этаётгандек эди, назаримда. Лекин, дўхтирнинг кейинги гаплари менинг қизиқишларимни алангалатиб юборди.

— Сизга ўхшаган кишиларниям, биз, тўғри тушунамиз. Ростданам қизиқиш уйғотади кишида. Бунга қизиқмаган одам йўқ. Айримлар, булар, ижодкорлар бўлади кўпинча, бирор бир нарсани узоқ ўйлаб юрган бўладими ёки тасаввурига сигдиrolмаган бошқа нарсаларни кўргиси келадими... ишқилиб, ихтиёрий наркоз қабул қилиб ҳам туришади.

— Тушунмадим, бу... нима деганингиз?

— Биринчи марта эшитаяпсиз, шекилли. Баъзида шундай бўлади. Шундай одамлар келишади ва... биз наркоз қилиб қўямиз. Ҳаммасининг расмий йўл-йўриғи бор, қонуний тарзда расмийлаштирилади. Розиман, ўзим, ўз хоҳишим билан, дейилади. Бўлмаса, хавфли жараён, ким билади, балки организмда биз назарда тутмаган бирор хил ўзгаришлар бўп кетса... у ўша ёқдан қайтмай қўйишиям мумкин-да. Шунинг учун бу ўта хавфли... анув, нима дейиларди... Қалтис, қалтис! Ана улар, бу пайтда нималарни кўриб, қандай манзаранинг гувоҳи бўлганликлари ҳақида ҳеч кимга бир оғизам гапирмайди.

Дўхтирнинг бундан кейинги гапларига дурустроқ эътибор ҳам бермадим. Негаки мен ўзим учун фавқулудда керакли нарсани топгандек эдим. Ўша кун, дўстимнинг туғилган кунидан қайтишимизда мен Равшан Бахтиёрвичнинг қўл телефони рақамини олишга муяссар бўлдим.

— Ҳа, дўстим, наркоз учун керак бўламанми, дейман, — деди у ҳазиллашиб.

У, ҳазиллашдим, деб ўйлаганди, албатта, лекин мен бу ишни ҳазил учун ўйлаётганим йўқ. Телефон рақамини михлагандай қилиб, телефонимга сақлаб қўйдим. Ва... орадан бир ҳафталар чамаси ўтгандан кейин... эрта тонгдан бу рақамни излаб қолдим. Бу пайтга келиб, ўйланиб-ўйланиб, ич-ичимдан қарор қилиб бўлгандим. Бир марта си-наб кўришим керак. Ўша, наркоздан кейин, киши тана-сидан ажраган руҳнинг сайрини, шу орқали нариги дунёни... кўришим керак! Шу истак менга юрсам ҳам, турсам ҳам, ишдами, уйдаими, тинчлик бермай қўйганди. Хуллас, эрталаб, одатдагидек, ишга кетаётганимда, шундоқ муюлишда қурт сотиб ўтирадиган кампир ўтиб кетаётган бошқа бир кампирга қараб овозини баландлатиб гапириб қолди:

— Кун совиб қолди, шундай пайтда эрталабдан қаердан қайтаяпсиз?

— А, яхши... А? Нима дейсиз?

— Қаердан келаяпсиз, дейман?

— Манми?

Кейин иккиси сўрашиб олишди ва гапларида давом этишди. Бекатда эса одам кўп, маршрутқа кечикаяпти. Бир маҳал келди. Одамлар ғуув ёпирилишди. Маршрутқа ҳайдовчиси машинанинг йўловчилар чиқиши учун мўлжалланган эшиги битталигидан афсусланиб кетди. Амаллаб чиқиб олдим. Шофёр ортга қариб олди. Шу пайтда бир хотин уни гапга тутди. Ўзи ўзбек бўлса ҳам таннозлик билан русча гапирувчи аёллар бўлади-ку, ўшалардан бири.

— Сегодня так поздно приехали Махмуд ака?

— Ўзимам саал поздно-роқ приехат... қип қўйдим, деб турипман.

Йўл давомидаям, ишдаям, шунга ўхшаш кундалик ҳаётнинг парчалари, уларни кунда-кунора кўрамиз, би-

ламиз, ҳаммамиз биламиз. Кўрган-билганларим, тобора, сохтага ўхшаб кўрина бошлади кўзимга. Соат ўн бирлар чамаси саҳарда ўйлаб қўйганимни қилишга киришдим: дўхтирга, Равшан Бахтиёровичга телефон қилдим. У киши мени дарровгина таниди. Ўзимам уни ўша куни сабр билан, ихлос билан эшитгандим, эсида қолибман.

— Мен қарор қабул қилиб бўлдим, Бахтиёр ака.

— Нима қилдингиз ё нима қилиб бўлдингиз, тушунмадим?

— Ўша куни айтувдингиз-ку, баъзан шундаям бўлади, айримлар ихтиёрий қилишади буни, дегандингиз.

— Нимани айтаяпсиз, тушунмадим, бошқатдан гапиринг. Бир бошидан тушунтириб... дейман.

— Мен, Нарзулламан. Комилнинг жўраси! Эсладингизми ўзи?

— Бир бошидан деганимга, айнан ўша пайтдан бошланган энди. Танидим дедим-ку. Нимани назарда тутаяпсиз, шундан гапиринг, дедим холос.

— Ўзингиз айтувдингиз-ку, айримлар, наркозни ихтиёрий тарзда қабул қилишади, дегандингиз. Мен ҳам шунга қарор қилдим, деяпман, тушунаяпсизми?

— Бу, аввало, мумкин эмас, телефонда айтиладиган гап ҳам эмас. Дўстим, келинг бир, гаплашамиз, майли, кеп туринг, бўпти.

Ишхонам билан у ишлайдиган шифохонанинг ораси анчагина йўл. Лекин тушлик пайтида бориб келиш мумкин. Фир этиб ўтиб келмоқчи бўлдим. Фир этиб бордим ҳам. Равшан ака негадир тушликка чиқмапти.

— Келинг, мана бу ерга ўтиринг.

— Тушликка чиқамиз, бир пиёла чой устида гаплашиб...

— Бир пиёла чой устида гаплашолмаймиз.

— Нега энди, мен атайлаб келдим.

— Бунинг иложи йўқ, агар иложи бўлган тақдирдаям куйиб қоласиз.

Ҳазил қилган экан. Лекин бу унинг на юзидан, на гап оҳангидан билинади.

— Менга қаранг, дўстим, сиз... ўзингизни яхши ҳис қилаяпсизми, ишқилиб?

— Яхши ҳис қилаяпман, шекилли.

Ҳа, у ўшанда ўзи қизиқиш билан айтиб юборган гапларидан афсусланаётганлиги сезилиб турарди. Унинг бу муомаласини кўриб унга нисбатан ўйлаб юрганларим, ҳурматимга дарз етди. Демак, у мени жиддий одам деб қабул қилмаган кўринади. Гапимиз қовушмади. Мен ноқулай аҳволдаман, у айтганларидан пушаймондек. Ниҳоят сўнгги сўз, дегандай гапирди:

— Хуллас, ҳеч қандай наркоз йўқ, ҳуда-беҳудага бўлмайдиям. Шу эсингизда бўлсин. Мениям жоним битта. Ичимниям яхши кўраман. Сиз эса хаёлларингизни жамлаб олинг. Ҳаёт олдинда, ҳаётни ўйланг, қаёқдаги...

У нариги дунёни ёки нариги дунёдагиларни нотўғри таърифлашдан қўрқдим, у ёғини айтмади-да, менга бошқача қараб туриб, тушунарлими, деди. Тушунмай ўлдими, ортиқча гапирмадим. Начора. У киши билан ҳеч нарса бўлмагандек, самимий хайрлашдим, қайтдим.

Равшан Бахтиёровичнинг шу муомаласи сабаб бўлиб, балки ростданам бу хаёллардан қутулишим мумкин дир, деб ўйладим. Кечгача ишга шўнгиб, ҳаммасини унутгим келди. Лекин бояги ўй миянинг бир четида тураверади, нима қилиш мумкин. Дўхтир тўғри айтди, дейман ўзимча ичимда, ҳаёт олдинда, ҳаётни ўйлаш керак, келажак — оилам, эндигина бир ёшга кираётган ширинтой ўғилчам... қарасам, ростданам ўйлайдиганим кўп. Нима қиламан бошимни қотириб, қолаверса, мавриди билан ўша дунёниям кўриш... Этим жимирлаб кетди. Ростданам ҳаётни ўйлаш керак, деб такрорлайвердим.

Иш вақтим тугашига яқин қолганида қўл телефоним жиринглайди, қарасам, дўхтирнинг ўзи менга телефон қилаяпти.

— Менга қаранг, телефонда ҳар нарсани гапиравермай, менга қулоқ солинг. Отингизни эсимдан...

— Нарзулла отим, Комилнинг жўраси.

— Оббо, биламан, дедим-ку. Менга қаранг, жуда қизиқаяпсизми, шу нарсани қилмасангиз бўлмайдиган даражада қизиқаяпсизми?

— Равшан Бахтиёрович, биласизми, сизга нима деб тушунтирсам экан...

— Бўпти, эртага соат саккиз яримда менинг олдимга келинг. Соат саккиз яримда, овқатланмай келинг! Анализларингизни оламиз, кейин кўрамиз, сизга ўзи мумкинми-йўқми бу...

Жавобимни кутмай телефонини ўчириб қўйди. Эртасига эрталаб ҳамма анализларни топшириб бўлганимдан кейин Равшан Бахтиёрович мени бутунлай ҳайрон қолдирди.

— Аслида бунчалик ташвиш билан анализ-панализ қилиб юришимизам шарт эмасди,— деди у.

Жаҳлим миямга чиқиб кетди. Яна ўзимни босиб, унга ўхшаб жилмайиб туришни уддаладим. Бу мен учун қанчалик қийин бўлганлигини билсангиз эди. Жилмайдимча, бу барибир бекор юрганимдан кўра қизиқарли машгулот-ку, дедим. Ана шундан кейин дўхтир менга алоҳида эътибор билан қараётганлиги сезилди. Демак, ростданам жиддийлашаяпман ёки у мени шундай қабул қила бошлади. Кейин, у киши «пятиминутка»сига кириб чиқди. Хонасида бирозгина қолиб кетдим.

— Сизга бир-икки савол берсам майлими, унгача юргингиз қандайлигини билишимиз мумкин бўлган қоғозни опкелишади.

— Менимча, юрагим...

— Ҳеч қачон юрак ҳақида бунчалик ишонч билан гапириб бўлмайди. Юрак, ҳатто, сизнинг «менимча» дегаингизниям тан олмаслиги мумкин.

Унинг гапини тушунганим йўқ, лекин тасдиқ маъносида бош ирғадим.

— Менга ҳамма нарсани очиқ-ойдин гапирсангиз яхши бўларди: нимадан бунчалик қийналаяпсиз, нима сизни бунчалик қийнапти?

— Ҳеч нарсадан қийналганим йўқ.

— Негалигини суриштирманг, саволлар пайдар-пай туюлсаям, ишингиз бўлмасин, жавоб беринг. Ҳаётдан, яшашдан тўйиб кетган пайтларингиз нимани ўйлайсиз?

— Ҳаётдан тўйиб кетган пайтларим бўлмаган, айтдимку, оптимистман. Ҳар қандай нарсаниям яхши томони

борлигига ишонаман. Қолаверса, мен ҳаётни яхши кўраман. Севаман ҳаётни, биласизми, яшашни жудаям яхши кўраман.

— «Нефтегаз»да ишлаганингиздан кейин яхши кўрасиз-да, ўзимам ўйловдим. Наҳотки, бу фақат, фақат қизиқиш бўлса? Қандай яшашни яхши кўрасиз?

— Қандай бўларди, яхши яшашни-да.

— Сиз айтгандек бўлавермайди-да, ҳар доим ҳам яхши яшайвермайди-ку одам.

— Яқинда бир талбиркор акадан шундай гап эшитдим: ҳар қандай мағлубиятда ғалаба, ҳар қандай ғалабада мағлубият бўлармиш. Икки ҳолатдаям ортиқча қувонишам, ортиқча қайғуришам шарт эмас. Лекин тўғри айтасиз, яшаш доимо завқли бўлавермайди.

— Ўххў, адашмапман, сизда, нимадир бор. Кимнидир севганмисиз, бутун борлигингиз билан?

— Ҳалиям севаман.

— Ким у?

— Буни савол деб ўйламайман, жавоб ҳам бермайман.

— Ўйлаганимдан кўра дадил экансиз. Майли, асосийси, севишингиз, ихтиёр сизда албатта. Одам, ҳатто, хотининиям севиши мумкин.

— Дўхтир, сиз мен билан руҳий сеанс ўтказмаяпсизми, ишқилиб, иккимиз ҳам бараварига чалғиб кетмадикми?

— Чалғиганимиз йўқ, яна бир-икки нарсани шундоқ сўрайман, бўлди: кечиримлимисиз?

— Ҳа, бир нарсадан бошқа ҳамма нарсани кечира оламан.

— Нимадан бошқа?

— Айтмайман буни, тилга олишниям истамайман.

— Ўзингиз-чи, кечирим сўрайсизми одамлардан?

— Сўрайман, кимнидир ранжитганга ўхшасам, ўша пайтдан кейин ўзимдан-ўзим қийналаман, телефон орқали бўлсаям узримни айтаман. Кейин енгиллашаман.

— Ана, биз умумий тилни топиб бораяпмиз. Общййй язык! Кечирим сўрай олмайдиган бўлсангиз, мен сизга рухсат беролмасдим. Ана, билдингизми энди. Буниям сабаби бор. Керак, десангиз айтаман.

— Кечирим сўрамайдиган одамнинг ўзи бўлмаса керак.

— Бор. Жуда кўп бундай одамлар. Улар яшашмайди, кун кечиришади. Улар, бу феъли ўзларининг руҳлари учун қанчалик азоб эканлигини билишмайди. Кечирим сўраёлмайдиган одам, кечиримликам бўлмайди, бу эса руҳга яна бир қарра азоб. Шундай азобки, таққос учун айтай, йиринг тўплаётган ярага ўхшайди бу. Бир кун келиб, ёрилади, руҳ озодликка чиққанини кўришининг иложи бўлганида эди... Бу руҳ бояги одам танасида шунчалик ҳам қийналган бўладики, айтиб, тасаввурга етказиб бўлмайди. Имкони бўлиши билан қочади, қочади бу танадан... Нега қочади? Боя айтдим-ку, кечирим сўраб туриш ёки кечириш танадаги руҳни поклаб туришдек гап, шу бўлмагандан кейин, бояги тўпланиб қолганлар... йиринг тўла танадан қочади, шундай қочадики... Шундай бўлгач... сизга содда тушунтирсам, наркоз сабаб чиққан руҳ танага қайтмай қўйиши мумкин!

— Сиз... ростданам оддий дўхтирга ўхшамай қолдингиз. Психолог... нима... деган касбдагилар борку, шундай одамга ўхшайсиз. Мободо, ростданам шундаймасмисиз?

Шу пайт дўхтирга юрагимнинг уриши тасвирланган қоғозни бериб кетишди. У бу қоғозни диққат билан кўздан кечирди.

— Жуда ҳам синчиклаб қарайвериш шарт эмас, бўлади, ҳаммаси яхши менимча.

— Бундай гапираверманг, дедим, мабодо кетганингиздан кейин келмай қўйсангиз, нима қиламан, шунинг учун буни кўришим керак.

Унга қараб, шу пайтгача эътибор қилмаганимдан ҳайратга тушдим: унинг жилмайишида, маъно йўқдек, жилмайиш, совуқ жилмайиш унинг юзида зоҳир эди. Лабларигина эмас, юзи, кўзидаям шу жилмайиш бирдай акс этади. Яна унинг ҳазилими, чиними— гапига тушунмадим. Бепарводек гапирдим:

— Қоғоз ёзиб бердим-ку, ўз хоҳишим билан, деб.

— Менга бундай шубҳа билан қараманг, майли бир айланиб келасиз, ҳаммаси жойида бўлади: шунчалик қизи-

қибсизми, айланиб келасиз! Гап-сўзларингиздан ҳаммаси жойидага ўхшаб турипти.

— Майли бўлмаса, менинг вақтим бўп қолди. Қачон келай, шундай қилиб...

— Нимага қачон келасиз? Бўлди энди, бу нарсани чўзиб, яна бошимни қотирмоқчимисиз? Соатга қаранг, етти дақиқадан кейин ўн бўлади. Ўндан бошлаймиз... Бўлди, кетдик, «операционный»га !

Мен биргина лаҳзада одамнинг табиати нечоғлик ўзгарувчан бўлишини ўзимда, ич-ичимда бўлаётган ғайритабиий ўзгаришлар мисолида кўрдим, билдим, ҳис қилдим. «Ортидан секин келаверинг, коридорнинг нариги бурчидаги хонага кираверасиз» деб кетган дўхтирнинг ортидан боришимниям, бормаслигимниям билмай секин эшик томон... юрмадим, «ўрмаладим» гўё. Шу пайтгача менга кўринмаган, билинмаган икки кучнинг борлигини тўсатдан билдим, билгандаям уларнинг иккиси айна дамда бир танада бир-бирларига ўрин бергилари келмай курашаётганлигини ҳис қилдим. Буни бошқача айтолмайман, эҳтимол, ҳис қилганларим бутунлай бошқача изоҳланиши мумкиндир. Лекин аниқ биламанки, уларнинг иккисиям кучли эди. Буни дастлаб тушунмадим албатта, шу тушунмаслигим таъсирида, ўзимча, буни иккиланиш, деб ўйладим. Ишонасизми, ҳеч қанча вақт ўтмади, мен бошқа одамга айланаётгандек эдим. Ахир ўзим эмасми, Равшан Бахтиёровични холи-жонига қўймаган. Лекин негадир, ишонгим келмасди. Ҳаммаси бунчалик тез ва ҳайратли оддий тарзда бўлиши мумкинлигига ишонгим келмасди. Ҳаяжон, деб ўйласам, унга ўхшамайди, қандайдир ғалати ҳиссиёт бутун вужудимни қамраб олганди. Операция хонасига томон коридор бўйлаб кетаётган дўхтирнинг ортидан бир қараб олдим-да, ташқарига чиқиб кетдим. Негадир, биров қуваётгандек, ташқарига тезлик билан чиқдим-да, барча чўнтақларимни бирма-бир кавлаб чиқиб, кейин топганим— қутидан сигарет олиб тутатдим. Ҳа, айтмоқчи, мен шошиб тутатдим сигаретни, кейин босиб-босиб тортдим. Шундан кейин қарасам, шошиб ёнига келгандим... ҳовлидаги узун скамейканинг олдида қаққайиб туриб қолибман. Чама-

си, келганману ўтиришим кераклигини унутганман. Танамдаги алланечук «жимир-жимир»лар тарқаб-тарқамай ҳовлига, менинг ортимдан чиққан дўхтирга кўзим тушди.

— Ҳа, бунча бемалол ўтирмасангиз, мен сизни қочиб кетдим, деб ўйлаб қўрқиб кетдим, йўғей, ...қувониб кетипман.

Рост, бу дўхтирнинг жилмайиши бошқача. Эътибор берганмисиз, самимий кулган одамнинг кўзларидан ҳам ўша самимий кулгу кўриниб туради. Кўзлариям кулади одамнинг, лаблар билан бир вақтда кўзлариям. Бу одамнинг кулгусида эса... товба, дейсиз, лаблари жилмайиб туради, кўзлари эса кулмайди. Шунни билиб қолдим ва бу ҳайратим мени унга бирозгина овсарона қараб қолганлигимни билдириб қўйди.

— Анграйиш билан ўзингизни чалғитишни ўйладингиз, шекилли. Лекин нима деб ўйлаган бўлсангизам, мен сизнинг қарорингизни ҳурмат қилишни унутмайман.

— А, нима дедингиз?

— Дунё бугунги кунда инсоннинг эркинликларини бус-бутунлигича тан олади, дунё шундай бўп тургандан кейин мен кимман, мен сизнинг қарорингизни ҳурмат қиламан, деяпман.

— Гапларингизга тушунмадим, сиз негадир, кинолардаги одамдек гапирдингиз ҳозир. Сиз мен ҳақимда нотўғри ўйларга бордингиз шекилли. Мен, шундоқ чиқиб, битта чекиб, шундоқ... кирмоқчи бўп турувдим, сабр қилмай ортимдан чиқибсиз.

— Менам ортиқча гап қилганим йўқ, қарорингизни ҳурмат қилишимни айтишим сизга ўзингизга нисбатан ишончингизни қайтаришга хизмат қилади. Бошқа бирор-бир ортиқча вазифаси йўқ айтган гапларимни.

— Хуллас, гапларингизга тушунмадим, гапирдим, дейсиз, гапимнинг вазифаси, дейсиз. Ўзи бир оғиз гап бўлса, бу гапнинг вазифасиям бор...

Шуларни айтдим ўзим ҳам унга ўхшаб гапиришга ўтиб кетаётганлигимни сезиб... гапирмай қўйдим. Уям чекди. Менга ҳайратли жилмайиши билан сирли қараб турдида, бирданига жўшиб кетди.

— Сизга тўғриси айтиман, ...айтмоқчи, ўзи мен сизга бир нарса айтсам бўладими, майлими?

— Айтавермайсизми, сўраб ўтирадиган нарсами шуям...

— Шу гапим сизни ўзингизнинг истакларингиздан қайтариши мумкин бўлсаям айтаверайми?

— Равшан Бахтиёрович, қарасам, сигаретингизниям чекиб бўпсиз, кетдик энди, борайликчи, боя ҳаммасини тайёрлаб келдингиз шекилли.

— Сўраб ўтиришга арзимайдиган гапимни айтмай қўяқолайми?

Мен унга қараб, тасдиқ маъносида кўзимни бир юмиб, бош ирғадим. Уям энди бирор-бир гапни айтишнинг ўзи ортиқчилигини сизди шекилли, индамади. Тўғриси айтганда, шу вақтда менинг жаҳлим чиқиб бораётганди. Дўхтирнинг охири гаплари негадир менга устимдан кулиб айтилаётгандек туюлди ва жуда кўп нарсаларнинг аламини бирданига туйдим. Мени ким деб ўйлапти бу. Кейин, ўша— коридорнинг бурчидаги хонага кирдик ва мен у кўрсатган жойга чўзилдим.

— Бўлди, энди меням, бу ердаги бошқа нарсаларниям ўйламанг, менам, бу кўриб турган нарсаларингизам йўқ, ие, кўзингизни юммадингизми?

— Мана, юмаяпман...

— Ҳозир мана буни... мундай қиламиз...

...Кўзимни юмишга шунчалик тиришдим, бутун эътиборим кўзимда, кўзларим эса, тобора катта очилиб, равшанлашиб бораверди. Сирғалиб чиқдим ва чиққан жойимга, шундоққина пастга қараганимча термулиб қолдим: ўша ҳолимда чўзилиб ётардим мен. Ўзимга маҳлиё бўлгандек қараб турганимда шу жойнинг эшиги очилиб-ёпилди. Шуурим шундай деди, эшикни кўрганним йўқ. Ва... атрофга алангладим: шунақанги зулматки, шунақанги қоронғулик, буни одам зоти аниқ-тиниқ тасвирлаб беролмаса керак. Қоранинг асл ранги қандай бўлишини одамлар билмайди, бу зулмат ана шу, одамлар билмайдиган рангдаги зулмат. Узоқлардан бир нуқта... оппоқ нуқта мен томон яқинлашиб кела бошлади. Ўйладим: шунақанги кичик нуқтаям бормикан, ёзаётганимизда қўядиган нуқтаданам кичик бўлса керак. Нуқ-

та эса мен томонга келарди, келаркан, борган сари бирозгина бўлса-да каттариб бораётганлигини билиб қолдим. Ахир боягина унинг кичиклигидан ҳайратлангандим-да, энди бўлса, сал каттариб қолди: жуводдиз игнанинг тешигича бор. Нуқта ана шундай ҳолга келгунича мен томон яқинлашди. Ва бирданига тўхтади. Мен унга қараб бора бошладим. Шундай дейману жойимдан жилганим йўқлигиниям биламан. Астойдил интилдим, интилдим, нуқта мен учун нажотдек эди. Ахир мен ҳали ҳануз ўша тасвирлаганим — зулматда эдим. Зулматки... бояги оппоқ, ёруғ нуқтага талпинишим табиий эди. Талпиндим, шунақанги ҳолдан тойдимки, ҳаммасидан тўйиб кетдим. Қайтгим келди ва шарт ортимга ўгрилиб, қарасам... ортимдаям зулмат. Бир азобимга минг азоб қўшилди. Тўлиб, тўлиб, тўлиб кетдим. Шу пайт... овоз келди.

— Юравер, кир ўша ерга...— менга эшитилган овоздан чўчиб тушдим. Алангладим, ҳеч ким йўқ, қўл чўздим, қўлим ўзимга кўринмайди.

— Қаёққа юраман. Кириш мумкин бўлган жойни кўрмаяпман...

Юришга ҳаракат қилдим, юрмадим, нуқтанинг ўзи мен томонга кела бошлади: ўша ҳолича, игнанинг тешигидай. Мен эшитилган овозни ўйлардим, ким бўлиши мумкин, нега мени кўриб қолди? Менга кўриниши мумкинмасми-кан?

— Кир энди, секин киравер...

— Қаёққа кираман, кирадиган жойнинг ўзи йўқ бўлса...

— Ана рўпарангда турипти-ку, шундоқ кираверсанг бўлади.

Қалтис ҳазилга ўхшарди бу. Мен киришим мумкин бўлган жойнинг ўзи йўқлигини яна бир бор таъкидламоқчийдим, бирданига у назарда тутаётган жой мен кўриб турган нуқта бўлмасин тагин, деб ўйлаб қолдим.

— Мен игнанинг тешигидай нуқтадан бошқа нарсани билганим йўқ, кўрганимам йўқ.

— Шунга кир!

Нуқта яқинлаша бошлади.

— Бўлақол энди, киравер...

Мен ишонмайман, сиз ишонмайсиз: мен секин ўша нуқтанинг ичига разм солиб, кириб олдим. Кўзларим қамашиб кетди. Ҳали ҳануз мен, бус-бутун одам ана шу нуқта — тешикка сиққанам ё сиғмаганимни ўйлаб турганимда, бирданига кўз ўнгиб ёришиб, кўзларим қамашиб кетди. Шунақанги енгилманки, назаримда ...йўқман! Эсингизда турсин, йўқ нарсалардан кўра енгилроқ нарса икки дунёдаям йўқ. Мен шу даражада енгилман. Энди мени қуршаб турган нарсаларни илғай бошладим. Қирлар бор эди, унинг шундоққина устида парча-парча булут, булутки, шундай пуфласанг бўлди — тарқаб кетади. Кузатиб, сал нарига қарагим келди: узоқлардан қуёшга ўхшаган нарса ловуллаб тургандек, қуёш эмас, дейман, негадир шундай дейман. Қайтадан қарасам бояги қирларнинг ўрнида бошқа нарса, бояги қуёшга ўхшаган нарсаям бошқа бир нарсаларга ўрнини бўшатиб берипти. Кейин негадир ўйладим: Мени ўраб турган нарсаларнинг ўзи йўқ бўлса керак. Атрофида ҳеч нарса бўлмаган нарсанинг ўзиям йўқ бўладими? (Қизиқ савол бўлди). Кўз қирим билан нигоҳимга бор эътиборимни жамлашга уринаман: ҳув нарида, кўрган кишининг ҳавасини келтирадиган даражада ўсиб турган дарахт бор. Шунги билиб келишим мумкин-ку! Кувониб кетдим. Бу мен учун яратилган имкониятдек эдию, мен уни уудалашга кўзим этиб турарди. Юрмоқчи бўламан, юрмайман, тиним билмай уринавердим. Қийналиб кетдим ва... ҳеч қандай қадам босмай, югуриш-елишсиз дарахтнинг олдидаман. Шунда қаршимда турган одамнинг шарпасини кўрдим. Мен, тўғриси уни айтганда, уни кўриб кўрқиб кетишимни билардим. Шундай ҳолатга тушишга ҳам тайёр эдим, лекин, бундай бўлмади. Унга салом бердим. У менга орқа ўгирганча қаёққадир жуда ихлос билан қараб турарди. (Нега, айнан ихлос билан, деб ўйладим, билмайман.) Яна бир марта салом бердим, бу гал овозим боягидан кўра қатъийроқ чиққандек бўлди, албатта. Йўқ, у киши ўша ҳолича тураверди.

Мен эса, унга нимадир десам, бу унга қизиқ туюлса, албатта, менга қарайди деб, шуни назарда тутиб тинмай гапириб туришим кераклигини ўйладим.

— Менинг отим Нарзулла. Шу ердан ўтиб кетаётгандим. Қарасам, манави дарахтни кўриб қолдим, қаранг, қандай яшнаб турибди: баргларининг рангиям шунақанги тиниққи, бунақанги дарахтни ҳалигача кўрмаганман. Бу нима дарахт ўзи?

Ўша кишининг чап енги оҳиста қимирлади, буни менинг гапларимга муносабат, деб нотўғри тушунибман, аслида енгилгина шамолдан қимирлаган экан, мен эса, гапириб туришим керак эди, шунда у киши менинг борлигимни билиб, мен томонга қараши мумкиндек...

— ...қарасам, бу дарахтнинг сояси... шунақанги сояки, қаранг, эътибор бердингизми, тангадек ёруғлик тушмайди-я. Шундай иссиқ кунда бундай салқин жойда туришининг ўзи олам-олам шодлик, сув билан ҳаводай, тўғрими, нима дейсиз... Бўлмаса, шундай иссиқ кунда...

Яна нималар дедим? Шунақанги кўп гапирдимки, ниманидир гапиришим кераклигини билардим, нималигининг фарқи йўқ, тинмай гапириб турсам бўлди, шунда у киши бир марта бўлсаям ортига қарар-ку. Бир маҳал яна ўша овозни туйдим. Эътибор беринг, овоз эшитилмаслиги мумкин, овозни туйиш мумкин, сезиш мумкин. Овоз эшитилгани йўқ менга, мен овозни туйдим, ҳис қилдим, холос, шунда:

— Ўнг томонга қайрилгин-да, тўғрига кетавер!— деди менга овоз.

Ўнг томонимда эса ҳозирги дарахт бор эди, мен дарахтнинг шундоққина остида эдим-ку. Овознинг айтганларини сўзсиз бажарардим, лекин, барибир, юрганам йўқ. Ўнг томонга қайрилдим: секин ҳаракат қилишга тиришдим, қарадим, дарахт кўринмади, бояги дарахт бормиди ўзи йўқмиди?

Шунда мен ўзимни, қўлимни, оёқларимни, кийиму тирноқ, соч... менинг борлигимни исботлаб турувчи барча-барча нарсаларимнинг йўқлигини билдим. Мени ўзимга эслатиб турадиган бирдан-бир нарса менинг нигоҳларим эди, холос (лекин кўзим йўқ). Бирданига тушуниб қолдим. Боядан буён бекордан-бекорга шунча тиришиб, ўзимни ноўрин қийнаб юрган эканман. Аслида бошқача экан, қаёққа боришни истасам, ва... шу томонга бор эътиборим

билан термулиб қарасам етарли экан, шу жойга бораверар эканман. Оёғим, қадамим, қўл ҳаракатларим... хуллас, мендан бошқа ҳеч нарса талаб қилинмайди, нигоҳим ўша жойга эътиборлироқ қадалса, бас.

Шундай қилдим— ўнг томонга эътибор билан қарадим. Кўз ўнгимга ям-яшил қирлар, қирлар оша элас-элас манзаралар келади. Элас-элас овозлар эмас, элас-элас манзаралар келади, мен адашганим йўқ. Бундаги гўзалликни одам боласи кўрмаган бўлса керак, деб ўйладим. Мен бутунлай турфа манзаранинг қуршовига тушдим. Имконим борича атрофга қараб, тўйиб-тўйиб олгим келаверди. Ҳеч нарсага улгурмайман, бунга сари шошаман, қараб-қараб олгим келади. Буни, нима десам экан, лаззатли нарса еб, танангиз яйраганидан ҳам ортиқроқ нарса — завқу шавқ билан қиёсласа бўлади. Бизнинг сўз билан айтишимиз мумкин бўлгани шу-да. Аслида мен ишонаман, сўзга бўйсунмайдиган нарсаларам бор. Бу манзара шундай: қарардим— тўймасдим, қарардим — тўймасдим! Эндигина олдинга қараб, нигоҳларимга бор эътиборимни жамлаб юрмоқчи эдим... рўпарамда оппоқ кийим... бор бўю басти билан турарди! Одатда киши қад ростлаган кўйи оққа ўралиб турса, шундай бўлади. Шуни тасаввур қилинг, лекин, ўша кишининг оқ ўралган кийимидаги боши ўрни ва қўл-оёқларининг ўрни бўшлиқ. Оққа ўралган бўшлиқ деганим— бошнинг ўрнидан, шекилли, овоз чиқди. Жуда таниш овоз, жуда таниш... эзилиб кетдим, йиғлагим, йиғлагандаям сел бўлиб йиғлагим келди. Ҳали ҳануз ўша ҳолат, овозни эшитмасдим, овозни ҳис қилардим. Овоз такрорланди, мен эса бу овозни икки дунёдан ортиқ соғинганимни ўйлаб янада эзилдим. Учинчи марта такрорланди овоз:

— Нима қилиб юрибсан бу ерда, бу ерга нега келдинг?

Мен эса, боягина кўриб, тенгсиз завқу шавқ қуршо-вида қолиб термулган манзаралар ҳақида у кишидан сўрагим келарди. Айни бир пайтда, нега унинг боши ва қўл-оёқлари кўринмай турганлигидан ҳайратланмаганлигимни ўйладим. Негадир, ҳаммаси табиийдек туюлди ва у кишининг саволига яна савол билан жавоб қайтардим. Қизиқишим болаларча беғубор эди.

— Хув, анави томонга борсам бўладими, менга кўрса-тиб юборинг, хув анавини қаранг, кўраяпсизми...

Кўраётган нарсаларим шу даражада гўзал нарсалар эдики, бу фалон нарсага ўхшайди, деб айтиб юборишдан ўзингни асрайсан, негаки уни ўхшатиш учун сизу биз билган нарсалар камлик қилади, унга ўхшатишга муносиб нарсаларнинг ўзи йўқ. Овоз бироз қатъийлашди.

— Нега келдинг бу ерга. Нега бунча шошасан. Ҳали бери келмайсан! Эҳҳе, бу ерга келишингга эрта...

Жуда таниш овоз, жуда таниш! Тағин эзилиб кетдим, йиғлаб, йиғлагандаям сел бўлиб йиғлагим келди. Кейин ўша Оппоқ Кийимнинг ортидан эргашдим. У киши мени шундай қилишга ундади. Юрмасам бўлмайдиган тарзда ундади, гапирмай ундади, мен жим эргашдим. Боя айтганимдай: у кишининг ортидан бораяпману юрмайман, ҳаракат қилмайман...

Бир маҳал у киши шарт тўхтади-да, мен томонга ўтрилди, ўша, бошнинг ўрни— бўшлиқдан овоз чиқди:

— Манавини кўраяпсанми, туш, тез-тез бўлақол, туш!

Қарасам, ерда, қудуққа ўхшаган, тўғрироғи, ертандирга ўхшаган ўра. Шу чуқурга мен тушишим керакми?..

— Нима қиламан бу ерда?

Овоздан садо чиқмади. Тўғрисини айтсам, менда недир бир гина пайдо бўлганди. Ахир шундоқ чиройли жой, шундай ажойиб манзараларни кўрсатмай, мени мана шу чуқурга тушириб юборишни истаётган кишига нисбатан аразга ўхшаш ненидир туйдим. Нега бундай қилмоқчийкин, шуни билгим келиб алангладим. Овоз эса, мени шундай тарзда ундадики, ҳеч нимани ўйлашга улгурмай, «Ертандир»га эгилдим ва... тушиб кетдим...

...Қўлларимни шошиб кўзимга тутдим. Қўлларимни кўрдим. Тепамда, шундоқ бош тарафимда, дўхтир, Равшан Бахтиёрович ўзининг ўша-ўша жилмайишида менга қараб турарди. Қўлидаги соатига қараб олди.

— Қаранг, ҳозир соат ўн ярим бўлди. Сиз ўндан ўн беш дақиқа ўтганда ётувдингиз. Ўн беш дақиқа «айланиб» келдингиз. Бу энг кичик «доза» десаям бўлади. Туринг энди, секиин...

Турдим, дўхтир айтганидек, «секиин» турдим.

— Энди, ўзингиз нималар кўрганингизни айтиб бера оласизми? Шунинг мендан сўрайвериб гаранг қилувдингиз.

Менинг унга айтадиган гапим йўқ эди. Индамай, эшик томон юрдим, борган сари ҳолсизланиб бораётганимни сездим. Наридан-бери айтилган гаплар билан дўхтирнинг олдидан чиқдим ва ишга кетдим. Унга миннатдорчилик билдиришним унутдим, асти бунинг ўзи шартмикан... Шартмикан, деган ўй кечгача менинг фикру хаёлимни банд этиб турди. Ва эртасига эрталаб мен Равшан Бахтиёровичга телефон қилдим. Унга миннатдорчилик билдирдим. У менга одам ўз ҳадини билиши кераклигини (бошқаларнинг қўлидан келмайдиган тарзда) тушунтириб қўйганди.

ҚАЛТИС ҚАДАМ

1

— **С**из мени борган сари сиқиб, еб тамом қилаётганингизниям ўйлайсизми?

— Нега сиқиларкансан, азизим...

— Бундай ясама жилмаймай қўя қолинг. Ростданам шундай! Буни нима билан, қайси гап билан хаспўшласангизам— сезилиб қолади.

— Майли, нияям дердим. Ўйлаганинг ўзингники, хаёлингни ўзгартирадиган кучга эга эмасман.

— Ишлама, дедингиз, ишламадим. Кучга эга эмассиз, лекин, чорасиз одамнинг устидан кулишни, бечоранинг ожизлигидан фойдаланишни биласиз.

Бу билан Гулҳаё ота-онаси ўтиб кетганлигини, ёлғиз акаси бу ердан узоқда, шаҳар бўлса-да, бошқа вилоятнинг марказидалигини, шунинг учун йиғлаб борадиган жойи йўқлигини яна бир марта айтди, «айтишга мажбур бўлди». Шундан кейин, эри юмшади, шекилли, ўзини телевизор билан чалғитган бўлиб индамай бироз термулиб турди-да, чиқиб кетди. Ҳовлидаги қизчаларини чақирган овози эшитилди:

— Қизалоқларим, келинлар, ҳамма машинага. Паркка борамиз.

Мақсуднинг учта қизи бор. Каттаси олти ёшда, кичиги икки ёшда. У болалари билан паркка айлангани кетди. Хотинига эътибор ҳам бермади гўё.

Кейинги икки йил ичида мана шу эътиборсизлик борган сари кучайгандан кучайиб бормоқда. Гулҳаё буни аввалига, учинчи фарзандиям қиз бўлгани учун... деб тунди. Ахир у Мақсуд билан бирга ўқиб, неча йиллар севишиб юриб турмуш қурган. Ораларида бирор-бир шубҳага ўрин йўқ эди. Шундай деб ўйлаб юрган кунларидан бирида, кечки пайт, у эридан келаётган мутлақо бошқа атир исини туйиб қолди. Атир французларники, турган гапки, бундай атирлар унча-мунча аёлда бўлмайди. Ҳатто, ўша янги чиққан атирнинг қандай номланишиниям билди. Лекин, Мақсудга буни айтолмади. Бирон ҳафталардан кейин яна ўша атир иси билан келди... Яна индамади. Кейинроқ бафуржа ҳаммасини ётиги билан айтарман, деб ўйлади, лекин, дўхтирлар унинг бошқа фарзанд кўролмаслигини айтишганидан кейин бу ҳақда умуман гапиролмай қолди. Наҳотки Мақсуд шуни рўқач қилиб, уни шунчалик хўрлаётган бўлса. Ундай дейдиган бўлса... ўша атирнинг ҳидини илк марта сезиб қолганида Гулҳаё ўзини текширтирмаган ва уларнинг энди фарзанд кўролмаслиги маълум ҳам эмасди. Демак, одамнинг ишлари юришиб, омади келиб, пули кўпайса ўзгараркан-да. Мақсуддаги ўзгаришнинг сабабиям шудир балки. Юриш-туришидан «янги бой» у. Энди турмуш қурган пайтларида яхши эди. Ишлари юришганиниям, омади келмай турганиниям Гулҳаёга айтиб турарди. У билан бир тану бир жон эди. Гулҳаё ҳам унга имкони борича кўмак, далда беришга ҳаракат қиларди. Йиллар ўтгани сайин эса ишлари ҳақида хотинига кам гапиради, унинг нима билан банду, нима ишларни бошлаётганлигини умуман билиб бўлмай қолди. Ишхонамга телефон қиларсан, дерди илгари. Энди эса бирон гап бўлса... деб қўл телефонини айтади. Ишхонасида телефон йўқ эмиш. Шундай бўлиши мумкинми? Лекин буларнинг ҳаммасида Гулҳаё ўзига нисбатан беадад бир синоат— адоватнинг борлигини ич-ичидан ҳис қилар-

ди. Бориб-бориб бу ҳиснинг тўғрилигига шубҳа қилмай қўйди. Икки-уч марта эрига мана шулар хусусида шаъма қилгандек бўлиб гапириб кўрди. Тўғридан-тўғри айтиш мумкин эмас. Бундай қилса ишни бузиб қўяди. Негаки, эрини билади, уни бир нарсага очиқдан-очиқ ундасангиз, атай тескарисини қилади. Тескарисини қилмаган тақдирдаям унга нисбатан кек сақлаб қолади. Индамай юрган одамнинг, тўғрироғи, четдан қараганда, ўта мурасоз бўлиб кўринган одамнинг ичидаги кекнинг чексизлигини ҳеч ким ҳис қилолмайди. Бундай одам вазиятнинг йўриғи билан ҳаммасини табиий йўсинда қилади. Қасдма-қасд қилади. Шунинг учун қалтис ҳаракат яхшимас, ҳаммасини бузиб қўйиши мумкин. Гулҳаё бун биларди, пайт пойлаб юрарди у. Эрининг кайфияти яхшилигида, ўша гапнинг мавриди келганидагина секин айтилиши керак. Бир куни қизиқ ҳолат бўлди. Мақсуд Гулҳаёга «мана бу янги чиққан француз атири, сенга совға, деб олдим» деб қолди. Ҳидлаб кўрса... ўша, уч-тўрт марта эри ана шу атир ҳиди билан келган, худди ўша! Гулҳаёнинг ақлига сиғмай бораётган ишлар эса энди сирли кўринишда давом этарди. Шундан кейин у илгаригилардан ҳам кучлироқ шубҳа ичида қолди. Эрининг нима қилаётгани, мақсади нималигини билиш мушкул эди. У, баъзи аёлларга ўхшаб фолчига бориб, эрини ўзига иситиш ҳақида ўйлаёлмасдиям, негаки, ўқиган аёл сифатида кўрган-билганлари хусусида ўзининг холис қараши борлигига бўлган ишончи бунга йўл қўймасди. Бўлмаса, қўшниси Салтанатхоннинг бир-икки марта атай чиқиб «эрингизга маҳкам бўлинг, кўзга яқин, эр бермоқ— жон бермоқ» деганидан кейин қандайдир чораларни кўрарди. Салтанатхоннинг ўзи икки маҳалла наридаги нафаси кучли хотиннинг нисбатан арзон ва ишончли хизматиниям «таклиф» қилганди. Эрининг ҳаракатлари эса борган сари сирли бўлиб бораёпти. Сирли деб ўйлашга ўйлайди-ку, лекин кейинги пайтларда очиқдан-очиқ қилаёпти у, баъзан кечалари бир ёқларда қолиб кетаётганлигини яширишниям истамаяпти. Гулҳаё эса бояги хавотирлар билан унга ҳеч нарса гапиролмадиям. Борган сари Гулҳаёга шунчаки, бирор-бир зарурат юзасидан гапирадиган бўлиб бораётгани эса

аёлни таҳқирлашдан бошқа нарса эмасди. Мана, ҳозирам бир оғиз юр, демади. Лекин, агар лозим бўлганида, кўйлагимни дазмоллаб бер, дерди. Ростдан таҳқирлаш бу, бошқа нарса эмас! Гулҳаё умрини бағишлагани — севгилисига, болаларининг отасига, эрига нисбатан қалбида пайдо бўлган бошқача туйғуни биринчи марта ҳайрат билан ҳис қилди. Интиқом ҳиссини туйди. Қурбақани боссанг ҳам «вақ» этармиш. Эрининг болалари билан паркдан келишини кутди, лекин улар келгач, яна истиҳолага бориб оғиз очолмади. Ўйланиб қолди, истиҳола эмас экан, бу унинг эридан кўркуви. Кўркуви — севганидан, болаларининг отасидан, эридан кўркуви уни бояги интиқом сари бошлаётган бўлмасин тагин. Ўйлагани рост — бундай одамдан кўрқиш керак! Кечаси, болалари ухлашга ётганидан кейин Гулҳаёдаги иложсиз журъат «бош кўтарди».

— Қачонгача бундай, мушук-сичқон ўйнаймиз, Мақсуд ака?

— Нега энди, Мақсуд ака, деб қолдинг, дадаси, дердинг-ку— Мақсуд ётган жойидан унга қараб ўгирилди.

— Буни кўяверинг, бу жуда ҳам сезиларли ўзгариш эмас, сизникининг олдида.

— Бу... нима деганинг, азизим!— у қайтадан нариги томонга ўгирилиб ётди.

— Французча атирларнинг сириниям очиқдан-очиқ қилиб кўрсатдингиз менга. Ҳаммасига шундай атирдан бериб чиққанмисиз?

Шу онда, ўзининг беҳосдан айтиб юборган гапи билан, эрининг жазмани бир эмас, бир нечта бўлиши мумкинлигини ўйлаб қолди. Мақсуд индамади. Индамай ютди яна. Лекин бу Гулҳаёнинг ичида ёнган оловнинг тафтига жавоб эмасди. Ноиложликдан шифтга тикилиб ётди, алам қилди, кўзларига ёш қалқди. Чорасизликдан чора қидириб қолган кишининг аҳволи ёмон. Ўзининг аҳволини фақатгина ўзи билади-ю ўзига ўзи ҳеч бир ёрдамни кўрсатолмайди. Эътибор берганмисиз, ҳолдан тойиб йиқилган одам ўзини кўтаролмайди. Қадини ростлаши гумон. Шундай ҳолатда йиқилган одам — ҳозир шифтга термулиб аламдан лабини тишлаб ётган Гулҳаё эди. Индамади, эрига бошқа гапирмади.

Эртасига ҳеч нарса билмаган-кўрмагандек уйқудан туриб, ҳар кунгидек эрталабки тараддуддаги Мақсуд чой дамлаётган Гулҳаёнинг ортидан келди-да, секин кучди:

— Бугун болаларни олиб кетаман, онамнинг олдига қўйиб келаман. Ҳартугул шаҳарнинг чеккаси — барибир шаҳар эмас, бир яйраб келишади. Бирон ҳафталарда олиб келарман — деди.

Мақсуднинг ота-онаси шаҳар четидаги шаҳарга янги қўшиб олинган қишлоқда туришади. Гулҳаё индамади. Боришса нима қипти. Бир кўнгли ўгрилиб, Мақсуднинг бўйнига осилиб эркаланмоқчи бўлди. Бирдан кечаси бошланган гапларининг жавобсиз қолганлигини эслади. У яна ўзининг таҳқирланиши давом этаётганини ўйлади, индамай ишини қилаверди, чойни дамлаб, дастурхонга у-бу нарсаларни қўйди. Чой ичган киши бўлиб ўтирган Мақсуд боя бошлаган гапларининг давомини айтиши керак эди. Шундай қилди.

— Сени тўшунаман Гулҳаё, лекин мениям тўғри тушунасан, деб ўйлайман, азизим.

— Қачон сизни нотўғри тушунганман мен ?

— Ҳеч қачон. Шунинг учун сенга ҳаммасини очиқдан-очиқ айтишим керак.

— Йўўқ, ундай қилманг. Ахир менга, хотинингизга, аллақандай аёлга... бир нарсани ишониб айтиб бўладими? Ахир бундай қилишингиз сизнинг...

— Гапириб бўлдинг, шекилли. Болаларни чақир, тез, чой-пойини ичишсин. Кетамиз биз. Бир нарсаларни сенга ётиғи билан айтмоқчийдим, мавриди келди, деб ўйлагандим, шуям бўлмади— яна кутамиз шекилли. Болаларни чақир, чойларини ичиб олишсин.

Қизчалари ҳали ухлаб ётишганди. Гулҳаё атай бошқа гапирмади. Индамай, юриш-туриши, ҳаракатларидаги сохта итоатни намоиш этиб, болаларни уйғотишга кетди. У ҳам Ер Юзидаги ҳамма аёллар каби бирор нарсадан аччиқланса ёки жаҳли чиқса болаларига захрини сочади, шу тариқа бирозгина бўлса-да, ичидаги «лард»га таскин топади, хуморидан чиқади. Болаларнинг кичкинаси йиғлаганини, ўртанчасининг хархашасини Мақсуд ҳовлига чиқиб кетаётганида эшитди. Эшитди-ю ортига қайтмади.

Бориб «Жип»ининг атрофини бир айланиб чиқди. Артиб-суртиб турмоқчи бўлди машинасини.

Мақсуд бугун дилидагиларини айтолмади-ю, лекин барибир шундай қилмоқчи. Буни хотини билан бафуржа, бамаслаҳат қилмоқчи. Асли мумкинмикан шу? Мана шу сўроққа дуч келишни истамасди у, начора, ҳар қандай одамда шундай имкон бор: истамаган нарсасини қилмаслиги мумкин!

Гулҳаёнинг ҳадикларида жон бор эди. Аёлнинг кўнглидан бир нарсани яшириб бўларканми? Буни Мақсуднинг ўзиям билади, лекин нима қилсин, яна кимгадир боғланмаслигининг иложи йўқ бўп қолди. Буни, жуда енгил ўйлар билан, бемалол хаёл қилишининг сабаби ўз-ўзидан маълум. У, эндиликда шаҳар бўйлаб тарқалган ва йил сайин кенгайиб бораётган бизнес-тизимнинг бошида турипти. Фарзандларини, қизларини ҳар қанча яхши кўрмасин, оддийгина одам сифатида, ўғилчали бўлишга ям ҳаққи бор-ку. Гулҳаёни ёмон демайди, уни ҳалиям севади. Кейинги вақтларда, тўғрисини айтганда, Мақсуд ўзидан ҳайрон бўлиб юрипти. Севги битта бўларди шекилли, деб ўйларди ўзича, йўқ, маълум бўлишича, битта бўлмаслигим мумкин экан-да. Қолаверса, Гулҳаёнинг ҳеч бир айби йўқлигиниям у биларди. Уям нима қилсин? Лекин Мақсуднинг ўйлаб юрганларига, яна очикдан-очик ўзи билан бамаслаҳат қилишига Гулҳаё қандай муносабатда бўларкин.

— Мени табриклашинг мумкин, — деди у пешиндан кейин бирозгина эртароқ уйига қайтгач, машинадан тусаркан, — мен бошлаган иш ривожланди, бугун бутун бир тизимга айланди. Фирма деган ном бунинг учун кичиклик қилади энди. Бугун яна бир жойдан шахобчамизни очдик. Презентация!

Гулҳаё ҳамма нарсани унутиб юборди. Мақсудни шунақанги яхши кўриб кетдики, беихтиёр меҳр билан кучди, узоқ вақт оғушидан чиқармади.

...Бироздан кейин чиройли айвоннинг бир бурчидаги айланма креслоларда улар гаплашиб ўтиришди. Бундай хушдамлар уларнинг ҳаётида кўп, қолаверса, кишиларнинг гапи қовушсагина ҳақиқий жуфтлик бўлади. Мана шун-

дай хушкайфиятдан Гулҳаё фойдаланиб қолишни эсидан чиқармади.

— Дадаси, ҳамма нарсанинг имкони топилади, бамаслаҳат қилсак, ҳаммасини бажариш ҳам мумкин. Кейинги пайтларда сизнинг бирозгина қийналаётганингизни кўриб-билиб юрилман.

Эрининг кайфияти бузилмаётганлигини кўриб дадиллашди:

— ...шундан эрталабкидек бироз ноқулай гапларимни айтиб юборганим учун узр сўрай олмаям қоламан баъзан. Сизам бундан кейин мендан бир нарсаларни яширманг, хўпми?

Мана шундай очикдан-очик хайрхоҳликни эркак зотига билдириш, баъзан, аёл учун ўзига қарши тасаввурларни туғдириши мумкинлигини Гулҳаё ўйлаганиям йўқ эди. Лекин, аксарият, кишининг ўйламаган нарсалари содир бўлади бу ҳаётда. Негаки, эркак, ҳамиша ҳам, кўзига бирозгина сирли бўлиб кўринган аёлга нисбатан тизгинсиз интилишни ҳис қилаверади. Бу каби хулосалар ҳамма эркакларнинг феъл-атворларига нисбатан жорий қилинмас балки, лекин Мақсудга ўхшаган мавқедагилар учун бу— ўзига хослик! Буям бор гап!

Мақсуднинг ҳаракатларидан ўзига нотаниш бўлган маъноларни илғаб қолавериб, буни тушуниш учун ортиқча уринавериш, охир-оқибат, Гулҳаёни шу даражада толиқтирдик, кунлардан бир кун ёрилиши тобора муқаррар бўлиб бораверди. Қачон бўлади ўша вақт? Кунлардан бир кун, дейилгани қачон? Билмайди-да шуни, билмайди! Ўша француз атирининг ҳидини сезиб қолавериши ўзи учун табиий бир ҳолатга айланиб қолиши ҳам мумкин эмас, ахир. Бу қачондир ойдинлашиши керак-ку. Қовоғини солиб кўрди, эрининг гапларига терс гапириб кўрди, йиғлаб кўрди, ялиниб кўрди — эридаги ўзгаришларни сезиш мушкул. Эри хотинидаги сабрнинг қадрига етмаётгандек, унинг учун ҳаммаси ҳудди шундай бўлиши керакдек, аммо ҳамиша ҳам шундай бўлаверармикан— итоатда исён бор! Энди яна нима қилиш мумкин? Мана шундай жумбоқ билан боши қотиб юрган бир пайтда — болалар бувисиникига кетганларининг учинчи кунда, эри

ишдан нисбатан вақтли қайтди. Гулҳаё эрини одатдагидек кутиб олди.

Кечки овқатдан кейин чой ичиб, телевизор кўргандай бўлиб ўтиришди. Шунда Мақсуднинг наздидаги вақт келгандай бўлди. Лекин, дабдурустдан айтиб бўлмайди. Гапни бошқачароқ қилиб айтмоқчи бўлди.

— Чингизхоннинг ҳаётида бир қизиқ, бошқалар учун ибратли воқеа бўлган, ҳозир шу эсимга келди.

— Ривоятдир-да.

— Йўқ, ривоят эмас, мана бу кинога қарааб туриб эсладим, менам буни кинодан кўрганман. Умуман, олганда-ку, ривоят.

— Жуда қизиқ экан шекилли, айтгингиз келаяпти...

— Чингизхоннинг биринчи хотини, яъни катта хотини, қадимги қўнғирот уруғидан бўлган.

— Ўша пайтдаям қўнғирот дегани... бўлган экан-да?

— Бўлганки, шу гап бор. Чингизхон кейин, анчагина йиллар ўтгач, татар қавмини босиб олиб, ўзига бўйсундиради. Унга татар хонининг икки қизи борлигини, улар бир-биридан гўзаллигини айтишади.

Гулҳаё жим бўлиб қолди. Гапнинг қаёққа қараб кетаётганлиги уни мана шундай хушёрликка солиб қўяётганди.

— Хуллас Чингизхон ўша қизларнинг иккисини ҳам ўз никоҳига олишни истайди. Бу, бир қарашда, Чингизхондек одам учун ҳеч гап эмас. Лекин, ҳатто у ҳам биринчи хотинининг юзидан ўтолмаслигини, ундан розилик сўраш кераклигини ёнидаги мулозимларига айтади.

— Йўғэй, Чингизхонам хотинидан маслаҳат сўраб иш қилган эканми?

— Нима деб ўйловдинг?

— Билмасам...

— Уям одам бўлган, униям болалари бор, болаларининг онаси, дегандай...

Гулҳаёнинг кинояли табассумига Мақсуд эътибор бермади.

— Энг қизиқ жойи кейин бўлади. У хотинининг розилигини олиши керак. Хотини асосий қароргоҳида — узоқда. Бу хусусда ундан розилик сўраб келишни Чингизхон му-

лозимларидан бирига топширмоқчи бўлади. Мулозимлардан ҳеч бири ҳадеганда рози бўлавермайди. Уларнинг ҳеч бири бу мушкул вазифани бўйнига олишни истамайди. Ахир уларнинг ҳаммасиям маликанинг қаҳридан қўрқишади, албатта.

— Ҳали ҳеч қайсиси сўрашга бормай, уйланмай қолган бўлмасин?

— Чингизхоннинг хотини битта бўлиши мумкинмиди? Анча пайт кенгашиб ўтирилганидан кейин бир мулозими ўрнидан туради ва бу хабарни маликага ўзи етказишни, бунинг эвазига босиб олиниши режалаштирилган тоғли жой қавмидан ўтгиз қизни ўзига харам сифатида беришини Чингизхондан сўрайди. Чингизхон баланд назар билан бунга рози бўлади: агар ўша тоғли жойни олсам, ўша қавмнинг гўзалларидан ўтгизтасини танлаб хотинликка олишинг мумкин, дейди. Бу— кенгашда берилган ваъда! Ҳалиги мулозим йўлга тушади...

— Малика уни бундай хабар олиб келгани учун бошини олиши мумкин эмасмиди? Шундай қилишган-ку!

— Шунинг учун ҳам бошқа мулозимларнинг бунга юраклари дов бермаган деяпман-да. Хуллас, ҳалиги мулозим, Чингизхоннинг биринчи хотинининг олдига боради ва унинг шоҳона чодирига кириб, малика билан юзмаюз бўлади: «Мен сенга икки хабар олиб келдим малика, дейди у, бири яхши хабар, бири ёмон хабар, яхшисидан бошлайинми ёки ёмониданми?» Малика ўйланиб ҳам ўтирмайди, «Ёмонидан бошла, дейди, ҳартугул кейин яхшисини эшитиб қувонаман». Мулозим: «Чингизхон сенинг устингга бир эмас, икки хотин олиш истагида», деб татар қавмининг икки гўзали ва уларга нисбатан хоннинг муносабатини билдиради. Маликанинг жони чиқиб кетгудек бўлади. Ўшқиради, жаҳл қилади, ахийри, «Яхши хабаринг нима эди?» дейди. Мулозим иккинчи гапни, яъни яхши хабарни айтади: Чингизхон татар қавмининг икки соҳибжамолини сенинг ёнингга, яъни ўзининг никоҳига олди, дейди.

— Яхши хабар деб яна ўша гапни айтиптими?

— Маликанинг жаҳли чиқади: ёмон хабарингни эшитдим, аммо сен яхши хабар деб, яна ўша гапни қайтара-

япсан, буни қандай тушунишим керак, дейди жаҳли чиқиб. Шунда бояги мулозим тушунтиради. «Сен бу дунёдаги энг сеvimли кишинг учун қай даражада қайғуришингни биламан. Унинг узоқ сафарларга кетганида сен чекадиган қайғуларнинг залвори нечоғлик бўлишидан ҳам хабарим бор. Шу пайтгача сен сеvimли кишинг ҳақида битта ўзинг қайғурардинг ва бу сен учун турлича изтиробларга сабаб бўларди. Энди эса у ҳақда бир эмас уч киши қайғуради, бир эмас уч киши ардоқлайди, уч киши авайлайди. Бир кишидан кўра уч киши яхшилигини биласан. Олис сафарларда иккиси уни сен учун соғ-омон авайлайди, сен учун асрайди. Бу сен учун анчагина афзал ҳолат эмасми...» Малика сукутга чўмади. Сирасини айтганда, биринчидан, унинг розилиги борми-йўқми, хон ўша қизларни никоҳига барибир олади, иккинчидан, унинг олдига розилик сўраб мулозимларидан бирини юборгани Чингизхоннинг унга нисбатан буюк ҳурматидан, ўзининг ўтмишига ҳурматидан дарак эмасми?

...Мақсуд индамай қолган хотинига синчков назар ташлади. У телевизорга қараб турипти, лекин телевизорни кўраётгани йўқ.

— Майли энди, дам олишга бир уриниб кўрайлик-чи, эртага яна иш... Яна қайтаман, қайтишим керак...

Ўша-ўша, ўйчан бўлиб қолган Гулҳаё нигоҳини бир нуқтага қадаб қолган кўйи:

— Қаёққа қайтасиз? — деди.

— Қаёққа бўларди, халқимга, ижодимга!

Унинг бу гапи ҳазиломуз чиқиши керак эди, ўхшамади. Негаки, унинг назаридаги «халқи» ҳам, «ижоди» ҳам Гулҳаё учун маълумдек: у кимнидир, кимларнидир назарда тутаяпти!

— Кириб ётаверинг, «спальни» бўлса, биров жой солиб кўйишининг ҳожати йўқ бўлса...

— Сен-чи, азизим?

— Мен бир пасдан кейин ётарман. Манавини кўриб олай...

Аслида телевизорда нима бўлаётганини билганиям, унда нима берилаётганини тузукроқ кўрганиям йўқ. Негадир эри билан, айниқса, у айтган манави ривоятдан

кейин бирга ётоққа боргиси келмай қолди. Наҳотки, ундаги ҳадиклар, айтишга, сўрашга иккиланганлари охиروقибат рост бўлиб чиқса?

— Мақсуд ака, менга қаранг!

Мақсуд ётоқнинг эшигини шундоқ очган жойидан ортига қайтди.

— Бирор нарса эсингга тушиб қолдими?

— Чингизхоннинг бошқа хотинлари қандай бўлган ўзи? Шуларниям биласизми, айтинг бу ривоятларниям...

— Буни ривоят деганим йўқ, азизим, буни кинода кўрганман, дедим-ку. Сенга бунчалик таъсир қилишини билганимам йўғийди. Билганимда айтмасдимам.

— Биламан, олийжанобсиз. Кейинги хотинлари қандай эди, кинонинг буёғиниям кўргандирсиз?

— Албатта кўрганман, у хотинлари ҳам, лекин ёмонамас, энди... нима десам экан... ўзининг қавмидаги аслзодалар-да.

— Мен бир нарсага ҳайронман, нега айнан Чингизхон эсингизга тушиб қолди. Бошқача мисоллар, ривоятлар қуриб қолганми? Лекин менам, Чингизхоннинг охири нима бўлганини биламан.

— Бутун дунёда буни ҳалигача ҳеч ким билмайди!

— Менам шуни айтаяпман-да!

Гулҳаё учун кутилмаганда Мақсуд шундай мириқиб, хоҳолаб кулдики, беихтиёр аёл ёқасини ушлаб, туф-туф, деб қўйди.

— Азизим, сен нималарни, қандай ўйлаб қолганингни билмайман, айтаман-ку, сенинг хаёлларингга монелик қилолмайман, лекин тушун, тушунишинг керак!

— Қандай қилиб, Чингизхон билан бугунги ҳаётни, тагин ўзингизнинг ҳаётингизни таққос қилишни ўйлаб қолдингиз, а? Қойилман. Яна ҳаммасини бафуржа тушунтириб, а? Сиз ўйлаганчалик гўл эмасдирман, менам бир нарсаларга тушунаман, негадир... тушуниб қоламан баъзи-баъзида.

— Ўзи кейинги пайтларда бироз диққат бўп юрипсанми ё менга шундай кўринаяптими? Сал кенгроқ бўл, азизим, сал кенгроқ. Билсанг, сенга, айниқса, сендай тенгсиз аёл учун кенглик ярашади...

Мақсуд бошқа гапирмади, секин ётоғига кириб кетди. Билди, бу ерда ортиқча қолиб бўлмайди. Аслида истагини айтиб улгурди ҳам. Тўғри, ўзини Чингизхонга менгзаб гапиришни ўйламаганди. Шундай чиқиб қолди. Майли, Гулҳаё қандай ўйласа ўйлайверсин. Барибир ҳаёт шу зайлда кетаверишиям инсофданамас. Унда ҳам бу дунёнинг орзу-ҳаваси бор. Онаси айтганидек, бу иш аслида жуда ваҳима қиладиган иш эмас— одам зоти борки, бундай ҳолатлар кўп бўлган. Неча марталаб уйланган одамлар озми... Шу гаплар, эҳтиётлаб бир эслатмадек айтиб қўйилган гаплар аёл қалбидаги тенгсиз ларзаларга айланишини, бу ларзалар оқибати ўлароқ, у ўйлаб ҳам кўрмаган, тушига-ям кирмаган воқеалар бўлиб кетишини, энг муҳими, буларнинг ҳеч бирига Мақсуднинг ўзи тўла-тўқис тушуниб етолмай қолиши мумкинлигини ҳали билмасди.

Эрининг шаъмаси Гулҳаёга жуда қаттиқ тегди. Текканидаям... У кечаси билан тўлғаниб чиқди. Ағдарилади, дастлаб ўзи каби ухламай ётган эрига ҳаммасини бирмабир айтиб, кўнглидагиларини тўкиб, йиғлагиси келди. Ахир бу дунёда ундан бошқа яқин кишиси бўлмаса... шундай бўла туриб ҳам у, муштипар бир аёл, гўзаллигидан ўзига ўзи мафтун бўлиб юргани ҳолда, яна аллақандай нарсаларнинг дарагини сезиб қолаверса... бундай хўрликларни нега унга раво кўраяпти эри — бир кўнгли шундай деди... Бир кўнгли бирор меҳрибонлик уйдан зоти-тагини суриштириб ўғил бола асраб олиш ҳам мумкин-ку, деди. Шу ўйдан кейин унинг уйқуси тамоман ўчди, ухлаши мумкин эмас, ахир бу ҳолатда. Секин бошини кўтариб эри томонга бўйнини чўзиб қаради. Узоқ вақт кузатди: эри ростданам ухлаб қопти. Секин ўрнидан турди-да, эрининг бош томонига ўтди. Ширингина бўлиб ётипти. «Мана шу одамни умрим давомида жонимдан ортиқ кўрдим— деб ўйлади у — жонимдан ортиқ яхши кўрдим. Бундан ортиқ яхши кўриш мумкин эмас-ку. Шунчаликки, унинг олдида ҳеч кимни, ҳатто болаларимниям ўйламапман, мана бошқалар боласини қайнонасидан қизганишади, мен бунга ўйламайман ҳам. У қачон болаларни қаерга олиб боргиси келсин, мен бир оғиз ортиқча гап қилмадим. Нега мен шундай кўргулик-

ка лойиқ бўлаяпман? Нега айнан менинг пешанам шундай — бу менга боғлиқ эмас-ку, менинг нима айбим бор? Мен шу одамни дедим, у бўлса борган сари мен билан ҳисоблашгиси келмайдиган, бирор нарсани менга айтиш тугул, сездириб қўйишнйам ўйламайдиган бўлиб борапти. Йўўқ, сездирди, бугун сездирди... ўзининг шу пайтгача нималарни ўйлаб юрганини ўзига маъқул бўлган тарзда сездирди, мен сездим...» Кейин, кутилмаганда, сесканиб кетди, ўйлари уни ўзи тушунмай қолган тарзда бошқа томонга бошлаб бораётганди. Негадир икки қўлининг панжаларини ёзди ва ёнбошга қараб, ҳалигина ўзи ўйлаганидек, «ширингина» бўлиб ётган эрининг бўйнига яқинлаштирди: мана шундай қилиб бўғиб қўйсанг бўлади... Қўлларини шартта тортиб олди. Нима бўлаяпти унга. Секин турди-да, симёғочдаги тунги чироқлар ажабтовур ёритиб турган ҳовлига чиқди. Секин чиқди, овозсиз юриб чиқди. Боягина ўзини чалғитиб қутилгани— ички овози бу ерда унга янада яққолроқ бўлиб эшитила бошлади. Гулҳаёнинг унга қулоқ солгиси йўқ эди, лекин ўша ички овоз уни ичкарига, ортига қайтиб киришга ундарди. Шундай дамлар бўларкан, киши ўздан, истакларидан чиқиб кетади, шунда биласизми, энг қийини нима? Ўзини ушлаб қолиши мушкул!

Ўша тонгда Гулҳаё биринчи марта ухлаб қолди. Одатда, бу уйда доим у биринчи бўлиб уйқудан турарди. Қайнота-қайнонаси билан турганида ҳам саҳарлаб улар учун таҳоратга сув тайёрлаган. Шунга кўра, ҳар кеч ишларини саранжомлаб, имкон қадар вақтлироқ ухлаб қоларди. Ҳамма нарсанинг, шулар қаторида уйқунинг ҳам ўз улуши бор, шу муддат бўлмаса, йиғилиб-йиғилиб қолади, уйқу ўз улушини барибир чиқариб олади. Кеч ётсанг кеч турасан!

Гулҳаёнинг кеч ётганидан Мақсуднинг хабари йўқ эди. У ростданам қаттиқ уйқуга кетган ва ўша пайтда хотинининг қай аҳволда ҳовлини айланиб чиққанини билмайди. Тура солиб ажабланди, ахир ҳеч қачон у хотинидан аввал турмаган, тўғрироғи, хотини ҳеч қачон ундан кейин уйғонмаган. Қачон уйғонганлигини билмай ҳам қоларди киши.

Негадир Мақсуд хотинини атай эркаланиб ётипти деб ўйлади, ёки ўйлагиси келди. Секин кучиб қўйди, шунда-ям уйғонмаганидан кейин елкасидан тутиб енгилгина силтагандай бўлди.

— Ҳей-ей... қаймоооқ, қаймоқлар боор, мо-ло-кооо...

Ўзича, жуда қизиқ қилиб, кутилмаган тарзда уйғотмоқчи бўлганди, шундаям нагижа бўлавермади. Қаттиқроқ туртди. Гулҳаё сесканиб уйғонди ва шартта ўрнидан турди...

— Қаймоқ согадиганлар бу ерда йўғийди, молокооо... деб бақирдия биров, ё тушимга кирдимиз?

— Шунчалик муғомбирлашиб бораяпсизми, азизим. Эшитипсизку, мен айтдим-ку буни. Сизга қаймоқ олиб келган киши мен бўламан. Ана қаймоқ олиб келиб, музхонага солиб қўйганман!

— Ухлаб қопман.

— Ухлаб қопсиз, буни бизам билиб қолдик!

— «Сиз»лаб қолдингизми? Биласизми, Мақсуд ака, сиз қандай одамсиз?

— Билмайман, айтингчи, қандай одамман?

— «Сиз»ламанг дедим-ей!

— Қандай одамман?

— Бўлди, ўтиб кетди, юринг чой-пой тайёрлайман. Бугун болалардан бир хабар олиб қўйинг, менам телефон қиламан.

— Жавобини айтмадинг, қандай одамман, деяпман сенга?

— Яхши одам, яхши одамсиз, бўлдими, юринг энди,— у эрининг қўлидан ушлаб эшик томонга бошлади.

Мақсуд тихирлик қилаётган боладай шарт тўхтади.

— Қандай одамман?

Гулҳаё ҳам негадир Мақсудга ўхшаб бола ҳолига тушгиси келди. Болалар, одатда, бир-бирларини сўзсиз ҳам тушунишади, лекин айтмаса иложи йўқ энди.

— Қўрқинчли одамсиз! Лекин мен бошқа бир одам қуриб қолгандай айнан шу қўрқинчли одамни яхши кўраман.

— Қандай кўрасан, қандай?

Гулҳаё Мақсудни эрмаклагандай юзини буриштирди.

— Мана бундай! Яяхши кўраман!

Мақсуд мийиғида кулиб, чиқиб кетди, ортидан Гулҳаё. Мақсуднинг мийиғида кулгани — кечаги айтганларидан кейинги дастлабки ғалабанинг дарагидек сезилди ўзича. Аммо, мийиғида кулганлар бундай ҳолат билан ҳар доим ҳам ғалаба эмас, мағлубият томон биринчи қадамни қўйишади. Худди ўша дамда кулолмаганларнинг кулгуси эса — ҳали олдинда! Мантиқан, олганда шундай, янаям ким билади, дейсиз — мантиққа зид нарсалар ҳам оз эмас, ахир. Нонушта маҳали улар яна жиддий тортиб қолишди. Одатдагидек хотини эрини ишга кузатди.

2

Гулҳаё қайнонасиникига телефон қилди, болалари билан анчагача, алоҳида-алоҳида гаплашиб биров кўнгли ёзилди. Бир маҳаллар Мақсуднинг ўзи тушунмай қолган қайсидир ҳаракатларини унинг онасига айтиб берарди. Бора-бора бу одатини йиғиштириб қўйди. Унинг айтганларига, қайнонанинг деярли бефарқ муносабати охиروқибат шундай қилиб қўйди уни. Мисол учун, қайсидир нарсдан гўёки шикоят қилган келиннинг бу гаплари (балки атайиндир), умуман эсланмас, кейин ҳатто унинг ўзи эслатганида ҳам ўғли онасига ҳаммасини бафуржа тушунтирарди. Бу менинг ҳаётим, қайсидир нарсани биров сал бошқачароқ, ўзи билганидек тушуниб сизга айтса, буни айнан шундай деб ўйлаб қолиш шарт эмас-ку, дерди Мақсуд онасига. Бир-икки марта шунга ўхшаш турлича «тушунмовчиликлар»дан кейин онаси ўғлининг ҳаётига бевосита аралашавермайдиган бўлди. Шунинг учун Гулҳаё ҳозир қайнонасига ўғлининг кечаги шаъмалари ҳақида оғиз очмади, қайнонаси эса (онанинг кўнгли болада) ўғлининг соғлиги билан қизиқди— ҳаммаси яхши!

Кейин уйни бир сидра саранжомлаб чиқиб— акасига кўнғироқ қилди. Бир-бирлари билан обдан сўрашиб олишганларидан кейин Гулҳаё ўзини тутиб туролмади. Ҳозиргина ҳаммаси яхши, ҳамма яхши юрипти, деганди, аслида ундай эмаслигини у ҳам кимгадир айтиши керак-ку.

Кимдир унияма ўз томонида туриб, унга чиндан хайрихоҳ бўлиб тушуниши керак-ку. Шундай тушунадиган одамга киши ўз кўнглидаги борини тўкиб соладими ахир, тўкиб солади!

— Ҳа, тинчликми ахир, овозинг, бундай, борган сари...

— Тинчлик-тинчлик... тинчлик дегани нима ўзи? Ҳеч кими йўқ одамнинг кўрган кунни курсин.

— Гулҳаё, дейман, очиқроқ қилиб гапирсанг-чи, тинчликми...

— Тинчлик... дай... шу... куёвингиз...

— Нима қипти куёвга, куёв нима қилди?

— Ака, мен бу уйдан кетаман.

— Қаёққа кетасан, нима бўлганини айтгин олдин, кейин бир гап бўлар!

— Куёвингиз... менимча, яна уйланмоқчи шекилли. Анчадан буён шуни, менимча, айтолмаётганиди. Кеча бир амаллаб учини чиқарди. Биладан, бир нарсани билиб олса, шуни қилмаса қўймайди.

— Вой, эсини еганми? Болаларинг бор ўртада, бир эмас яна!

— Ана шу бола учун деб қилаяпти-да. Бола учун! Биласиз-ку!

— Оббо аҳмооқ! Бу қандай гап бўлди энди. Сен-чи, сени нима қиларкан?

— Ҳеч нарса қилмайди, нима қиларди. Мен билан бирга турмаса керак ҳарқалай. Бошқа жойдан уй-пуй оберса керак-да.

— Ўғлим бўлиши керак, дейди-да энди.

— Ҳа, шундай деб ўйлаган бўлса керак.

— Нега энди, ўйлаган бўлса керак деяпсан? Ўзи сенга ҳеч нарса дегани йўқми?

— Ҳеч нарса дегани йўқ, шунга шаъма қилди кеча.

— Менимча, у сенга очиқдан-очиқ бундай демасаям керак. Болаларини яхши кўрса тагин...

— Ўлиб қолади-ку болаларининг устида.

— Йўқ жойдан бундай ваҳима гапларни қилма, қайнонанггаям бир нарсаларни гапириб ўтирма. Ҳозир кўриб турилсан, ҳамманинг ҳам ўзига яраша шароити бор. Бундай гап-сўзлар ҳар кимга ортиқчалик қиладиган пайт бўлса!

— Мен сизникига бориб оламан, деб қўнғироқ қилаётганим йўқ. Биттагина жигарим бор деб...

— Бўлди, бўлди... йиғлама. Раҳматли отамам, онамам сени шаҳарга бермоқчи эмасди, ўзинг топгандинг...

— Сизам қишлоқдаги уйни сотиб шаҳарга келиб олмасангиз бўларди.

— Ўзимнинг ҳам бир умрлик хатоим шу бўлди, сен айтмасанг ҳам биламан. Буни менинг юзимга солаверма!

— Кетаман, деб кетадиган, борадиган жойинг йўқ бўлса, қандай қийинлигини билмайсиз-да.

— Ундан кўра, шароитга қараб иш тутишни ўйла! Ўтган нарсаларга афсусланаверганинг билан қайси соатни орқага қайтара оласан, ҳеч қайсисини! Шундай бўлганидан кейин, ҳозир бугун қўлингда нима бўлса, шу билан эртага нималар қилиш мумкинлигини ўйласанг-чи. Аёллар пишиқ бўларди. Сен бўлсанг борган сари эзилиб, ўзингни ўзинг еб туғатиб қўяверсанг— индамаса одам!

— Нима бор менинг қўлимда?

— Ҳамма нарса сенинг қўлингда-ку, ҳаммаси сенинг қўлингда. Ҳеч ўйлаб кўрмаганмисан, дейман. Эрингни қўлида нималар бўлса, сенинг ҳам қўлингда шунча нарса борлигини ўйлаганмисан! Сеники-ку ҳаммаси!

— Нега меники бўларкан?

— Салгина ўйлаб кўрганингда билардинг. Шалвираб юриб, эзилаверишдан кўра, шуларни ўйла! Эртанги кунинг учун, болаларинг учун бир нималарни тиклаб, яратиб қўйишни ўйла! Замон шу-ку ҳозир, ҳамманинг хаёлида шундай гап. Сен бўлса қўлингда фикр-фикр нарса бўлиб, ҳеч нарса йўқ, дейсан!

— Нима қилсам бўлади, деб ўйлайсиз?

— Ўзинг ўйлаб қара, нима қилиш кераклигини бил! Ўқиган бўлсанг, олий маълумотинг бор. Ота-онамиз бизни бекорга ўқитмаган. Мен-ку, оддий бир инженер бўлдим. Ўзимни олий маълумотли, десамам пичинг билан айтаман. Ўзимга ўзим айтаман. Гуул, сен менга ниқтаб гапирмасанг ҳам ўзимдан ўтганларини биламан. Худо бир йўлини кўрсатар, дейман. Нима қилай, ҳаракатим бор, таскиним шу-да!

...Гулҳаё акаси билан гаплашгани яхши бўлди. Қараса, ўзи чуқур чох қазийётган экан-у, бу чохга мўлжаллагани

эмас, охир-оқибат айнан ўзи тушадиган бўлиб кетаётган экан-да. Шуни билиб қолди. Акасига кўнғироқ қилгани яхши бўлипти. Кейин гап охирида, бирон-бир нарсаларга тушунмай қолсам, сизга телефон қилиб тураман, деганиям яхши бўлди. Ака барибир ака, нима бўлсаям сингилга қайишади. Мен ҳақимдаям қайғуриб бир нарсаларни ўйлаб юрса, ҳарна менга йўл-йўриқ, деб ўйлади Гулҳаё.

Негадир ўз-ўзидан пардоз ойнасининг олдига келди ва тўсатдан кийина бошлади. Сочини турмагини янгилагандай бўлиб, юзига упу-элик суртди...

Худди шу пайтда шаҳарнинг марказ қисмига яқин жойдаги ишхоналардан бирининг бошлиғи хонаси секин ичкаридан беркитилди.

— Очинг, очинг, Мақсуд Жўраевич, очинг, мен сизни бундай одам деб...

— Менам ўзимни бундай одам, деб ўйламайман.

— Нега бўлмаса бундай қиляяпсиз. Котиба бўлган қиз, «рисоладагидек қиз эмас»ми сизга?

— Сиз менга кулоқ солинг. Бирпасгина... ўтган гал бир нарсаларни ётиғи билан айтгандим, сиз тушунгандай...

— Мен сиз ўйлаганчалик қиз эмасман. Мени енгил, деб ўйляяпсиз!

Мақсуд эшикни очиб кўйди-да, сочини тароқлаган киши бўлиб, столи томон қайтаркан, кулиб юборди. Котиба қиз ҳам унга кўшилиб кулмоқчи бўлди-ю, лекин ўз-ўзидан бунга сабаб тополмагандек туриб қолди.

— Мен сизни енгил, деб ўйлаганим йўқ, Сайёрахон. Енгил эмассиз.

— Кулманг, Мақсуд Жўраевич, сиз мени бошқача тушунаяпсиз. Ундан кейин, менинг отимга «хон» деб кўшимча ишлатмай гапираверинг, илтимос сиздан, сизга жиддийлик ярашади.

— Майли, сизга ҳеч қандай кўшимчаларни ишлатмасак... ишлатмаймиз-да!

— Бўлдими, ишингиз бўлмаса, мен борай...

— Бораверинг. Кетиб қолмассиз... қабулхонада бўларсиз, ҳарқалай, дейман!

«Хато қилдиммикан, — деб ўйлади Мақсуд, — анчагина вақт бўлди-ку, кечагина ҳам менинг гапларимни

жимгина эшитиб турганди. Ҳеч бир қаршилигиниям билдиргани йўқ эди. Бир маҳал, ҳайратландиям, ҳали ўттиз бешга чиқмай, учта болангиз борми— ишонмайман, алдаяпсиз, деб кулганди. Шундай йигит, хафа бўлмасангиз, бўйдоқлардек йигит, шундай деб турганингиздан кейин... деганди маъноли қилиб. Узанган қўлимниям қайтармаганди. Қайтанга ноз-ишва қилганди-ку...»

Мақсуд ўзи билан ўзи бўлиб, олдидаги қоғозларга маъносиз тикилиб турганида эшик тақиллаб қолди. Сайёра кўринди.

— Келинг, Сайёра, нима гап?

Сайёра индамай қўлидаги қоғозни унинг олдига қўйди-да, тезда ўгирилиб чиқиб кетди. Мақсуд қараса, Сайёранинг ишдан кетиши ҳақидаги ариза! Бу ёғи қизиқ бўлди-ку! Жимгина ўқиб чиқди: ўз хоҳишимга биноан, оилавий шароитим тақозосига кўра... деб ёзилти. Бу қиз аризанинг қандай ёзилишини билади. «Оилавий шароитим...» Аслида бундай эмасди-ку. Бир зумда унинг, Сайёранинг иш сўраб келган кунини эслади Мақсуд. Ўшанда нима бўлсаям иш топишим керак, ҳарна уйга ёрдам, бу йил ҳам ўқишдан йиқилдим, кейинги йили, албатта, яна бир уриниб кўраман, кираман барибир, деганди. Ўшанда бу чиройли қизчадаги шахднинг ҳурмати учун ҳам ишга олганди. Фақатгина шунинг учун эмас, албатта. Котибалик ўрни бўш эди, зарур эди котиба. Дастлабки кунлари жиддийгина бўлиб кўринган бу қизнинг аслида очикқина, самимий ва бир қадар ташкилотчи эканлиги маълум бўлиб борди. Бора-бора у бошлиғи билан бемалол гаплашадиган ва ҳатто унинг хонасига бирон-бир жиддий сабабсиз ҳам кириб бораверадиган бўлди. Шундан кейин билинди Мақсудга ундаги бошқаларга ўхшамайдиган ўзига хослик, ундаги табиий гўзаллик! У ростданам гўзал эди. Гўзал! Бугун эса, мана кутилмаганда... Мақсуд Сайёрани чақирди. У хонага кирди ва бошлиқнинг имосидан кейин стуллардан бирига ўтирди.

— Буни қандай тушунса бўлади,— деди бошлиғи қўлидаги қоғозни шитирлатиб.

— Мен хоҳламайман Мақсуд ака, мен туфайли...

— Нимани хоҳламайсиз, олдин шуни айтинг, кейин сиз туфайли бўладиган гапларни айтасиз?

— Мен сизнинг гурурингиз билан ҳазиллашишни хоҳламайман.

— Бу... нима деганингиз? Ҳали ҳаммасини ҳазиллашиб, а, шундайми?

— Йўқ, менинг сизга нисбатан... йўқ, ҳазил эмас! Бошқа нарсани айтаётгандим.

— Ҳазил бўлмаса нима бу?

— Чин! Менинг сизга бўлган муносабатим чин!

— Сиз гапни адабий қилиб, китоблардагидек чиқсин, деб гапирманг. Ўзингизнинг тилингизда гапиринг! Нима ҳазил эди, нима чин? Очиқдан-очиқ гаплашиб олсак бўладими ўзи, нима дейсиз?

Шу пайтда нариги эшик— қабулхонанинг эшиги очилгани эшитилди. Сайёра чиқиб кетди. Бироз ўтиб унинг қабулига кирмоқчи бўлган кишини айтиб, қайтиб кирди. Иккисининг гапини вақтинча бўлиб турган бу одамнинг гаплари тугагач, ишини битириб чиқиб кетди. Ва ҳеч қанча ўтмай бошлиқ яна Сайёрани чақириб олди. Яна ўша жойга ўтирди Сайёра.

— Нима дейсиз, ўша гапларни очиқдан-очиқ қилиб гаплашиб олсак бўладими-йўқми?

— Йўқ, баъзи гапларни очиқдан-очиқ қилиб гапириш мумкин эмас, Мақсуд ака.

— Манавини ўйлаб кўриб, кейин ёздингизми, буни рост деб ўйласам бўладими?

Сайёра бошини эгганича индамай ўтираверди. Мақсуд саволини такрорлади. Шундагина Сайёра бошини кўтариб, Мақсудга тик қаради: ўт эди, олов эди бу кўз! Бутун бир гўзаллик кўзда, нигоҳда мужассам бўлиши мумкинми?!

— Рост!

— Бўпти, раҳмат. Бораверинг! Ҳозирча бир-икки кун ишлаб турарсиз. Одам топилади, ҳеч қанча вақт ўтмайди.

Сайёра иложсиз тарзда ўрнидан туриб, эшик томонга йўналди.

— Тўхтанг, бир дақиқа, — деди Мақсуд, — столингиздаги телефон дафтарчани қаранг. Сиздан олдин коти-

балик қилган Шарофат опанинг рақамлари бўлиши керак. Шуни топиб, менга олиб келиб беринг. Шу кишидан бир сўраб кўраман. Бу ишни биладиганларнинг бир-иккитаси бор, деганди. Айтамиз, бир-икки номзодни кўрсатар.

Сайёра чиқиб кетди. Кечгача сўрамади, атай сўрамади Мақсуд, Сайёранинг ўзиям нималарнидир ўйлаганми, ўша — илгариги котиба, Шарофат опанинг телефон рақамини бошлиғига олиб кириб бермади. Бергиси келмади шекилли. Ҳартугул шундай, «бергиси келмагани»ни Мақсуд, Сайёра ишдан кетгиси келмаяпти, балки яна бир марта ўйлаб кўраётгандир, деб тушуниб, бу ўйдан недир бир таскин излаб қолди.

Кечгача бирон-бир ишга қўли бормади. Ҳамма иш кишининг кайфияти билан бўларкан-да. Кайфиятинг йўқми ёки ёмонми, ишинг ҳам шунга яраша бўлади. Доим ёпиқ турадиган хонасининг эшигини қиялаб очиб қўйди — шундай тургани маъқул, деди ичида. Шундай бўлиши керакдек туюлди. Бир маҳал, ҳар кунги вақти — Сайёра уйига кетиши керак, эшикнинг олдида кўриниб қолди.

— Яхши дам олиб келинг, Мақсуд Жўраевич, эртагача! — деди жилмайиб.

Ишонасизми, негадир шу жилмайиш Мақсудга қўлдан кетаёзган алланарсани қайтариб бергандек бўлди. Қўлдан кетаёзган имконни! Лекин буни билдириш керак эмас.

— Майли, сизам яхши дам олиб... келинг!

Кейин қисқагина вақт давомида кун давомига мўлжалланган ишларни ҳал қилиб, бажариб қўйди. Иш дегани: бир қанча жойларга кўнғироқ қилиб топшириқлар бериш ва бугуннинг ҳисоботларини кўриб чиқиш. Ҳаммасини шунақанги ҳафсала билан берилиб қилдики, худдики, назарида ишлари янада илгарилади, бир қадам олдинга ўтди.

Қўл телефони жиринглади — сал бўлмаса эсидан чиққан экан. Шогирди (аслида унга ўзини шогирд деб биладиган) Нодир деган йигит кўнғироқ қилиб, бугунги тадбирчани эслатди. Кутамиз, деди. Бир ҳафталар бўлди чамаси, шу йигит қизчали бўлди, унга ўзингиз исм кўясиз, устоз, деб келипти. Нима ҳам қиларди, ният

қилиб келдим, деяпти. Мақсуд ўзининг ёқтирган (илк севгиси, синфдошининг) исмини айтди. Нодиргаям маъқул тушди. Қизчасига Соҳиба деб исм қўйди. Бугун шу муносабат билан... бунинг устига тадбирни Мақсуднинг вақтига қараб ташкил қилаётганди. Бормаса бўлмас энди. Нодир яхши йигит, тадбиркор, одамнинг ичи. Яна бир шундай йигит бор, унинг исми Қодир. Нодир билан Қодир! Исмлари бир-бириникига ўхшаши майли, иккисининг феълиям ўхшайди. Ташқи кўринишларидан фарқлироқ, лекин, таниган одам, феълларига қараб уларни ака-ука, дейди. Уям тадбиркор, уям — одамнинг ичи! Корхонанинг яқинда очилган филиалини бошқаришни Мақсуд Нодирга топширганиям бежиз эмас. Шу тадбиркорлигидан, одамнинг ичи эканлигидан бу. Уйига, Гулҳаёга телефон қилиб қўйди, шунда эсига тушди, кун давомида иш билан бўлиб унутибди, онасигаям қўнгироқ қилди, болалар яхши юришинтимикин — ҳаммаси яхши! Кеч қайтди уйига, тун ярмидан ошиб қолганди.

Эрталаб кўнгли таскин топгандай бўлди. Гулҳаё аллақачон уйғонган, чамаси, ошхонада— нонушта тараддулда. Ҳартугул, ўзининг одатига қайтипти— шуниси маъқул. Демак, ҳаммаси учун вақт керак, кўникиш учун ҳам, деб ўйлади ва шу зумда Сайёрани эслаб қолди— бу ёғи нима бўларкин? Кеча куни билан шу ўй уни ўзига боғлаб турганди, бугун ҳам шундай бўладими?

— Болаларнинг таътилидан фойдаланиб... мен ўзимга иш излаб кўрдим. Қарасам... топсам бўларкан!

Нонуштага шундоқ қўлини чўзганида Гулҳаё айтган гап унинг учун мутлақо кутилмаган ҳол бўлди. Шунақасиям бўладими ахир? Нима етишмайди, нимаси кам!

— Нима дедин...гиз? Нимани излаб кўрдим, нимани топса бўларкан?

— Кўйинг энди, «сиз»ламанг дадаси. Бўлди-да, ўзимизни ўзимиз авайламасак ким авайлайди?

— Нима топдинг бўлмаса, шуни тушунтириб бер-чи?

— Фақат «сиз»ламанг, дадаси, бир-биримизни еб тутатишдан худонинг ўзи асрасин!

— Нимани топдинг, дедим?

— Иш излаб кўрдим. Уйда ўтиравериб, ёрилиб кетай, дедим, дадаси. Ўқиган бўлсам, олий маълумотлиман. Қўлимда дипломим бор. Қўлимдан иш келса... дедим-да. Туриб-туриб.. бир излаб кўрай-чи, дедим. Кеча сизга сюрприз, деб айтмоқчийдим, жуда кеч қайтдингиз. Айтмоқчи, меҳмонни биргалашиб, яхши кутиб олдиларингизми... чақалоқни «ювиларингизми» дейишам сал ноқулай.

— Нега иш излайсан, нима етмаяпти, ниманг кам? Шуни менга айт! Йиғиштиришинг керак ишлашни!

— Дадаси, ишлайман, деганим ночорликдан эмас.

— Нимадан?

— Бекордан-бекорга беш йил ўқимаганман-ку, дадаси. Бир оғиз гап — болаларни боғчага берсак бўлади, ҳаммаси ўзини эплай оладиган бўлиб қолди. Қолаверса, биз, иккимиз бир-биримизни ўзимиз хоҳлагандек тушуниб яшашимиз ҳам керак-ку. Кечаги айтиб берган ривоятингиздагидек.

Шу пайтда Мақсуднинг ёнидаги мобил телефон жиринглаб қолди. У ўрнидан туриб, хонани айланиб, гаплашиб келди.

— Мен тезда кетадиган бўп қолдим, азизим, бояги гапларинг шу ҳолича, жойида туриб турсин. Бугун, ўйламанки, ҳеч қаёққа бормасанг керак. Имкон бўлса эртaroқ келаман, гаплашамиз.

— Шу тобда бормасангиз бўлар, лоақал чой ичиб...

— Менам шундай дедим. Бир соатларда Қорақалпоғистонга командировкага кетадиган бўп қолдим, дейди. Бормасам бўлмайди, унга Қорақалпоғистондаги иши қанчалик муҳимлигини билмайман, лекин менга унинг имзоси айнан бугун муҳим. Кетиб қолса, қачон қайтади, ким билади, балки бирон ҳафта қолиб кетар.

Ким ҳақида гапираяпти, нима у гаплашган одам учун, нима Мақсуднинг ўзи учун муҳим— булар Гулҳаё учун қизиқ эмас. Унинг учун ўзи ҳозиргина айтган гапларига эрининг жавоби муҳим бўларди. Шунга фурсат бўлмади, майли, ишдан келса, гаплашишга улгуришади.

Гулҳаёнинг гаплари Мақсуднинг кечаги айтганларига қарши ўларoқ шаъма эди. Эрининг мийиғида кулиб қолгани бирданига Гулҳаёнинг эсига тушди, аммо кимнинг

эсига нима тушганини бошқа биров унинг кўринишидан билолмаслиги рост. Шундан Мақсуд бу ҳақда ўйламади-ям, лекин хотинининг шаъмасини бирозгина кечикиб тушунди. Машинасида ўзи боягина телефон орқали шошилиш белгиланган учрашувга кетаётиб, ўйлаб кўргач, тушунди. Бу сафар хотини кўрмади — у яна мийиғида кулиб қўйди. Айтилган жойга ўз вақтида етиб борди ва мўлжалидаги ишларни ҳал қилиб, биратўла ишига келиб қўя қолди.

Тақдирнинг Мақсуд учун тайёрлаган навбатдаги ўйини қалтис эди. Қалтиски, кўнгил билан боғлиқ — ишхонада, бошқаларнинг кўзи ўнгида, кириб-чиқувчилар кўп бўлган шароитдаги жараёнга қоришиқ бу ўйиннинг вақти. Нима бўлгандаям, бундай ўйиннинг иштирокчилари ўзларини сира-сира ўйинчи деб ҳисоблагилари келмас, бинобарин, бир-бирларига талпинишларини ҳам ортиқча изоҳлаб, ўйлаб кўришни иштасмасди. Ўзларининг наздида мутлақо табиийдек кўринган таскинлар улар учун жуда тез топи-ларди. Ахир дунё шундай: нимани изласанг, шуни топа-сан — астойдил йиғласа сўқир кўздан ёш келади.

Сайёра билан шунчаки сўрашгандек бўлди ва шош-ган киши бўлиб хонасига кириб кетди. У, Сайёрага би-рон нарса ҳақида эслатгиси келмас, аксинча, Сайёра-нинг ўзи кечаги гапларга қайтиши керакдек эди. Яъни, у ўйлаб кўргач, аризасига тааллуқли гапларниям, илгари-ги котибанинг телефон рақами ҳақидаги гапниям унинг ўзи бошлаши керак. Мақсуд шунга келганда қаттиқ тур-моқчи бўлди. Ҳартугул ҳозирча унинг истаги шундай. Кейин нима бўлади, ким билади, дейсиз. ...Кейин нима бўлди? Тушликка қадар уларнинг иккисиям ҳеч нарсани билмагандек, ўзларини орадан ҳеч гап ўтмагандек қилиб кўрсатишни уддалашди. Бошлиқ бошлиқлигини қилди, котиба котибалигини. Тушликдан кейин «кутилмаганда» Мақсуд Жўраевичнинг эшиги секингина тақиллади. Ҳа, «кутилмаганда» эшик олдида Сайёра турарди. Жилма-ийбгина турарди.

- Келинг Сайёра, нима гаплар?
- Мумкинми, Мақсуд Жўраевич?
- Мумкин... шекилли, киринг, келинг, ўтиринг.

Шундагина эътибор бериб қолди Мақсуд, Сайёранинг қўлида сўнги урфдаги, супермаркетларда нарсаларни солиб сотиладиган бежиримгина, чиройли салафан пакетча бор эди. Қулай ушлагичи бор, таниш пакетча. Сайёра ичкарига кириб, кечаги жойига қунишибгина ўтирди.

— Бемалол, жойлашиброоқ, бемалол ўтирсангизчи, нега бундай бир гуноҳ иш қилиб қўйгандай ўтирипсиз.

— Мен, опкелдим, сиз назарда тутган нарсани опкелдим, Мақсуд ака.

— Шарофат опанинг телефон рақамини топиб опкелдингизми? — атай ўсмоқчилаб сўради Мақсуд.

— Излаб кўрдим, йўқ экан, тополмадим у кишининг телефон рақамини, тополмадим.

— Бўлмаса, нимани олиб келдингиз?

Сайёранинг енгил титраб тургани сезиларди, бироз ҳаяжонланаяпти шекилли. Шунданми, жавоб беришга улгурмади, Мақсуд гапириб қолди.

— Айтмоқчи, у кишининг телефон рақамидан олдин, ўзингиздан сўрасак, барибир ойдинлаштириб олганимиз яхши-да.

Ғапини тўхтагиб, бошини эгиб ўтирган Сайёрага яна бир марта қараб олди, тўғриси айтиш керак, мана шу ҳолати ҳам, бош эгиб, маъсумгина бўлиб туришиям — гўзал!

— Ўйлаб олдингизми, дейман, энди айтарсиз, нималарни ҳазил деддингиз, нималар чин эди?

— Мен... Мақсуд ака, ҳеч нарсани ҳазил қилганим йўқ, ҳаммаси ростданам чин эди. Мен сизни ростданам...

— Энди бир нарсага шундай жўнгина ишонишам қийин бўп қолди.

— Мен... сиз ишонишингиздан қатъи назар, барибир, мен сизни...

— ...хўш, хўш...

— Мен сизни... ҳурмат қиламан, барибир ҳурмат қиламан!

— Бўлдими, ҳаммаси шуми?

— Йўқ, ҳаммаси эмас бу!

Мақсуднинг эшитганлари рост, кўраётгани туш эмасди. Шундай ишончдан янада дадиллашди ва Сайёрага яна бир марта синовчан қаради.

— Шундай экан, бу ҳаммаси эмас экан, бемалол қалдингизни тутиб, бошингизни кўтариб ўтиринг, ерга қараб гапирган кишини ёмон кўраман. Шунга лойиқ бирон сабаб бўлмаса ерга қараб гапирмайди одам.

Сайёра, кираётганида нималарни ўйлаб қўйиб кирган бўлса, ҳаммасидан чалғиб кетгандек, довдирабми, ҳаяжон босибми ўтирарди. Мақсуд гапини яна бир марта такрорлаганидан кейин, тўсатдан бошини даст кўтарди, кўринишидан бор журъатини амаллаб тўплаб олгандек гапирди.

— Мен, мен опкелдим, Мақсуд ака, мана...

Бояги бежиримгина, чиройли салафан пакетчадан иккита митти француз атирини чиқарди. Ўрнидан туриб, Мақсуднинг столига қўйди.

— Мана, мана шуларни опкелдим, сизга тегишли нарсаларни опкелдим. Ҳартугул, буларам чакана турмайди. Биламан!

Бошлиғи бу билан кутилмаган ҳолга тушиши, шундан кейин қизнинг ўйлаганидек, айрим ҳаракатларни қилиши керакдек эди. Бошлиғи эса, негадир, унинг ҳаракатларини безътибор кузатди. Жойига қайтиб келиб энди ўтирган эди ҳамки, Мақсуд унга, мутлақо хотиржамлик билан:

— Буни менинг олдимга қўйманг, бундай. Олинг, анави ерга, сервантни очиб ичкарасига қўйинг. Ҳозир хонага биров кириб қолса, хаёлига ёмон фикр келиши мумкин, — деди.

Сайёра яна туриб, бежирим коробкачадаги француз атирларини олиб, айтилган жойга қўйиб, қайтиб ўтирди. Айнан шу пайтда, хонанинг эшиги тақиллади, эшикдан кирган бош бухгалтер, «ўша айтилган нарсаларнинг ҳаммасини бирма-бир кўриб, қайтадан ҳисоблаб чиқдим» деганича, Мақсуднинг олдига бир қанча қоғозларни қўйиб чиқиб кетди. Бошлиқ қоғозларни кўриб, кўзларига қалққан ҳайратни яширмай уларга термулганича бирозгина фурсат ўтирди. Сайёра эса кутиб турарди. Мақсуд айна пайтда Сайёрага бирон нарса дейиши керак эди. Индамади. Сайёра секин жойидан қўзғалди.

— Мен, бораё энди, Мақсуд Жўраевич.

— Ишингиз бормиди?

— Боягина айтганларингизни факсдан юборишим керак. Факс ишламай турганди, энди ишлаб қолгандир.

— Бундай ланж савдо бўлмайди, Сайёрахон, ўйлаб кўрган бўлсангиз айтинг, ўйлаб кўрдим, денг, бўлмаса бошқа гап!

— Бугун, кечгача ўйлаб кўрганимни айтаман, бирон-бир хулосага келаман, бугун айтаман.

Мақсуд шу гапни бекор айтганини ўйлаб қолди. Ҳеч қачон кимнидир аҳволидан кулмаган, бировнинг қийналган ҳолини кўриб қувонмаган эди-ку. Нега дабдурустдан бундай деди? Қизнинг ўзи айтганидек, «оилавий аҳволини» билса, унинг ўзи яхшилигини, яхшилигиyam майли, яқинлардан ундаги тенгсиз гўзалликниям билиб турган бўлса — нега шундай деди, шафқатсизларча айтилмади-ми бу гап. Лекин қизга қойил, бугун, деди, бугун айтаман, деди. Секин жойидан туриб, ўша, француз атирлари қўйилган сервантнинг тортмасидан уларни олди, бирмабир қўлида айлантириб кўрди. Шуларни деб хотини Гулҳаё билан озмунча «қовоқ-тумшук» бўлиб юриптими... Гулҳаё нима деса деди, жим эшитаяпти, бирон-бир кескин ҳаракат қилгани йўқ. Униям тушунгиси келаяпти. Тушунишнинг ҳам чегараси бормикан, агар бўлса... Мақсуд мана шу чегаранинг бор бўлиб чиқишидан кўрқарди. Кўпчилик назарида қўли узун одамларнинг ҳам кўрқадиган нарсаси бор — ана шундай! Бежиримгина ишланган идиш, француз атири. Уларнинг иккисиниям яна қайтадан авайлаб жойига қўйди. Майли, ҳозирча тура турсин шу ерда, лекин барибир, уларни эгасига қайтаради, эгаси Сайёра — ахир совға қайтариб олинмайди-ку. Ҳозир эса шундай қилмаса бўлмасди. Қиз нималарнидир ўйлаган, у ўйлаган нарсалар бўлмаслиги керак эди, мана бўлмади. Булар Сайёраники, деб пичирлади ўзича, бири янги йил байрамига, бири туғилган кунига совға қилинган. Шундай деб пичирларкан, беихтиёр кулиб қўйди. Ҳар сафар Сайёра бу совгани ундан оларкан, шундоқ очиб, ундан биринчи бўлиб Мақсуднинг ўзига сепарди. Кейин билиб қолди Мақсуд: Сайёра, ўша эслигина бўлиб кўринган, маккоргина гўзал Сайёра, бу билан Гулҳаёга нима-

лардандир огоҳ бўлишни сигнал қилмаганмикан... Гулҳаё эса ростданам очиққўнгил, ростданам фақатгина Мақсудни ўйлайди — унинг учун бошқа одам йўқ, бунга шубҳа бўлиши мумкинмас. Кейин тўсатдан Мақсуднинг кўнглига хижиллик тушди: нега энди Гулҳаё ишлаши керак, нега дабдуруст шундай ўйлаб қолди. «Дабдуруст»и қолиптими, балки унинг ўзи айтганидек, Чингизхон ҳақидаги ривоятдан кейин унча-мунча сиқилгандир, шулардан чалғиш учунмикан бу ўйлари. Мақсуднинг қўл телефони жиринглади, қараса Гулҳаё— хотини унинг ўйларини билиб, ўйларидан чиқиб келаётгандек бўлди унга. Олди, қисқача сўрашди.

— Кечга нима егингиз келаяпти, дадаси, нима қилай?

— Билмасам, ўзинг билганингни қилавер, менга фарқи йўқ.

— Билганим сизнинг айтганингиз-да, дадаси! Кеча ош егансиз, а, зиёфатда, «ювди-ювди»да.

— Йўқ, ош эмасди.

— ...яхши бўпти, бўлмаса мен ош қиламан, зиғирга қиламан, шунақанги чиқсинки...

— Эҳтиёт бўлинг, азизим, гуручлари сакраб қозондан чиқиб кетмасин, бир-иккитаси чиқолмай қоп кетсин...

— Ҳаа... «сиз»лайсиз, олдингизда биров борми, дейман?

— Йўқ, ҳеч ким йўқ, бемалол гаплашиб ўтиравераман сен билан, бошқа ишим бўлмаса!

— Майли, дадаси, эртароқ келарсиз.

Мақсуд телефонда хотини билан гаплашиб бўлиши билан хонасининг эшиги очилиб, Сайёра кириб келди. У, эътибор берди: Сайёра эшикни тақиллатмади, мумкинми, демади— тўғридан-тўғри кириб келди. Кейинги пайтларда, одатда, эркаланиб шундай қиларди — наҳотки қайтаяпти ҳаммаси ...ўз жойига!

3

Бу гал Сайёра бояги «ўзининг» жойига эмас, Мақсуднинг рўпарасидаги стулга келиб ўтирди. Дадил, ҳаракатлариям ишончли.

— Баъзан телефонда гаплашсангиз бошқа одамга ўхшаб қоласиз, Мақсуд ака.

— Бу қандай кўз билан қарашга боғлиқ, Сайёрахон.

— Йўқ, бу ўша пайтда сиз телефонда ким билан гаплашаётганингизга боғлиқ.

— Йўғей, шуниям биларкансиз-да. Кўп нарсани биласиз сиз.

— Билсамам, ҳеч нарсани сизчалик билмаслигимни биламан.

Қараса, Сайёра, яна ўша Сайёрахонга айланиб бораётгандек кўринаяпти. Бироқ шошмаслик керак. Мақсуд арқонни бирозгина узунроқ ташламоқчи бўлди.

— Факсни жўнатдингизми?

— Жўнатдим, уларам жавоб ёзиб юборишипти.

— Қанақа жавоб, улардан ҳеч нарса олишимиз керак эмасди-ку.

— Ҳазиллашиб бир нарсаларни ёзиб юборишипти, ишга тегишли эмас. Шунчаки, ёзиб юборишипти.

— Ёзиб юборишиптими ё бўм-бўш кептими...

— Сайёрахон, отиб юборганингизни тутиб қололмадик, қайноқ экан, қўлимиздан тушиб кетди — кейин эгилиб олдик, сиз учун эгилдик, деб ёзипти, жиннилар.

Нега у бу гапларни бошлиққа, майли бошлиққа эмас, Мақсудга нега айтаяпти? Нима демоқчи бу билан. Ҳозир жуда ўйланиб турадиган фурсат эмас, у ўзи ташлаган узун арқонни тортгиси келмади.

— Нима бўлди, шундай қилиб, бирон-бир гап борми?

— Шу, айтаётган гапимнинг ҳаммаси бор гаплар.

— Ўзингиздан гапирсак, нима бўлди, дедим, бояги гапларни ўйлаб кўрдингизми?

Бошлиқ столининг устидаги қалингина папкадан бир қоғозни олди ва уни рўпарадаги қизга узатиб гапида давом этди.

— Аризангизни опкўйинг, қарасам, барибир бу қоғоздан бирор нарса чиқмайди.

— Энди ҳазиллашсам бўладими, ахир, бир нарсалар, деб кулгим келса, мабодо... — Сайёра салгина узалиб, узалганидаям, намоишкорона узалиб, қоғозни оларкан, сирли жилмайди. Сирлики, мана шу ҳолатидаям беғубор бир

самимият бордек эди. Шунда Мақсуд ўша атирнинг ҳидини туйди — беихтиёр боягина очиб атирларни кўриб, қайтадан жойлаган сервантга қараб кўйди. Ҳатто шу назар ҳам Сайёранинг эътиборидан четда қолмади.

— Хотиржам бўлинг, турипти, турипти, ўзим кўйиб кўйдим-ку.

— Нимани айтаяпсиз?

— Кўйдим-ку ўзим, сизга тегишли нарсани.

— «Тегшли» деб қайтаравердингиз? Мен, билсангиз, ўзимга тегишли нарсаларни ўзимга тегишли бўлмаган одамларга беришни истамайман. Баъзида шундай бўп қолади, сабабини билмайман.

— Совғалар ҳам шу, «тегишли» деганингизга кирадими?

— Совға тугул, дунёдаги ҳамма нарса кимга ёки нимагадир тегишли, бусиз иложи йўқ, ҳеч нарса тегишли бўлмаган тарзда бўлмайди.

— Гапларингизга тушунмасам менга жуда ёқди, Мақсуд ака.

— Тушунмасангиз, нега ёқади?

— Тегшли деган нарсани тушунаман-ку ҳеч бўлмаса, шунинг ўзи етарли, шунинг ўзи яхши... дай!

Шу жойда бундай гапларга нуқта кўйди Мақсуд. Жаҳли чикди. Бир зумда Сайёрахон— Сайёрага, Мақсуд ака— Мақсуд Жўраевичга айланди. Бундай ҳолатларни котиба яхши тушунади, табиий тарзда ҳолатдан-ҳолатга ўта олади.

— Соат бешга, ҳамма бўлимлардан масъуллар кирсин — мажлис бор, денг. Кейин бугун эрталаб берган шартноманинг нухасини яна биттага кўпайтириб, шартномаларнинг папкаси билан столимга келтириб кўйинг.

— Ҳозир бир дақиқа, ёзиб олай, Мақсуд Жўраевич, ёзиб оламан... кейин-чи..

— Кечаги тайинлаганларимнинг ҳаммаси топшириб кетишдими?

— Битгаси сал орқага ташлаб турипти.

— Тез телефон қилиб эслатинг, бўлмаса, ўзини орқага ташлаб кўйишимизга тўғри келади, худди шундай деб айтинг!

— Хўп, хўп бўлади! Кечкурун, ҳаммаси қандай бўлганлигини айтиш учун кираман.

— Бўпти, бораверинг, ҳаммасига шу бугуннинг ўзидаёқ улгуринг! У ёғи сизнинг ишингиз!

— Хўп, Мақсуд Жўраевич, кечкурун ҳаммаси қандай бўлганлигини айтаман. Бафуржа айтаман.

«Кечкурун айтаман», «Бафуржа айтаман» ...Негадир жаҳли чиқиб кетди Мақсуднинг. Ичидаги унча-мунчага бўйсунмас қайсар феъли устун келди: аёлга бўйсунгани истамасди у. Нима учун шундай бўлди, тушунмай қолди. Кейин ўйлади: бу қиз қандай оҳанг билан гаплашишга ўтаяпти одам билан? Тегишли эмиш, совғаям тегишли бўладими, эмиш... Нега қайтариб олгандек бўлдим ўзи? Йўқ, нотўғри қилганим йўқ, ўзи олиб келиб, менинг пешонамга ургандек столимга қўйди — мен унинг кутганидек қилмадим! Тўғри бўлди, барибир қайтариб бераман-ку, лекин билсин — буларнинг ҳар бири учун ўртача одамнинг икки ойлик пули кетади. Киши қачон нимага арзишини билиши керак — билмаса шу! Файритабий бир гайрат келди унга. Мажлисниям ўтказди, унинг эътиборидан четда қолгандек кўринган ишларни бирмабир тафтиш қилиб аниқлаштириб чиқди. Маълум бўлишича, айнан унинг назорати бўлмаса, кўп нарса қолиб кетаяпти, ваҳоланки, ҳамма ишга келаяпти, ишдан кетаяпти — кун ўтаяпти. Куннинг ўтиши — пул! Пул кимники — буним ким ўйлайди? Ўйланса қанча келади, ўйланмаса қанча кетади?

Сайёра айтган вақт, кечки пайт, эшик секин, авайлабгина тақиллади.

— Кириг, — деди Мақсуд.

— Мумкинми, — деб хонага мўралаган Сайёра, «мен ҳозир» деб яна ўзининг жойига тезлик билан қайтиб кетди, бирон нарсани унутиб қолдирган шекилли.

Мақсуднинг кайфияти аста олдинги ҳолига қайтаётганди. Бир келган шижоатдан кейин, одати шундай, секин ўзини бўшаштиради. Ўзининг наздида атай шундай қилади: одам доим диққат билан юрмаслиги керак. Ўзиниям ўйлаши керак-ку. Ўзини ўзидан бошқа ҳеч ким тузукроқ ўйламайди — бугуннинг гапи эмас бу. Илгаридан шундай, амалий психология шундай фикрда: мисол учун, ҳайвонлардан мушук бамайлихотир ўзини офтобга солиб

ётиши бежиз эмас, у танасини бутунлай бўш қўя олишни билади, шунинг учун жониворларнинг ичида бошқаларига қараганда унинг асаби мустаҳкам бўларкан. Асабнинг мустаҳкам бўлиши учун, энг аввало, унга қандай қилиб дам бера олиш мумкинлигини билиш керак.

Сайёра қайтиб келди.

— Манави қоғозларни тахлаб, тайёрлаб қўювдим. Бир-иккитаси қоп кетипти, шунга...

— Қани, келинг-чи, ўтиринг-чи мана бу ерга, Сайёра-рахон.

— Мақсуд Жўраевич, ҳаммасини тайёрлаб қўйдим, мана, мана буларнинг ҳаммасини тахлаб, бояги айтганингизиям худди шундай қилиб етказдим. Ўн дақиқага қолмади— ҳаммаси жойида бўлди. Кейин, Мақсуд Жўраевич...

— «Вич», «вич» деган қўшимчаларни шундоқ олинг-да, бориб столингизнинг тортмасига ташлаб келинг.

Сайёранинг юзидаги жиддийлик, бирозгина саросиманинг ўрнини табассум эгаллади. У ростданам вазиятни шунчалик нозик илғаб, ҳолатдан-ҳолатга шунчалик тез ўта олардики, бундан Мақсуд ҳам ҳайратда қоларди. Ҳозир ҳам муносабатнинг юмшаганини, гапнинг ҳазилга ўтганини зумда сезди, сезди-да, эринмади.

— Ҳозир, бир дақиқа, — дедию, тезгина ташқарига, қабулхонага чиқиб, алланарсани тарақлатган бўлиб, қайтиб кирди.

— Тортмаларнинг энг пастига, энг ичкарасига... ташламадим, лекин «вич-вич»ларни авайлабгина қўйиб келдим. Ўзингиз айтасиз-ку, авайласанг — авайлашади, деб. Менам шундай қилдим — авайладим.

— Қани, қани бу ёқдан келинг-чи...— ўтирган жойидаги айланма столини сал қиялатиб қўлини қиз томон узатди Мақсуд. Унинг ёнгинасида пайдо бўлиб қолди Сайёра. Унинг қўллари, тафти илиқ қўлларини ушлаб тураркан, Мақсуд зўрға ўзини тутиб қолди... Сайёра тезгина чиқиб кетди, ҳеч бир қаршиликсиз, вазиятнинг тақозосига кўра, дегандай силлиққина чиқиб кетди, зум ўтмай унинг столидаги компьютер клавиатурасининг шиқирлагани эшитилди.

Бу орада телефони яна жиринглади, Гулҳаё, келаяп-сизми, деяпти. Унга, ишлар бор, борарман, деб жавоб қайтарди. Соатга қаради, иш вақтининг тугашига бешми-еттими дақиқа қопти. Негадир кетгиси йўқ эди, негалигини билмайди, тушунмайди, билгиси, тушунгиси келмайди.

— Бугунга етар, хайр, Мақсуд ака, яхши дам олиб келинг!

Қия очиқ қолган эшикдан кўринган Сайёра шундай дедию, лекин кетишга чоғланган одамга ўхшамасди. Бошлиқнинг хонасига кириб, дераза токчаларидаги гулларнинг (деярли барчасининг) тувакларига қараб чиқди.

— Ўйлаганимдек, яқин орада сув қуйилмапти. Айтгандим фаррош холага, хавотир олманг, сувсиз қолмайди, деганди.

Унга, ўйноқи ёш қизга, ўзидан нақд ўн икки ёш кичик, навниҳол қизга Мақсуд мароқ билан қараб турарди. Қизнинг куюнчақлиги ҳам ёқиб тушди. Шунинг ўзи етарли, бундан ортиқ ўзини уринтириши керак эмас...

— Қўяверинг, эрта-индин сув қуйишади, фаррошларам гулни парваришлашни билишади, — деди у.

— Гулни сувсиз қолдирмаслик керак. Биринчи ўринда қуёш, иккинчи навбатда сув! Шу иккаласи бўлмаса ҳаёт қурийди-да гуллар учун.

— Ҳаёт қуримайди, гулларнинг ўзи қурийди.

— Бундай оддийгина қилиб гапирманг, — ширингина қилиб эътироз билдирди Сайёра.

— Бор нарсани борлигича, шундайлигича айтиш ҳам керак-ку.

— Нимани қандай қилиб айтиш керак бўлган тақдирдаям...

— Ие, ие, ҳали сиз бунчалик...

— ...бунчалик, деманг, — аразлади Сайёра — кўнгил бор ҳаммада. Менимча, мана шу гулларнинг ҳам кўнгили бор, уларгаям эътибор керак. Уларгаям бояги айтганларим ўз вақтида етарли бўлса — яшнади. Бўлмаса қурийди шўрликлар, қурийди.

— Ҳаёт қуримайди, гулнинг ўзи қурийди, мен шу сўзимда қоламан!

— Бирор нарсанинг тугаб битиши, қуриши ҳақида бунчалик беларво гапиришингизам яхши эмасдир, балки...

Маъюс тортиб қолган қиз бирданига қувнаб кетди яна, тезгина графинчасини кўтариб, коридорга чиқиб кетди. Ҳеч қанча вақт ўтмай қайтиб келди, гулларни суғора бошлади.

— Ходимлар ҳам кетиб бўлгандир... — деб сўради ундан бошлиғи.

— Биринчи қаватда бир-икки киши қопти... уларам кетишга тайёрланыпти, — деди котиба.

Сув қуйиш учун қанчагина вақт кетади — дарров бўлди.

— Эртагача хайр, яхши дам олиб келинг!

Яна бир марта шундай деб хайрлашди ва яна бир марта, қабулхонанинг эшигига етмай ортга қайтди. Мақсуд илғамай қолди, столига қайтди, шекилли, тортмаларни тортиб, очиб-ёлиб, тезгина бошлиқнинг олдига кирди.

— Шошилинчда эсимдан чиқиб кетай депти. Боя тортмага ташлаб қўйинг, деб берганларингиз... мен ташламай, авайлаб жойлаб қўйганларим... «вич-вич»ларни қайтариб бериб кетай, дедим. Мен кетганимдан кейин излаб қолманг... тополмай қийналасиз... Мана олинг...

У чўзиб турган қўлни тутмасликнинг иложи борми — шундай шафқатсизлик Мақсуднинг қўлидан келадими, журъати етадими бунга? Йўқ, бундай қилолмайди!

— Биладан, менсиз тополмай қийналасиз!

Сайёра бу гапини нима учун яна бир бор, бошқача таъкид билан қайтарганини Мақсуд тушунмади ва тушунмаган нарсанинг ҳам шунчалик ёқимли бўлишини ҳис қилганини ўйлаб ҳам кўрмади. Одатдагидек, Сайёра сирғалиб чиқиб кетди. Қандай қилиб эшик ёнида пайдо бўлиб қолди — илғаш қийин.

— Боя бир нарсани айтдингиз, эсингиздадир.

— Шошмай туринг, худди шу гапни кейин сўрайсиз, ҳозир соатга қаранг!

— Хўш нима бўпти?

— Хўш, эмас, иш вақти тугади, энди менга хўжайин эмассиз. Энди мен истаганимни қила оламан.

— Истаганингиз кетиб қолиш эмасдир...

— Истаганимни, сиздан сўрамай қиламан, сизнинг гапларингизга умуман қулоқ солмай қиламан.

Сайёра беғубор бир завқ билан кулди, секин кулди, маъсумгина бўлиб, таърифлаб бўлмас чирой билан кулди. Тезгина Мақсуднинг хонасидан чиқди — нариги эшикнинг ёпилгани ва қулфлангани эшитилди.

— Мен ўзимнинг билганимни қилдим, қабулхонани бекитиб келдим, ҳеч ким йўқ бу ерда, тўғрими, сиз ҳам кўрмаяпсизми?

— Йўқ, ҳеч ким йўқ!

— Энди сўранг, нимани айтдим мен, сиз нимани эслатдингиз?

— Ааа... сиз айтган гап: агар мабодо кетсангиз мен... нимани тополмай қийналаман?

Сайёра енгил, гўёки учиб келиб унинг ёнида пайдо бўлди, энгашиб, секин унинг қулоғига шивирлади:

— Нимади тополмаслигингизни билмайман, лекин мен кетсам қийналишингизни биламан, нимага десангиз, сиз кетсангиз менам қийналаман...

— ...тушунмадим...

— Лекин топганингиз нималигиниям билмайсиз, нега десангиз, менам топганим нималигини билмайман, лекин сизга ўхшаб менам топаман, шуниси аниқ!

...Оловга айланган кечинмалар Мақсудни тобора ўз домига тортарди, ҳар гал... ростданам у ўзи ва яқинлари ҳаётига таваккал қилиб, боши берк кўчага кириб бораётганди. Биридан кечолмайди, бирини тарк этолмайди. Тарк этиш-ку узоқдаги гап, қачонгача ўзини тутиб қолиб юра олади. Ахир у, ҳар қанча ёқимли, шўх бўлмасин, айти дамда Сайёранинг ўзи ҳам Мақсудни ҳар қанча ёқтирма-син, барибир, у бутун ҳаёти олдинда бўлган қиз ахир!

Одатда, мажбурият одамни нимадир қилишга ундайди, Гулҳаёнинг ҳаракатлари ўзининг кўнгил истаги билан бўлмаётганди, албатта. Эридаги ўзгаришларга нисбатан оддийгина жавоб тарзида нимадир қилиши керак эди. Буни шунчалик жиддий бўлиб кетади, деб ўйламапти, саволга берилган жавобдек, деб ўйлаганди. Бу вазият, аслида Гулҳаё учун мутлақо қутилмаган ҳол бўлди, дейиш қийин. У, қачонлардир бунга яқинроқ нарсаларнинг

бўлишини кутаётганди. Қизик, шунга ўхшаш нарсаларни кутаётган бўлса-да, бу гаплар шунчалик совуқ бўлишини билмаган экан. Жуда совуқ. Зумда қўшни Салтанатхоннинг гаплари, бир пайтлар унинг учун куйиниб айтган шивир-шивирлари ёдига тушди: эр бериш жон беришдай гап.

Овқатини тайёр қилиб, эрини кутиб турган Гулҳаё ширин хаёлларга берилди. У, ҳозир, манави салатни тайёрлаётганидами ёки бошқа бирор ишга чалғиб турганидами, Мақсуд тўсатдан келиб кучишини, шу дамгача билганлари, эшитганлари шунчаки ҳазил деб айтишини бутун ҳислари билан тасаввурига жойлади. Шунини бир муддат хаёл қилди. Қаранг, одам қандай ҳолатда бўлмасин, барибир умиднинг қувончли дамларини соғинади.

Мақсудда эса бундай ҳолатлар бошқароқ кўринишда. Хотинидан фарқли ўлароқ, унинг ҳаракатларида иккиланиш йўқ. Бунинг бир қатор сабаблари бор эдики, бу каби сабаблар, унинг наздида, айнан Гулҳаё билан боғлиқдек эди. Шундан Мақсуд гўё иложсиз ва оғир аҳволда қолди. Табиатан ҳар қандай вазиятдан чиқишни удалайдиган Мақсуд учун энди иккиланиб юришнинг маънисини йўқ. Шундан у, аввал, онаси билан маслаҳатлашди. Хотинини яхши кўришиниям, уни қўчага ташлаб қўймаслигиниям яна бир марта биргалашиб гаплашишди, маъқуллашди. Шундай дамларда Мақсуд раҳматли отасининг қадрини бошқача туйди. Ёлғиз ўғил учун қадри ўтди отанинг. Хуллас, у ўзича Гулҳаёни тушунгиси, ўзини унинг ўрнига қўйиб кўргиси келди. Бу шунчалик истак эдики, бу истак билан асл вазият мутлақо бир-бирига қарама-қаршилиги яққол кўриниб қоларди, лекин Мақсуд буни кўргиси келмайди. Аммо нима бўлмасин, барибир вазиятдан чиқиб кетиш мумкин бўлган бирон-бир чора топилиши керак-ку. У Гулҳаёнинг тоза кўнглига ва ўзининг унга айтганлари қанчалик оғир бўлишига қарамасдан, охир-оқибат унинг бунга кўнишига ишонарди (бошқа иложи йўқ-да). Ана, кун сайин Гулҳаё ҳам ўзига келиб бораяпти. Тўғрироғи, Мақсуд буни шундай кўргиси келгани учун шундай кўринаяпти.

— Ошинг ширин чиқипти.
— Сизга бўлган меҳрим туфайли, дадаси.
— Нима менга бўлган меҳринг туфайли?
— Ошнинг ширинлиги-да, дадаси, сизга муҳаббатим чексизлигини биласиз. Шундан бир-икки чимдим қўшилиб кетгани учун шундай ширин чиқди.

Мақсуд, оғзидагини ютиб олиб, мириқиб кулди:

— Қизиқ гап қилдинг-ку, ўзимам сезиб юрипман, — деди у.

— Нега куласиз, мен сизга комплимент қилай десам...

— Ҳар куни бир-икки марта овқат қиласан, менга бўлган муҳаббатингдан «чимдим-чимдим» деб олиб овқатга қўшавериб, менга бўлган муҳаббатинг бечорани тутатиб қўясан-ку. Ўзимам айтдим, илгаригидай эмассан, дедим-а. Қўшсанг, катта-катта овқатларга қўшгин, салат-палатларгаям қўшаверма ундан— ўзи камайиб бораётганга ўхшаяпти.

Гулҳаё ҳам эрига қўшилиб кулди.

— Чиқмади, — деди кулиб, — ўзингиз айтасиз-ку, бирон гапингиз ўхшамай қолса, чиқмади, дейсиз-ку, — буюм шундай бўлди!

Кейин жимиб қолишди, овқатни еб бўлишгунича тузукроқ гап бўлмади.

— Зерикаркансиз, болалар йўқ бўлса, уй зерикарли бўп қоларкан — ютаман дейди.

— Буни қандай тушунай, бу, мен билан зерикиб қолдим, деганингми?

— Сиз-ку ҳозир борсиз, эртага яна кун давомида йўқ бўласиз. Бир ўзингиз, кун давомида ўтириб кўринг-чи бир, кейин кўрамиз нима деракансиз?

— Маза-ку, маза қилиб дам олиб ётасан. Мириқиб ухлайсан, турасан, еб-ичиб, яна дам олиб...

— Ким билади, дейсиз, лекин одам чарчар экан, ҳатто дам олишдан, ухлашданам чарчайди. Сиз буни билмаслигингиз мумкин, лекин мен биламан. Чарчаганман-да.

— Майли, дастурхонга омин қилайлик-чи, диванга бориб, бемалол оёқни чўзиб телевизор кўрамиз, бўлдингми?

Дастурхонга фотиҳа қилишиб, Гулҳаё идиш-товоқларини ювиш учун ошхонага, Мақсуд эса, бир четига «до-

машный кинотеатр» қўйилган кенг залга ўтди. Диванга ястаниб олиб, қўлидаги пулт билан телеканалларни бирма-бир айланиб чиқа бошлади. Дурустроқ машгулот йўқ бундан бошқа, кейин бир каналда янгиликларни кўриш учун «тўхтади». Телевизорга тикилган нигоҳида эътибор йўқ, унинг эътибори ўй-хаёлларида, хаёлларида эса Сайёрадан бўлак кишини учратиш мумкин эмасди. У ҳақдаги ўйлар билан тўлиб юрипти, у ҳақдаги хаёллар билан кунларига мазмун қираётгандек. Унинг ҳамма-ҳамма одатларими, ҳаракатларими — барчаси гўзал, ҳаммаси ўзига ярашган.

— Салгина сурилинг, менам диваннинг бир четига илингандай бўлиб ўтирай ҳеч бўлмаса...

Гулҳаёнинг эркаланиб унга тикилиши ўзи овуниб турган дунё— хаёлларини пардек тарқатиб юборди, ҳеч нарса қолмади. Қараса, Гулҳаё унга эркаланиб турипти.

— Бор, ана, бошқа жой қуриб қолдими сенга.

— Сиз билан ўтиргим келса, бу менинг айбим бўлмаса керак.

— Ана, кенг, катта кресло бор-ку, шунда ўтиргин, барака топкур.

Гулҳаё буни истамади, қўярда-қўймай эрини туртиб, сурилтирди— ёнига ўтирди. Шу пайтда нариги хонадан, кийимларини алмаштирган жойдан Мақсуднинг қўл телефони жиринглагани эшитилди.

— Оббо, — деб ўрнидан кўзгалди Мақсуд — ана бўлдим, шу жойниям менга кўп кўрган эдинг. Ол, ўзингга қолди, бемалол ястаниб ўтир. Вой, жиринглашини қара, охиригача жиринглатиб туради.

— Нега менга қоларкан, тезроқ гаплашиб кела қолинг, иккимиз ўтирамыз, сизни барибир қўймайман бугун.

Мақсуд телефонига қаради — Сайёра экан, Гулҳаёнинг залда ўтиргани яхши бўлди, деди ичида ва телефонни олди:

— Алло, эшитаман.

— Алло, бу мен Сайёраман, Мақсуд ака!

— Гапираверинг, эшитаяпман, танидим, танидим.

— Мақсуд ака, шунча пайтгача ўйланиб, охири телефон орқали айтишимни тўғри деб ўйладим. Узр, ўзи сизларни безовта қилиб қўймадимми?

Сайёранинг овози борган сари пасайиб, тушкунлашиб борарди. Мақсуд хавотирланиб шошиб қолди.

— Тинчликми, ўзи нима гап, бир бошидан гапира оласизми-йўқми?

— Мен-ку, гапира оламан, лекин мени тинглайдиган одам бормикан, деб ўйланаман.

— Айтаверинг, уялманг, тортинманг, ҳаммасини гапиринг-чи, тинчликми ўзи?

— Мақсуд ака, менга, бизга бироз каттароқ пул керак бўп қолди.

— Нега, нима учун, тушунтириброқ гапиринг!

— Отамни даволатишимиз керак. Операциянинг, шифохонанинг харажати бугун ўзи бўлмайди. Ҳар куни ишдан келаман-да, отамга қараб эзиламан. Бир-икки марта ишда буни сизга айтмоқчи бўлдим. Айтолмадим. Нима қилишим кераклигиниям билмайман, охири ўйлаб-ўйлаб, буни сизга айтишим керак, деб ўйладим — бошқа чорам ҳам йўқ. Бошқа иложим йўқ. Кимга нима дейишни билмайман!

— Отангизнинг касали нима? — у шуни сўраб, таниш шифокорларни бир-бир эслай бошлади.

— Ёмон касал.

— Оти бордир ўша ёмон касалнинг ҳам, — у беихтиёр овозини баландлатди. Унинг бундай гаплашаётганини эшитиб, у турган хона эшигининг ёнида пайдо бўлган хотинини сезмадиям. Гулҳаё унга қараб турди-да, индамай ортига ўгирилиб кетди. Диванига бориб ўтирди — телевизорга термулди — хаёли эса Мақсудда, тинчликмикан ўзи?

— Ёмон касал, оти қурсин уни, айтгимам келмайди, кўрқаман уни айтишдан.

— Нима бўлса бўлди, эртагача ётиб турадим ишқилиб ёки ҳозир...

— Йў-йў... бу ҳозир деган гапим эмас. Эртагачаям, ундан кейинам шундай ётаверади отам. — Сайёра йиглаб юборди. — Шунча вақтдан бери ётиптиям-ку вақтини кутиб. Лекин даволаса бўлади, буни врачлар айтишувди.

— Даволаса бўладиган бўлса бўлди, — бироз ўзига келди Мақсуд, — эртага отангизнинг касаллик варақалари-

ни ишга олиб боринг, бир таниш врач бор — шунга юбораман, бир кўриб чиқади: кейин нима гап, нима сўз — биламиз ҳаммасини.

Сайёра бетиним раҳматлар айта бошлади. Гапираркан, отаси учун, бу дунёдаги барча қийинликларга чидаб юрганлигини, керак бўлса бундан кейин ҳам чидай олишини, фақат отасига даво топа олса бўлгани, деб яшаётганлигини... яна бир қанча нарсаларни айтиб ташлади. Гапларини борган сари тоқат билан эшитиб турган Мақсудга яна раҳматлар айтди. У Сайёрани овута-овута гапини тутатди.

— Нима гап, тинчликми, бирозгина асабийлашдингиз?

Телевизор кўришга қайтаркан, хотинининг бу саволини эшитмаганга олиб, индамай ёнидаги креслога бориб ўтирди, дераза томонга қараб қолди. Хотини саволини яна бир марта такрорлади. У хотинининг овозидаги ростмана хавотирни ҳис қилгачгина, секин у тарафга қаради:

— Котиба қизимиз, кўнғироқ қилипти.

— Майли-да, ким қилсаям, тинчликмикан, деяпман. Гапларингизни узук-юлуқ эшитиб қолдим.

Эри ялт этиб унга қаради, гўё, «ҳали гап пойладингми» демоқчи бўлди. Гулҳаё эса буни мутлақо тасодифанлигини билдириб қўйиш учун секин елкасини қисди:

— Тешик кулоқ бўлса, мен нима қилай, нега бундай қарайсиз? — деди.

Мақсуд секин жилмайди, бу кайфияти хотинига бир зумда юқди. Кейин у Сайёранинг отаси ҳақидаги гаплариниям айтди. Унга нисбатан хайрихоҳлик билан гапирди.

— Қачон ишга олдингиз бу котибани, котибангизнинг ёши сиздан катта эди-ку. Айтмоқчи, нега бугун мени бирор мартаям азизим, демадингиз?

— Бошляпсанми яна? Сенга бир нарсани гапирганнинг ўзи аҳмоқ.

Бу ҳол, Мақсуд учун айни муддао эди, унинг учун, ички кечинмаларини юзига чиқармаслиги учун вазиятнинг имкони эди, шундан фойдаланиб, жаҳли чиққандай бўлиб, ўрнидан туриб кетди. Хиёл ўтмай бошқа хонадан овози келди:

— Сигаретимни қаерга олиб қўйгансан, жойида йўқ.

Мақсуд камдан-кам сигарет чекарди, буни Гулҳаё жуда яхши билади. Эри чиқиб кетганидан кейин жуда кўп ўйлар бирдангина ёпирилганидан қарахтга ўхшаб, ўтирган жойида қотиб қолган Гулҳаё эрининг бақирганини элас-элас эшитди.

— Ҳеч жойга олиб қўйганим йўқ, ўша ерда, трюмининг тепасини қаранг! Зажигалкаси бор.

Ярим соатлар чамаси ўтиб, Гулҳаё аразлаган эрининг ёнидаги креслога секин келиб ўтирди.

— Ҳеч нарсани бошламадим ҳали, умуман, бошлаш ниятим ҳам йўқ. Сиздан илтимос, бечора қизга ёрдам беринг, биламан, агар сиз киришсангиз, отасини тузатиб юборишингизам мумкин. Агар тузатишнинг иложи бўлса. Гапига қараганда тузалиши мумкин экан-ку, ўзингизам ишонаяпсиз бунга.

Мақсуд дарров хайрихоҳ қиёфани «кийиб» ола қолди. Хотинига «маъқул» дегандай бош ирғади.

— Сўрарсиз, дейман, индамадингиз, гапиришгаям фурсат бўлавермади, мен иш топгандайман, дедим дадаси.

— Ҳа, айтмоқчи, шундан гапир, — эри «жонланди» — ўзи бугуннинг асосий гапи шу эди.

— Бир ишхонага бордим, кейин иккинчисига, ниҳоят, учинчисидан бирозгина умид бордай бўлиб турипти.

— Нима иш қиларкансан у ерда! Қайси ишхона?

— Ўз мутахассислигим бўйича-да. Бухгалтерияда! Бирон ойларда битта иш ўрни бўшаб қоларкан.

— Унгача-чи? Ўша жой бўшаса чақиришармикан?

— Йўқ, унгачаям иш бор экан, шуни бир-икки кунда ўйлаб кўриб телефон қиларман, деганман. Эрта-индин жавобини айтишим керагийди. Телефон қилиб айтарман жавобини!

— Нима иш экан у?

— Котибалик қилиб турсангиз бўларди, деди бошлиги. Шунда, бирон ойда бухгалтериядаги бўшайдиган жойга дарров ўтказишимиз ҳам қулай бўлади, деди. Ўзимизнинг ичимиздаги кадр, деб ташқаридан одам олмаган бўламиз, деди. Тушунган одам экан, янаям ким билади, кўрини-

шидан шундай! Мен тайин бир жавобни айтганим йўқ, сиздан сўраб, маслаҳатлашиб кейин айтарман, дедим ўзимча. Телефон рақамимниям бермадим, уларникени ёзиб олиб, телефонимга сақлаб қўйдим...

...Мақсуднинг телевизорга қадалган нигоҳи ундаги тасвирларни кўрмади— ранглар унинг нигоҳига сиғмай уйқашиб кетди: жимирлаб порлаб турарди, ҳаракатдаги ранглар — рангларнинг ҳаракатда эканлигини кўриб турарди, уларни идрок қилмасди... Кейин нигоҳи қадалган ранг ва тасвирлар кўринмай қолди.

ЎЙИНЧОҚ

1

Хеч нима содир бўлмагандек тун ўз ўрнини яна ўша итоаткорона жимлик билан мусаффо тонгга бўшатиб берди. Бу фақатгина четдан қараганда, осойишта ҳаётдаги одамлар учунгина шундай. Манзура учун бундай эмас. Ваҳимали туннинг тонгга уланиши осон эмас, бунинг ўзи бўлмайди. Сўнгги маъракаси— йилини ўтказиб олганидан буён раҳматли эри тушига кирмай қўйганди. Шунгаям йигирма кун бўпти. Мана бугун яна тушига кирипти. Ўша синиқ табассуми билан жилмайиб турганмиш. Манзура уни яна кўраётганидан қувониб кетипти. Одамни ёмон кўрқитдингиз. Энди бундай қилманг, хўпми, деб унга эр-калангиси келипти. Эри— Мансур акаси эса ўша жилмайиши билан унинг гапларини маъқуллагандек бош силкиб қўярмиш. Худди шу пайтда у кўраётгани тушлигини сезиб, сесканиб уйғониб кетди. Шошиб соатга қаради: учдан ўн олти дақиқа ўтипти. Ёнида пишиллаб ухлаб ётган ўғилчасига қаради, айланай ўзимнинг Ғолибимдан, деб қўйди. Мансурнинг ўзи ўғлига шу исми қўйган. У, исмининг ҳам одам тақдирига таъсири бўлади, ҳаётда ғолиб бўлиб яшасин, дерди. Унинг исмига «жон» ёки «бек» деган қўшимчаларниям қўшиб айтилишини хуш кўрмасди.

Маъракада қариндош-уруғ Манзурани яна ўртага олишди. Бўлди энди, бир ўзинг, бунинг устига ҳали ёш бўлсанг, аёл бошинг билан катта шаҳарда... деган гаплар яна қайтарилди. Бу каби гапларга Манзуранинг ич-ичидан эътирози бор эдию, лекин... маъракалар тугаб, қариндошларнинг оёғи узилиб қолганидан кейин уй борган сари уни ютиб бораётганини сезиб қолди. Кейинги кунларда қишлоққа кетиб тинчгина рўзғор тебратиб юрсам-чи, деб ўйлайдиган ҳам бўлиб қолди. Худога шукур, иш топилади, олий тоифали ўқитувчи бўлса. Шу кунларда ана шундай хаёллар билан юрганди. Тушида эрининг жилмайиб туришидан таъбир топган Манзура эрталаб ўғлига, қишлоққа кетиб, ўша ерда яшаймизми, деб яна бир бор сўради. Келаси йил мактабга чиқадиган Фолиб, унга савол билан жавоб қайтарди.

— Нега яна қишлоқда яшаймиз, дейсиз? Уйимизни кимга ташлаб кетамиз, боғчам-чи, унга энди бормайманми?

Индамади, ўғлига нонуштасини қилиб бериб, унинг овқатланишини кузатиб ўтирди.

— Ёки бўлмаса сизни мактабдаги ишингиздан бўшатишяптими?

— Йўқ, нега бўшатишаркан?

— Бўлмаса, нега яна қишлоққа кетамиз дейсиз?

Яна индамади. Чой қуя туриб, бир нарса эсига тушгандек қилиб кўрсатди ўзини. Кейин боғчада ўғли нималарни ўрганаётганлиги билан қизиққан бўлди. Кейинги пайтларда, ўғли унинг назарида жуда тез улғаяётгандек бўлиб бораяпти. Унинг гапларидан ҳам қандайдир кутилмаган нарсалар топилаяпти. Илгари ҳеч бунга эътибор бермаган экан...

Бир ҳафта ўтиб, барибир қишлоққа бориб келиши кераклигини тушунди. Агар ўғли айтганидек, қишлоқда яшамаган тақдирдаям, уйдагиларга энди бундай қилолмаслигини, раҳматли эрининг руҳи кезадиган хонадонни ташлаб кетолмаслигини айтиб келиши керак. Турмуш деганларини асли нималиги энди билинаяпти. Фолибнинг гапларида жон бор: бу уйни кимга ташлаб кетади, бу уйни ташлаб кетиб бўладими? Ёзги таътил яқин эди. Бира-тўла таътилда узоқроқ бир муддат қишлоқда туриб келишни-

ям ўйлаб кўйди, ўғлиям қишлоқнинг чанг кўчаларида ялангоёқ югуриб, бир яйраб келади.

Бошланғич синф ўқитувчилари учун бошқа ўқитувчиларга нисбатан таътил анчагина эрта, тўғрироғи, айнан ўз вақтида бошланади. Таътилнинг биринчи кунидек ўғлининг боғчасидан бир ойга рухсат олиб қишлоққа отланди. Кейинги пайтларда автобус билан поезднинг нархи тенглашиб қолган, шунинг учун узоқ йўл учун қулай, деб поезд билан кетишни маъқул кўрди.

— Ўғлим, йўлда эслигина бўлиб юргин, хўпми?

— Хўп бўлади.

— Йўлда ортиқча гапларни гапириб, одамларнинг олдида одобсиз болаларга ўхшаб кўринмагин.

— Майли, дедим-ку, майли.

— Поездни кутиб туришимиз керак бўлсаям, менинг олдимдан узоқлашмай, ёнимда ўтирасан, билдингми, одам кўп бўлса... тушундингми, дейман?

— Тушундим, тушундим.

— Бўпти, тушунган бўлсанг, энди бу гапларни яна қайтариб айтиб ўтирмайман.

— Лекин, опа, менам бир нарса сўрасам, майли дейсизми?

— Нимани сўрайсан?

— Поездларни томоша қилсам майлими, уларни яқиндан кўрсам майлими?

— Бўпти, бўпти. Бориб олайлик. Нима қилсанг, менга айтиб, кейин борасан..

— Бўпти, дедим-ку, бўпти.

Поездни тахминан бир соат кутиш керак бўлди, онабола кутиш залидаги бўш ўриндиқларга жойлашиб, ўтган кетганларни кузатиб ўтиришди. Ғолиб онаси енгидан секин-секин тортиб кўйди.

— Опа, бу ернинг туалети қаерда?

— Хув ана, кўриниб турипти?

— Сиздан сўрадим-ку, энди бориб келсам бўладими?

— Югуриб бориб келақол. Шу ердан сенга қараб турман.

Бола югуриб кетди. Ҳожатдан чиққач тезгина онаси ўтирган жойга қаради: онаси нималарнидир ўйлаб ўти-

рипти. Поезднинг овозини эшитиб ташқарига — поездларга чиқиш жойи томон юрди. Қараса, ҳув нарида яна бир туалет бор экан, ҳарфларни боғчада ўрганган... «Ҳожатхона» деб ёзиб қўйипти. Бу адашиб ёзилган, деб ўйлади бола. Бўлмаса шундоқ ичкаридаям бор, яна ташқаридаям бўладими? Икки йўл наридан ўтиб кетган поездга қизиқсиниб тикилди-да, ўша, хато деб ўйлаган ёзув томон юра бошлади. Вокзалнинг четига бориб қолди. Ўша ёзувсизам унинг учун қизиқ нарсалар кўп эди. Атрофга аланглаб, оғзини очиб, атрофни томоша қилиб юрганди, бир маҳал... вокзал четигаги муюлишда дуч келиб қолган жанжалдан кўрқиб ўзини уйиб қўйилган яшикларнинг панасига олди. Икки барзанги ўзларига ўхшаган биттасини ўртага олишганди. Бола ўтирган жойидан паналаган бўйи жавдираб улар томонга мўралади.

— Мен ишимни қилдим, юк кетди. Энди менга ваъда қилинганини сўрашга ҳаққим бор, — деди ўртага олингани ялинганга ўхшаб.

— Яна қанақа ваъда қилинганини сўраяпсан. Қанча жўнатишинг керагийди, тенг ярмига кам-ку! — деди бояги иккитасидан бири.

— Тенг ярмига кам бўлиши мумкин эмас! Олдин бу гапингни исботлашинг керагийди, юкни жўнатмасингдан олдин гапиришинг... — унинг гапи оғзида қолди.

— Жонингдан умидинг борми, қаерга яширдинг? — иккинчисининг қўлида пичоқ ялтиради.

Яққол кўриниб турипти. Нега атрофда одам йўқ. Бола кўрқиб кетиб вокзалнинг олд тарафига аланглади. Узоқда одамлар кўринди. Ҳеч ким бу ёққа келишни ўйламайдиям.

Жуда тез бўлди. Уларнинг мурасаси келишмади, шекилли, болакай атрофга одамларни қидириб аланглаётган паллада... Пичоқ санчилганидан кейин бояги бечорасифат кўрингани жонҳолатда бақирди. Анави иккиси қочиб кета туриб, яна қайтишди, «ўлмай қолган бўлса-чи», деб хириллади биринчиси. Иккинчиси яна устма-уст пичоқ санчди. Бояги жонҳолатдаги бақириқнинг такрори энди аянчли қичқириққа айланиб, атрофни титратиб юборди. Биринчиси бошқа тарафга, иккинчиси эса уйиб қўйилган яшиклар томонга, бола яшириниб турган жойга югур-

ди. Худди шу пайтда ўтакаси ёрилгудек туриб, қочишга шайланган Ғолиб ўша қотил билан юзма-юз бўлиб қолди. Қотил қўлидаги пичоқни ташламаган, кўзининг қорачиқлари қотиб қолгандек, қўли эса қип-қизил қон эди. Болани кўрдию, ялангоёқ одам типратиканни босиб олгандек ҳолатда шериги кетган томонга қайрилиб яшин тезлигида кўздан ғойиб бўлди.

Югуриб келган одамлар чалажон ётган бояги йигитдан аввал нима қиларини билмай қотиб турган, рангида ранг қолмаган болани кўришди. Манзура одамларнинг шовқини билан бирга югуриб эмас, учиб келди гўё, боласини кучоқлаганича ўкириб йиғлаб юборди.

Она-бола поезддан қолиб кетишди. Улар вокзалдаги милиция хонасида анчагина қолиб кетишди. Бола бўлиб ўтган воқеанинг бирдан-бир гувоҳи эди.

— Ҳозирча шаҳардан кетмай туришларингизга тўғри келади,— деди, шу иш менга топширилди, деган милиция ходими.

Манзура ўтирган жойидан туриб кетди.

— Кўшниларгаям, ишхонамдагиларгаям қишлоққа кетаяпмиз, деб чиққанмиз уйдан. Кўрқиб кетиб... ҳозиргина ўзимга келдим. Аллақандай одамларнинг ишлари учун биз жавоб бермасак керак?

— Сизни тушуниб турипман. Лекин меням тушунишингизга тўғри келади. Битта одам ўлиб кетди, ўйлап-сизми шуни. Гапим қўполроқ чиққан бўлса олдиндан узр сўрайман.

Кейин бу милиция ходими кўрқиб онасининг пинжига суқилиб турган Ғолибнинг қаршисига бориб чўккалади. Кўлини чўзди.

— Кўринишдан анча-мунча ақлли болага ўхшайсан, кел, танишиб оламиз. Исмин Сардор, фамилиямни билишни истасанг, унияма айтаман, Сардор Йўлдошев. Сенчи?

— Ғолибман.

Сардор кулиб юборди.

— Ғолибман, дегин, — кейин елкасидаги юлдузларга тикилиб қолган боланинг бошини силаб эркалаб қўйди — қизиқ кўринаяптими?

— Капитанмисиз? — ҳадик билан жавдираб сўради Ғолиб.

— Мана бу юлдузлар тўртта бўлса капитан бўламан.

Манзуранинг қўрқуви эса аллақачон жаҳл билан ал-машиниб бўлганди.

— Тушунмадим, биз энди шу ҳолимизча қолаверамизми. Поездимиз кетган бўлса. Қоронғиям тушиб бўлди.

— Бекорга ташвишланаяпсиз. Ўғлингиздан, ҳозирча фақатгина унга маълум бўлган баъзи нарсаларни сўрашимиз керак. Кейин... биз биладиган айрим кимсаларнинг расмларини кўрсатамиз, бояги қотил шуларнинг орасидан чиқиб қолиши мумкин. Кейинги поездга чиқариб юборсак бўлдими, ахир.

— Поездимизнинг кейингиси эртага бўлади, энди.

— Ҳозир сизлар... уйга қайтиб боришларингиз ноқулай бўлса, бирор меҳмонхонага жойлаштириб туришимиз мумкин.

Аслида буни шунчаки айтганди. Уларни уйларигаюм, меҳмонхонагаюм олиб бориши маъқул эмасдек. Негаки, қотил болани кўрди, биледи. Ҳар бир ҳолатни ҳисобга олиш лозим. Шунинг учун она-бола ишончлироқ жойда бўлиб туришлари керак. Сардор уларни шаҳар четигаги дўстининг уйига олиб борди. Аслида Сардорнинг ҳам шу кунлардаги ташвишлари ўзига етиб-ортиб турувди. Ким билиб ўтирипти, дейсиз бундай тасодифий ҳолат бўлишини.

Ишончлироқ, дейилган жойни ҳар ким ҳар хил тушуниши мумкин. Ишончли жойнинг ўзиёқ шубҳали туюлади, бунга изоҳ ортиқча.

2

Вазиятнинг ўзи шуни тақозо қилиб қолди. Гап шундаки, Сардор Йўлдошев ҳам, бир қарашда, жиноят қидирув бўлимида ишлагани билан, бу бўлимдаги бошлиқнинг йўриғида юролмаётгани туфайли аросатда эди. Бўлим бошлиғи уни ўз истагига кўра эмас, ўзидан бир поғона катта бошлиқнинг тавсияси билан олганди. Тавсия тазйиқ деб тушунилган. Ўша бошлиқнинг назарига тушганди

Сардор. У ўз ишининг тан олинган устаси эди. Бирозгина вақт ўтиб, у киши бошқа тизимдаги раҳбарлик ишига ўтганидан кейин Сардор гўёки ёлғизланиб қолди. Айтишларича, бўлим бошлиғининг мақсади асли бутунлай... Хуллас, бу ҳақда бир бошидан гапириб бўлмайди, бунинг ўзига яраша сабаблари бор, қолаверса, асли тушунарсиз бўлган нарсаларни тушунтиришнинг иложи йўқ.

Эътибор берган бўлсангиз, киши баъзан ўзи истамаган нарсаларга бош қўшади. Яъни, ўзи истамаган нарсаларга ўзининг ихтиёрига қарши ўлароқ аралашиб қолади. Бу галгиси Сардор учун ҳам шундай бўлди. Ўзига қолса, шундай бўлишини истармиди. Начора, топширилган иш — шундай экан, имкон борича ишга виждонан ёндошиш керак. Бўлмаса бўлмайди. Қолаверса, вокзалдаги бугунгига ўхшаш воқеаларнинг чигалликларини айна пайтда бошқа ҳеч кимга эмас, айнан ўзига топширилиши ҳам шубҳали туюлди унга. Бу каби жиноятларга, одатда, «бундайроқ» ходимлар жалб қилинади. Сабаби номаълум, лекин шундай, негадир шундай.

Шундай қилиб, Манзураининг ўғли кичкинтой Фолиб гувоҳ бўлиб қолган воқеанинг чигалликларини ечиш масъулияти унинг гарданига тушди. Илож қанча. Аслида, ҳозир шароит тақозосига кўра, бир ёқлама ёндошиб, гувоҳни она сути оғзидан кетмаган гўдак санаб, қўйиб юборсаям бўларди. Жиноятнинг бошқа изларини излаши ҳам мумкиндек. Чунки, эндиликда жиноятнинг қурбони саналган йигитнинг шахси аниқланади, шу орқалиям у-бу ҳаракатларга аниқлик киритилади. Лекин Сардор, табиатан, ўз ишига енгил қаролмасди. Агар гувоҳни ўз ҳолича қолдириб, қўйиб юборгудек бўлса, ҳамма ишни издан чиқариши тайин эди. Улар— бир одамнинг умрига тап тортмай зомин бўлганлар учун ўзларидан қолган гувоҳни, гарчи бола бўлса—да, йўқотишга тушишлари ҳам ҳеч гап эмас. Бу озгина ақл учун етарли мулоҳаза. Сардор миясида яшин тезлигида пайдо бўлган мана шу каби фикрлар асосида иш тутди. Негадир, ўйлаган тадбири ҳақида бирор бир гумонга бормади. Унингча, бошқа ҳар қандай йўл — воқеаларнинг чигаллашишига олиб келарди. Бир хаёли мурдани олиб кетган судмедэкспертиза хо-

димига телефон қилай дедию, негадир тезда шаштидан қайтди. Олдин она-болани кўрқитмасдан жойлаштириб олиши керак. Қолгани учун эртанги кун бус-бутунича ту-рипти.

Яқиндагина шаҳарнинг четидан эски бир ҳовличани сотиб олган дўсти Ҳусниддин билан асли бир тумандан, устига-устак касбдош ҳам. Ҳусниддин яқинлардан бошқа бўлимга ўтиб иш бошлаган. Ўзининг келиши сабабини қисқача айтди. Она-бола, бир кунгина, эрталабгача шу ерда туришлари керак, илтимос, деди унга. Қолаверса, Ҳусниддин кейинроқ ҳаммасини сўраб олишига кўзи етиб ортиқча суриштирамади. Ростданам кейин ҳаммасини миридан-сиригача сўраб-билиб олди. Бу каби ишларга хос бўлган одатий муҳокамалардан кейин эса Ҳусниддин гапни иккиси учун ҳозирча асосий саналган мавзуга бурди.

— Нима қиласан энди, қачонгача шундай юрмоқчи-сан?

— Нима қилиб юрипман? — ўсмоқчилади Сардор.

— Қишлоқ сенга Америка бўп кетди — боришинг қийин, узоқ-да, узоқ!

— Ааа, буни айтаяпсанми?

— Бор, энди Насибани олиб кел!

— Уни мен қувиб юборганим йўқ, ўзи кетган.

— Ўзи кетган бўлса, ўзи келади, деб ўйлайсанми?

— Тўғриси айтсам, ўзимам ўйланиб қолдим... ўзи келса керак-да!

— Бу ишинг бўлмайди, бориб опкелишинг керак, бош-қа илож йўқ.

— Мен уни бориб опкеладиган иш қилганим йўқ, ҳамма нарсани ўзи бошлади, ўзи кетди, биласан-ку, ҳам-масини биласан, ўзингдан қолар гап йўқ.

— Сен ўзингча бир дунёсан, у ўзича бир дунё. Одам-нинг боши қотди, лекин бу юраверишингга бўлмас, қачондир, нимадир қилишинг керакми ахир? Икки ой бўлди.

— Ким билади, дейсан. Лекин ҳалиям шу гапимда ту-раман, у ҳаддидан ошиб кетди. Биз бирга яшаётганимизга беш йил, йўқ, олтинчи йил кетаяпти, ҳалигача кварти-рада яшайман. Шунинг эсидан чиқармаслиги керак.

— Бўлди, яна ўша гапларни бошқатдан бошляяпсан. Ичасанми озроқ. Опкелайми?

— Ташладим, дедим-ку. Ўша охирги ичган кунимдан буён ўзимдан ўзим нафратланиб юрипман. Бу гапларни қўй.

— Майли, ке, бошқа нарсалардан гапир...

— Йўқ, мен уни ёмон демайман. Ҳатто, ичимдан минг зил кетсамам, ҳалигача боламиз йўқлигини бир мартаям юзига солмаганман.

— Ундай дема, худо бераман, деса...

— Нимаям дердинг сен, шундай дейсан-да. Биласан, ўзи кеч уйланганман. Аввал-аввал дўхтирми, табибми, бирга борардик, кейин ўзимдан хавотирим кучли бўп, ўзим бориб кеп турипман. Мен томондан бунга сабаб бўладиган ҳеч нарса йўқ. Шундаям уни гуноҳкор қилганим йўқ. Бор, дейман, кўринайлик, дейман. Кейин айтдим-ку, шу гап бўп қолди: тилла обермадингиз, деган жанжал чиқди. Барибир шароитим унинг дугоналарига кўз-кўз қилиш учун тилла оберадиган даражада эмаслигини биласан. Йиғинишим керак. Аввал бир ватанли бўлай. Қолаверса, ишга эндигина жойлашдим. Бу бўлимга ўтганимгаям кўп бўлмади.

— Ке, юз-юз олайлик. Бошқа ичмаймиз.

— Ташладим, дедим, энди ичмайман. Гапираверсам, сенинг олдингга кеволиб, нолишга тушгандек бўламан. Нолимайман, ишимдаям кўнглим бор. Баъзи бир хираликлар бўлсаям.

— Айтмоқчи, хиралик дегандай... бўлди, жим юр! Бир нарсаларни менам эшитдим.

— Сениям қулоғинг бор, а?

— Ҳа, шундай бўлса керак, сен нима деб ўйловдинг.

— Хуллас, шу гап. Нима бўлсамам шундайман. ...Шундайман, дейману... ҳамманиям тушунгим келади. Билиб-билмай одамларга бошқача кўриниб қолсанг қийин экан. Ўзингни тушунтиролмасанг — азоб. Бошлиққа келсанг... Кўрқаман ростданам, у ўзининг гапи йўқ одамга ўхшайди. Балки ростданам шундайдир ёки мен адашяпман. Лекин атрофини ўзига тегишли одамлар билан муҳофазалаб олган. Яна кимлардан? Хотинлардан, хотинчалишга ўхшаганлардан ясалган бу қатлам. Мен ана шу хотин-

ларга яхши кўринганимда эди бошлиққаям бошқача кўри-
нардим. Энди ўзинг айт. Агар яхши кўринишим керак
бўлган тақдирдаям кимга яхши кўринишим керак. Хотин
ёки хотинчалишларга яхши кўрин, демасанг керак ҳар-
қалай. А?

— Билмадим, билмадим. Айтмоқчи, бизники яқинда
қишлоғига кетади. Ҳа, нега куласан?

— Ўзим... хотинларнинг қишлоғига кетишиям қизиқ
бўлаяпти...

— Юпқа томирлардан бирови тўй қилаяпти. Мени би-
ласан, агар ишдан жавоб сўрасам, жавоб ололсам хўп-
хўп...

— Сўрадингми ўзи?

— Қарасам, ҳозирги пайтда жавоб сўрашимниям ҳожа-
ти йўққа ўхшаб турипти. Биласан-ку бизнинг ишларни.

— Ҳа, энди, хизматчилик-да ҳаммамиздаям.

— Шунинг учун хотинга олдиндан айтиб ўтирипман.
Куламан— рўҳан тайёр бўп тур, дейман. Ўзинг бир тўйлаб
келаверасан, дейман.

— Болаларинг-чи?

— Бола дегани, энаси қаерда бўлса шу ерда-да.

— Бўпти-да.

— Бўпти-да эмиш. Мен сенга хотинимни жўнатаяп-
ман, деганимни тушунмадингми?

— Тўй бўп қолди, деяпсан-ку. Юпқа томирлардан би-
ровиники, дединг.

— Томир-сомирларнинг сенга ҳеч бир алоқаси йўқ.
Қишлоқларингни билади, озроқ юрса бўлди... шу... Наси-
баниям ола келса, дейман. Ҳаммасини ўзи жой-жойига
қўяди. Сенинг ишинг бўлмасин.

— Нима дейди бориб? Нималарни айтиб олиб келиши
мумкин, деб ўйлайсан?

— Ишинг бўлмасин, дедим-ку.

— Билмадим-да, бирор иш чиқишини.

— Сенинг ишинг бўлмасин, дедим-ку. Қуш тилини қуш
билади, от тепкисини от кўтаради, деган гаплар бор. Хо-
тиннинг тилиниям хотин билади. Кеча биз ўзи гаплашиб
қўювдик. Сенга айтмай қиламиз, деб тургандик. Бунгачаям
бўлмай айтиб қўйдим. Энди худо хоҳласа, ҳаммаси яхши

бўп қолса... Ҳеч нарса билмагандай, кутмагандай, ҳайратланиб бироз турасан-да, ҳаммаси ўтиб кетади.

— Лекин мени кечирим сўради, пушаймон, деган гаплар бўп юрмасин.

— Анави ўлган йигит ҳақида бирор гапни билдингми, эртага эрталаб, қўлинг билан бурнингни ушлаб бормасан ишга?

— Экспертизанинг хулосаларидан айрим нарсаларни биламиз. Ҳозирча билганим, унинг ёнида ҳеч қандай ҳужжати йўқлиги...

— ...шунини аниқ биласан?

— Билганим шу ҳозир, кейин анчагина кўрсатмалар олдим. Бир бошидан киришаман-да.

— Қидирув-чи?

— Қидиришдан армон қолмади. Вокзалнинг атрофини неча марта айлантириб чиқдим, ўзим айландим. Одамларам ҳеч нарсани кўрганимиз йўқ, дейди. Яна бир томони, вақт улар учун қулайлик қилган, ғира-шира пайт. Бундай маҳалда ёнингдаги одамни илғамайсан. Лекин боладан сўрадим, бола қотилни жудаям яқиндан кўрган, танимаслиги мумкин эмас.

— ...айтмоқчи, боя айтдим, индамадинг. Ростданам қорнинг тўқми ё...

— Оч бўлса уялармидим. Кечки овқатни эртароқ қилганман бугун.

— Бўпти, ўтириб тур, ҳозир келаман, телевизорга қара... Чой ич!

Вақтдан фойдаланишни ўйлади Сардор. Мурдани олиб кетган судмедэкспертиза ходимидан олиб қолган телефон рақамларини мобил телефонида қайта-қайта терди. Жавоб йўқ. Вақт ўтказиб, учинчи ёки тўрттинчи марта шу рақамларни тераётганида ҳайратли шубҳа унинг вужуди-га жимирлаб ёйилди, совуқ терни ҳис қилди. Бу шубҳа шу дамгача ўйлаган ўйларидан, чамалаган тасаввурларидан катта эди. Ахир Сардорнинг ўзиям ўзининг қўл телефони рақамини ўша ходимга берганди-ку. Нега энди бундай бўлаяпти, бу рақамлар қайта-қайта терилаяпти, у томонда эса гўёки жимлик. Демак, экспертиза ходими Сардорнинг рақамларини кўриб-таниб турипти.

Хусниддиннинг хотинини Голиб дастлаб, ўз онасига ўхшатди: гапириши, бирон нарсани билган заҳоти куйинишга тушиши... Кейин кечаси улар бирга ётишганидаги суҳбатидан кейин билдики, унинг онасига ўхшамас экан. Тўғрисини айтганда, унинг онаси ҳеч кимга ўхшамайди. Хусниддиннинг икки нафар фарзанди бор эди, бири Голиб қатори, иккинчиси ҳали кичкина. Эрталаб жуда эрта туришганидан кейин чой ичиб бўлишгач, шулар билан ўйнаб ўтирганди, Сардор уни чақириб қолди.

— Голиб, сен онанг билан шу ерда бироз фурсат бўлиб туришларингга тўғри келади. Мен тезда қайтаман.

— Ҳозир мен буни онамга айтиб келишим керак.

— Йўқ, буни атайлаб сенга айтаётганимнинг сабаби бор. Онангга улар ўзлари тушунтиришадиган бўлишди.

— Бўпти, шу ерда ўйнаб тураманми?

— Яна бир марта айт, фақат ростини... Ўша одамнинг кўринишини эслай оласанми...

— Эслай олмайман!

— Бу нима деганинг Голиб, қайта-қайта айтгандинг, кўрсам уни танийман, дегандинг-ку.

— Кўрсам танийман!

— Танийсанми ахир, одамни кўрқитиб юбордингку. Нега эслолмайман дейсан.

— Кўрсам танийман, ...лекин эслолмайман.

— Майли эсламай қўявер, менга уни кўриб таний олишинг ҳам етади. Бундан ортиғи керакмас. Тўғри айтасан, эслама уни.

Голиб чопқиллаб уйга кириб кетди. Шу заҳоти уйдан чиққан Хусниддин Сардорни имлаб тўхтатди.

— Мен бир нарсага ҳайронман, нега сени бошлиқ бунчалик эрта йўқлаяпти.

— Билмадим, секретари тез келаркансиз, деди-ку.

— Эрталаб биринчи ишинг экспертиза материалари билан танишиш эканлигини ишхона билармиди.

— Кеча кечқурун ҳаммаси ҳақида ахборот берганман. Буларни ўзимдан ўзим худди жиноятни яширганга ўхшаб сенинг уйингга эргаштириб келолмайман-ку. Мен ўйла-

ганларимнинг ҳаммасини уларга етказганман, маъқулланган. Аслида шундай қилишни зарур, деб билмаганимда экспертизага ўзимам боришим мумкин эди. Шундай қилардим ҳам.

— У пешингача бошлиқнинг қабулхонасида ўтирди. Бошлиқ катталарнинг олдига чақиртирилибди. Уни кутди. Пешинга яқин келди-ю, Сардорни ҳайратда қолдириб, ундан кейин келиб, кутиб ўтирганларни бир-бир чақиртира бошлади. У ўз-ўзидан кутиб туриши кераклиги аён, албатта. Нимадандир борган сари безовта бўла бошлади. Бу ундаги кеча бошланган шубҳаларни баттар авж олдириди. Тоқати тоқ бўлиб, яна чекиб келиш учун ташқарига чиқишга чоғланганида унга кириши мумкинлигини айтишди.

— Бошлиқ вокзалдаги воқеа тафсилотларини, ўша вақтдаёқ миридан-сиригача ахборот тарзида эшитганларини яна қайтадан сўраб чиқди. Оғир-вазмин фикр юритди. Кейин Сардорнинг бу хусусдаги режалари билан қизикди.

— Сиз, Сардорбек, менимча жуда тўғри ўйлагансиз. Лекин экспертизага бунчалик... панжа орасидан қараш яхшимас. Келажакда шунга ҳисобга олинг, тушундингизми?

— Худди шундай ўртоқ майор. Лекин мен бугунги ишларимни айнан ўша экспертиза материалларидан бошлаб...

Бошлиқни йўтал тутди.

— ...шубҳа бор менда, шунга бир текшириб кўриб, кейин ишни бошқатдан чамалаш керак деб ўйлайман. Агар бу хусусда эътирозингиз бўлмаса...

— Эътироз эмас, Сардорбек, биз сизнинг салоҳиятингизга яна бир бор ишонч билдиришимиз керак бўп қолди. Шунинг учун сизни бошқа бир ишга жалб қилишни лозим топдик. Вокзалдаги воқеа иши билан Икром Кўзиев шуғулланганидан бўлди.

Сардор бошлиқдан ўзига топширилаётган бошқа бир жиной иш тафсилотларини эшитмади гўё. У, ташқаридан қараганда, бош силкиб, ниманидир тушунаётганини тасдиқларди. Лекин аслида ўзи ич-ичдан қотиб қолганди.

Мияси тўхтаб қолган, зарби аниқ-тиниқ эшитилаётган юрак уришлариям бекордек эди.

Ҳамма нарсани тушунганини айтганидан кейин хонадан чиқаётган Сардорни бошлиқ остонада тўхтатди.

— Дарвоқе, бояги гувоҳ деганингиз, кичкинтой болакай билан онасини қачон поездга чиқариб юборишингизни айтмадингиз.

— Буни, тўғриси айтсам, бугун кечқурунга мўлжаллагандим. Пешингача айрим нарсаларни билолмаганим учун, энди уларни эртанги поездга чиқаришга тўғри келади, деб ўйлаб тургандим. Энди, бундай бўлиб кетганидан кейин, ким билсин, балки Икром Кўзиев билан маслаҳатлашиб бунинг бир чорасини кўрармиз.

— Икром зарур иш билан жўнатилган, эртага келади. Унга қадар она-болани ортиқча таҳликага қолдирмай жўнатиб юборинг ёки ўзим вокзалга кўнғироқ қилайми?

— Шарт эмас, ўртоқ майор!

— Демак, ҳаммаси тушунарли?

— Ҳудди шундай!

Аслини олганда, «ҳаммаси тушунарли» эмасди. Нега энди бошлиқ бу ишни ўзидан олиб, ишхонада бошлиқнинг эркатойи саналувчи Икромга топширади. Бунинг устига у айни кунларда ишда ҳам бўлмаса? Зарур ишлар билан қаёққадир жўнатилган бўлса.

Янги иш билан танишгисиям келмади. Қолаверса, бошлиқ айтганидек, бунга она-болани кузатганидан кейин киришиши керак. Шуниси унинг ўзигаям маъқул. Ташқарига чиқди-да, уста-уст чекди. Кейин қўл телефонида Хусниддинни дараклади. У билан йўлда учрашиб, унинг уйига бирга қайтадиган бўлишди. Учрашишди ва у дўстига бугунги, ўзи учун мутлақо кутилмаган ишларни бирма-бир айтиб берди. Хусниддин ҳам ҳайратда қолди. Лекин, наилож...

— Автобус қилиб юрмаймиз, ке, сени бир таксига миндираман, — деди Хусниддин.

Улар Хусниддиннинг уйига — шаҳар четидаги эскигина ҳовлига таксида боришди. Сардорнинг истаги билан уйга киришмади. Сардор қўл телефонидаги соатга қаради. Кечгача ҳали вақт бор. Агар она-болани бугуннинг ўзида

поездга солиб юбораман, десаям улгуради. Лекин бундай қилгиси келмаётганди. Шуни Хусниддин билан гаплашиб олсамми, деб ўйларди Сардор. Ким билсин, балки гаплашишнинг ҳожатиям йўқдир. Шу атрофдаги гузар чойхонасига кириб чой ичадиган бўлишди.

— Мен сени кутиб, бир нарсаларни режалаштириб турдим. Сенинг ёрдаминг керак.

— Энди ўзинг бошингга ортиқча савдоларни сотиб олма.

— Сотиб оламанми, текин оламанми... Лекин шундай қилмасам бўлмайди. Обдан ўйладим. Шундай қолдириб кетаверсам бўлмайди.

— Сенга тушунмаяпман. Бўпти, бошлигинг сени бошқа ишга жалб қилипти. Вокзал билан бошқаси бошини қотираверсин. Агар шарт бўлса сендан тегишли хулосаларингни олишади, фойдаланишади. Керак бўлмаса йўқ...

— Сен бир нарсаларни сезгандай бўлмаяпсанми?

— Шундай бўлдиям дейлик, нима қиласан. Сен ўзингни доирангда иш қилишинг керак.

— Ҳар қанча доирам бўлмасин, буйруққа бўйсунушимам қанчалик шарт бўлса-да, ўзимдаги шубҳаларга аниқлик киритмасам бўлмайди.

— Мендан нима ёрдам керак сенга? Шуни гапир-чи.

— Сендан ёрдам керак, тўғрироғи, хотининг менга ёрдам бериши керак. Сен унга тушунтиришинг керак. У эса Фолибнинг онасига тушунтиради. Улар яна бир кун қолишларига тўғри келади.

— Қизиқ ишларни бошлаб юрасан нуқул. Нималарни ўйладинг яна?

— Уларни эртага аниқ поездга чиқариб юбораман. Лекин бугун улар мен билан айнан бугунги поездга билет олиб келишлари керак. Билет олишади, лекин бугун кетишмайди.

— Билетлари куйиб қолади-ку.

— Кеч қолдик, деб эртага алмаштириб оламиз. Жуда бўлмаса қайтадан ўзим олиб бераман билетларини.

— Тушунаяпсанми, бу иш сендан олиб бошқага топширилган. Бунини унутишинг керак.

— Мен эртага бошлиқнинг хузурига болани олиб бораман ва ундан шахсан сўрайман. Бизнинг ҳисобимизда рўйхатда турганларнинг суратларини ҳеч бўлмаса бир марта болага кўрсатиб кўришга рухсат сўрайман. Боланинг кўзларига ишонаман, у алдагани йўқ. У ўша одамнинг расмини кўрсам аниқ танийман, деяпти.

— Бўпти. Шундай экан, нима қиласан уларни бугун вокзалга обориб, эртага қайтадан билет сотиб олдириб?

— Осмондан тушгандай гапирасан-а. Нега шундай қилаётганимни билмайсанми? Бошлиқ ўз-ўзидан ҳеч бўлмаса бир марта телефон қилиб хабар олиб қўяди вокзалдан. У мендан олган ҳужжатларда она-боланинг борадиган манзили, вилояти ёзилган-ку. Мен буйруқ олганман, уни бажаришим керак. Ҳозир буни муҳокама қилишга ҳаққим йўқ. Агар эртага бола бизда рўйхатда турган жиноятга мойил кишиларнинг расмлари орасидан ўша қотилни таниб қолса, бошлиққа менинг сурпризим бўлади. Шунинг учун билет олиниши керак, улар уйларига кетган бўлишлари керак. Тушунаяпсанми, фақат бир кун, эртага уларни ўзим чиқариб юбораман поездига.

— Эртага болани унинг олдига обкирганингда нима деб тушунтирасан. Шунини бошлиғингга бугун айтсанг бўлмасмиди?

— Кейин ўйладим буларни, деяпман. Эртага бир амалларман. Болага ўша расмларни бир марта кўрсатсак бўлди-ку. Қолаверса, яна бир нарсаларни кўнглим сезгандай бўлаяпти. Буни сенга ҳозирча айтолмайман. Сўрама!

— Бўпти, сўрамасам сўрамадим. Хотинимга айтиб кўраман.

— Бундай иккикўнгил бўлиб турсанг бўлмайди. Астойдил мен томонда туриб, менинг гапларимга ишониб сўра, аниқ шундай қилмасак бўлмайди, де.

— Майли, дедим-ку. Ўзи уям хотиним тенги экан, ҳангомалари келишиб қопти. Яхши оиладан экан, ўқитувчи экан, деб гапириб қолувди эрталаб.

— Бўпти, энди турамиз. Бориб мен айтганимдай қил, илтимос сендан дўстим. Мен шу ерда қоламан ҳозирча, сигаретимни чекиб бироздан кейин кираман. Яхшилаб

тушунтир. Ахир мени сендан кўра яхшироқ биладиган кимса йўқ-ку.

Дўстликнинг кўзга кўринмас ришталари бўлади. Ажабки, баъзи яққол кўриниб турган нарсалардан кўра ана шундай кўринмас ришталар ишончлироқ. Бу ишончга шубҳа аралашмагани шу дамда иш берди. Ҳусниддин бор гапни хотинига амаллаб тушунтирди. Бу каби савдога Манзуранинг тушуниши қийинроқ кечди. У, шусизам, сабрига таяниб кунни кеч қилаётганди. Сирдошдек бўлиб қолган Ҳусниддиннинг хотинига тик қараб эътироз билдирилмади.

Кассадан билет олишаётганида худди Сардор ҳисобга олганидек бўлди. Уларни қаёққа кетаётганлари, кечаги билетларини нима қилганликлари қайтадан сўралди. Аслида бу шарт эмасди. Негаки, кечаги билет кечанинг ўзида қайтарилган. Бугун уларнинг кечаги билети ҳақида ҳеч ким, айниқса, бугунги навбатда турган кассир билсаям ўзини билмасликка олиши керак. Ҳар кунги йўловчиларга бундай диққат қилинмайди одатда.

Поездга йўловчиларни чиқариш бошланиши эълон қилинганида Сардор секингина Ғолибни олиб, келишилган жой— четдаги такси майдонига келиб турди. Манзура эса поезд жилганидан кейин вокзалдан чиқиб улар томонга келди. Кичкинтой Ғолибнинг зийрак кўзлари, дадил гапларига нисбатан Сардорнинг ишончи эртанги куннинг кафолати эмасди, албатта. У, ҳозирча, эртага ўзи сабаб бўлиши мумкин бўлган сюрпризни ўйлаши мумкин эди холос.

4

Эртасига ҳаммасини жой-жойига қўйишни режалаштирган Сардор дўсти билан яна гурунглашиб, уларникида қолиб кетди. Ҳусниддин Сардорнинг бугун ҳам ичмайман, деганидан кейин, ўзича, ғуборбосди, деб юз грамм ичди.

— Чангнинг ўзи йўқ-ку қиладиган ишингда, — Сардор дўстининг баҳонасидан кулди.

— Сен билан менинг ишимдаги кўрган-кечирганларимиз олдида даланинг чанги дардларга даво бўлиб кўрилади билсанг.

— Жа, кўрган-кечирганингни ошириб юбординг. Ҳаммаси бўлиши мумкин, деб ўйланган нарсалар. Ҳамманинг ишидаям ташвиш бордир.

— Буям гапнинг бир йўриғи, дўстим, чуқурлашаверсанг бўлмайди. Қани, овқатга қара.

Овқатланиб бўлишгач, бафуржа чой ичиб ўтиришди. Ана шунда Ҳусниддин ичидагини айтди:

— Тўғрисини айтсам, бекор қилаяпсан.

— Мастлик-ростлик-да, а, бу?

— Ундай эмас, уйда юз граммдан ортиғи ортиқ. Бунга мастлик-ростликнинг алоқаси йўқ.

— Нега, нега нотўғри қиласан, дейсан бўлмаса?

— Сенинг ҳозирги ҳаракатларинг, биласанми, нима дейилади? Ноўрин қаҳрамонлик дейилади!

— Балки шундайдир.

— Яна қилт этмайсан. Ундай бўлсаям, бундай бўлсаям сенга барибир.

— Барибир эмас. Нимадандир кўнглим нотинч.

— Кўнглинг нотинчлиги бошқа — сенга оддийгина ҳаёт керак. Оилавий ҳаёт.

— Ҳаммасини хотиннинг кетиши билан боғлайверма. Буни эсламаслик учун кун-тунни ишга...

— Ана, айтмадимми, унутишни эмас, бошқача ҳаракат қилишни ўйлаш керак.

— Бўпти, дедим-ку, хотининг ўша тўйига борсин, Насибаларникига ўтсин, имкони бўлса кўрамиз... Кейин бир йўли бўлар. Мени ҳозир бутунлай бошқа нарсалар тинч қўймапти.

— Нима экан улар, сени тинч қўймаётган?

— Билмадим, билмадим, билмадим...

— Ҳозир бир нарсасам, сўрама, дейсан яна, ке, телевизор кўриб ётамиз. Эрта туриш керак.

Бу Сардорнинг кўнглидаги гап эди.

Ўғли билан Манзурага эса бу гал алоҳида уйга жой солиб беришганди. Онасининг энди кўзи уйқуга илинганда Фолиб унинг пинжиги суқилди.

— Опа, мен кўрқиб кетаяпман, — деди у.

Шусизам, Манзуранинг хаёлини ҳадикка ўхшаш нимадир қамраб турганди, негадир сесканиб ўғлини қучоғига олди, бошини силади.

— Нега кўрқасан Фолиб, нимадан кўрқасан?

— Мен ростданам ўша одамни эслолмаяпман, кеча шундай эсласам кўрғандай бўлаётгандим. Бугун эслайман, десам... бўлмаяпти. Шундан кўрқаяпман опа.

— Шунданам кўрқасанми. Эсламаганинг яхшику. Эсингдан чиқиб кетгани яхши.

— Агар мени эртага бир жойга олиб боришса, эслай олмасам... сиз билан мени қамаб қўйишадими? — гужанак бўлиб кўрпага ўранди Фолиб.

— Бундай гапларни ўйлама. Ундай қилишмайди. Эсламасанг эсламапсан-да. Бўлди шу билан ҳаммаси. Биз кетаверамиз.

— Ростданам шундай бўладими?

— Бир-иккида алдаганманми сени?

Фолиб ич-ичидан қувониб кетди. Ундаги мурғак тасаввур тарқади — болаликнинг ўзидай содда эди бу тасаввур. Бу тасаввур инсон вужудида илк нишонасини кўрсатган кўрқув куртаги эканини онаси тусмоллар билан ҳис қилди. Бирозгина вақт ўтиб энгил пишиллаганича ухлаб қолган боласига қараб меҳри товланди.

Манзурага қолса Сардор билан Фолибнинг бир ўзини жўнатмасди. Эрталаб, дабдуруст айтиш ноқулай, дастлаб Ҳусниддиннинг хотини орқали икки-уч марта айтди, натижа йўқ. Шундан кейин у Сардорнинг ўзидан сўради.

— Мен сизлар билан бирга боришим керак. Барибир ёш бола... Бўладими борсам?

— Опа, мени тўғри тушунинг, сизни олиб кетолмайман. Ўзим ҳам сизларнинг олдингизда ҳижолатдаман. Фолибга бир-икки расмни, ҳали айтганимдай, шундай кўрсатаман, қайтамиз. Кейин, кечки поездда қишлоғингизга кетаверасиз.

— Худо хоҳласа!

— Худо хоҳласа поезддан қолмайсиз бугун.

— Агар ишингиз тез битадиган бўлса, тушга қолмай ҳам келаверинг, биз эртароқ чиқсак, автобусдаям кетаверамиз.

Сардорнинг ўйлаб-завқланиб юрадиган орзуси бор эди— у орзусида ўғилчасига ўйинчоқ олиб берарди. Йўлда Фолибга қараб, негадир ўша орзусини эслади. Яхши ният-

да, қайтишда Фолибга ўйинчоқ оберсаммикан, зора, яхши ният билан... деди ўзича.

Бошлиқнинг қабулида узоқ бўлмади. Ҳаммаси ўйлаганидан кўра тез ҳал этилди. Бошлиқ дастлаб ҳайратланди, кейин Сардорнинг мақсадини билгач, болага ҳисобда турадиганларнинг суратларини кўрсатишига монелик қилмади. Бошлиқ мийиғида кулди. У доим мийиғида куларди.

Йўқ. Сардорнинг шу кунларда хаёлини банд қилиб турганлари, унинг кўнглида недир тушуниксиз кечинмаларни пайдо қилиб турган ишончи йўққа чиқди. Болага ҳамма расмларни бирма-бир бафуржа кўрсатди. Бола унинг кўрсатмаси билан ҳар бир суратга алоҳида вақт оралиғида диққат билан қараб чиқди. Ҳар гал, Сардорнинг қандайдир тасодиф ёки ҳайратни кутиб турган кўзларига қараб, йўқ, бу эмас, деб такрорлаб турди. Ниҳоят, охирги суратдан кейин Сардорнинг ичида нимадир узилиб кетгандек бўлди. Наҳотки, у ишониб, кутиб тургани шу бўлса? Наҳотки, у, ўзининг ўйлаганлари билан беҳудага овуниб юрган бўлса? Эътибор бераверса, бу каби саволларнинг кети кўринмайди. Бошқа илож йўқ, Сардор одатига кўра кўп такрорлайдиган гапларини ичида яна бир марта айтди: бу табиий, ҳамма нарса бўлиши мумкин. Энди жиноят изларини бошқача йўл билан излашга тўғри келади. Дарвоқе, энди бу унинг ташвиши эмас. Буни Икром қилиши керак.

Натижалар қандай бўлганлиги ҳақида маълумот бериб кетиши керак эди, шу сабабли яна бошлиқнинг ҳузурига кирди. Болага эса ҳовлидаги скамейкада ўзини кутиб ўтириши кераклигини тайинлаганди. Бола бир жойда ўтиролмади. Ҳовлидаги йўлакни ёқалаб қўйиб чиқилган темир лавҳаларни, стендларни томоша қилиб юрди.

— Сизнинг ўз ишингизга алоҳида синчковлик билан ёндашишингизни қадрлаш керак. Лекин бирон-бир топшириқ олинганда уни муҳокама қилмасликни яна бир бор эслатиб қўйишимга тўғри келди. Ўйлайманки, бу такрорланмайди.

— Худди шундай, ўртоқ майор.

— Бу галгисини истисно тутамиз, негаки режангиз билан эҳтимол тутилган натижа яқинроқ бўлган.

Ер ёрилмади, ерга кириб кетмади Сардор.

— Худди шундай синчковликни, боя айтганингиздек, фойдали тарзда шубҳали бўлишни эсингиздан чиқарманг.

Бошлиқнинг яхши гапларидан, унинг ишончидан ва ўзининг у ҳақдаги тушуниксиз гумонларидан уялди Сардор. Қизариб бошини эгди. Кейин бошлиқ унга янги топширилган иши ҳақидаги тафсилотларни қисқача яна бир бор эслатди. Сардор бошлиқнинг хонасидан чиққанида ўзини бошқа бир одамга айланиб қолгандек ҳис қилди. Буям ўша, кўнглидаги тушуниксиз ҳолатга ўхшаб кетарди.

Ҳовлига чиқиб, тезда болани онасининг олдига олиб боришни ўйлади, улар автобусда кетишга улгуришлари мумкин. Кичкинтой Фолиб Сардорни кўриши билан югуриб келди.

— Мана, Фолиббек, энди тезроқ қишлоққа кетишни ўйлаш керак,— деди унга. Фолиб унинг гапини эшитмадиям шекилли, кела солиб, унинг қўлидан тутди.

— Сардор ака, кўрдим, ўша кунги одамнинг расмини кўрдим, юринг кўрсатаман.

Сардор ҳайрон қолиб, жилмайганича, югуриб кетаётган болага эргашди. Фолиб шоша-пиша йўлакнинг четидаги ҳурмат тахтаси ёнига келиб бир расмни кўрсатди.

— Мана, мана шу киши эди. Аниқ биладан, шу киши эди!

Бу Икром Қўзиевнинг сурати. Бўлиши мумкинмас, деб пичирлади Сардор. У Фолибни қўлидан ушлаб судрагудек бўлиб кўчага чиқди. Неғалигини билмасди, лекин тезлик билан қочишлари керакдек эди. Ваҳоланки, уларни ҳеч ким қувгани йўқ...

Манзура билан Фолиб автобусда кетадиган бўлишди. Сардор уларни кузатиб қўйди. Автобуснинг ойнасидан қўл силкиб хайрлашаётган кичкинтойнинг қўлидаги ўйинчоққа кўзи тушгач Сардор, кутилмаган тарзда, ғалати ҳолатни ҳис қилди. Ўйинчоқ ўз-ўзидан ҳаракатланадиган ўйинчоқ эди, ...четдан қараганда албатта.

Сардор автобуснинг ортидан анча вақтгача ҳиссиз тарзда кузатиб туриб қолди. Рости, ўзининг нега бундай ҳолга тушиб қолганлиги ҳақида ўйламасди, негадир, дарҳол, автобуснинг рангига ва алоҳида белгиларига эътибор билан яна бир разм солишга улгурди. Сариқ рангли «Икарус», кўринишидан бирозгина эски. Номери, номери... номерини қайта-қайта такрорлади... 6677... 6677... Ҳатто, бироздан кейин йўлга чиқсаям унга етиб олиш мумкин. Етиб олиш мумкин. Нега айнан шундай ўйлади?

Ўйланиб ортга юра бошлади ва ... айнан шу онда, бир неча лаҳзадагина у ўзи учун ғоятда муҳим санаган қарорни қабул қилишдан бошқа иложни тополмади. У вақтни бой бериши мумкинлигини дилдан ҳис қилар, ич-ичидан недир тошиб чиқаётгандек бўларди. У гўёки синов олдида турган талабадек бўлиб қолди, ўз ҳаяжонини зўрға босиб турибди. Вақт ундан ниманидир жуда тез фурсатда қилишни талаб қиларди, у шундай қилишни лозим топди ва шошиб Ҳусниддиннинг қўл телефони рақамларини тера бошлади.

— Ҳозир қаердасан?

— Бу нима деганинг, уйдаман — Ҳусниддиннинг ҳайратли саволи жавобсиз қолди.

— Мен шошиб қолдим. Ҳозир хотинингга олиб берган сотканга телефон қиламан.

— Бир нарсани одамга ўхшаб тушунтир...

Ҳусниддиннинг гаплари чала қолди. Кўп бўлгани йўқ, Ҳусниддин Сардорга, хотинимнинг номига яна бир мобил телефон олдим, ишга тегишли бўлмаган гапларни шу номерга қилиб айтаверасан, фақат иш эмас, жўрачилик ҳам керак-ку, деб атайлаб унинг телефонига ўзи ёзиб қўйганди. Уйдалигини билди, шунинг ўзи етарли. Сардор тезда ўша рақамларни топиб қўнғироқ қилди.

— Бир нарсани одамга ўхшаб тушунтир, дедим. Гапни эшитмасдан қўйиб қўясан.

— Бўпти, бўпти, менга кулоқ солиб тур.

— Менам шуни айтаяпман, тинчликми, бунча довдирайсан.

— Сенга бироздан кейин бошқа телефондан кўнгиروق қиламан. Ҳаммаси жойида, ҳаммаси яхши. Мана шу рақамингда бўп тур, эшитаяпсанми, бугун шу телефонингни ўзинг билан олиб юр... Кечқурун бирга ошга борамиз. Ошга, яхши сабаб бор.

— Хўп-хўп, шу сабабни айт, ошни нима сабабдан ейишимни олдиндан билиб қўяй.

— Яхши сабаб, дедимку...

— Ниманидир яшираяпсан, сен бола. Ёки хотининг, ўзинг айтганингдай, ўз оёғи билан келиб қолдими?

— Ҳа, шунга ўхшашроқ.

— Бўпти, шу телефонни олиб юраман, ошгаям шу телефонни олиб бораман.

Эсини таниб, у-бу нарсани тушуна бошлаганидан кейин, айниқса, бирмунча қийинчилик билан ўтган ўқиш йилларидан олган сабоқлари ўлароқ Сардор икки нарсадан кўрқарди. Буни албатта кимларгадир изоҳламайди. Кимларгадир уларнинг ҳар бири ҳақида гапириб ўтирмайди, лекин ич-ичидан кўрқади. Биринчиси — у ўзининг гапи йўқ одамлардан кўрқарди. Бундай одамлардан ҳар нарсани, айниқса, сенинг тушинггаям кирмаган ёмонликларни кутишинг мумкин ва шунга тайёр бўлиб туришинг керак. Ўзининг гапи йўқ одамлар ҳамманинг ҳам атрофида етарлича топилади, уларни алоҳида тараддуд билан излаб ўтириш шарт эмас. Бундай одамларни у ўйинчоққа ўхшатарди, мурвати буралиб қўйиладиган ўйинчоққа. Уни ким бурайди, қандай мақсадда бурайди — бандасининг бундан хабардор бўлиши гумон, худо билади. Сардор шуни яхши ҳис қилади, ишонарди шунга, шундан йиллар ўтгани сайин эҳтиёткор бўлиб борарди. У кўрқадиган нарсанинг иккинчиси — вақт! Ҳа, ажабланманг, шу... ҳамма ўзича эрмак қиладиган, ўзича тақсимлайдиган оддийгина вақт. Ўқишга кириши ва табиийки, кейинроқ ишга жойлашиши ҳам нисбатан кеч бўлди. Шунда йўқотаётган вақтининг кунлардан бир кун ўзи учун чуқур қазилажак чоғга айланиб қолиши мумкинлигини дилдан ҳис қиларди. Бой берилаётган вақт эса худди ўзи кўрққанидек уни таъқиб қилишда давом этарди. Уйланди, кеч уйланиши етмаганидек, фарзанд кўриши ҳам то-

бора кечикиб бораяпти. Буни бошқалар билмайди, фақат унинг дарди бу. Тенгдошларида нечтаданам фарзанд бор, унда эса... Дунё одамлар ўйлаганчалик кенг эмас, бу дунёга сифмай қолишинг ҳеч гап бўлмай қолиши рост. Буни Сардор яхши билади. Билмаганлар Сардорга ўхшаганлар билан бир неча дақиқа дилдан суҳбатлаша олишса тушунишлари мумкин. Лекин буниям ўзи бўлмайди. Сардорга ўхшаганлар билан тил топишиш мушкул. Безиллаб қолган улар, атрофдагилардан, қариндошлардан, тенгдошлардан, қўйингки, уни билган-таниганлардан безиллаб қолишган. Улар учун ҳамма нигоҳларда таъна, барчанинг гапларида, ҳатто, сўрашишларида ҳам недир синов бордек, бошқача тушуниш мумкинмас.

Бир неча дақиқа ичида у яшин тезлигида фикрларди, мажбур эди шунга. Билдики, энди унинг бу ерда қолиши ва жимгина туриши мумкинмас. Балки мумкиндир, лекин хавфли.. У, кўринишидан майда туюлган бундай жиноятнинг ортидан тасаввурга сифмас катта жиноятлар очилиб кетганлигини билади, бир неча бор бунинг гувоҳи ҳам бўлган. Шунинг учун у, ҳозирча, биров муддат узоқда бўлиб туриши керак, ҳеч бўлмаса имконидаги бир неча соатда! Бошқа илож йўқ. Бошқа йўл йўқ. Уни мақтаб топширилган бошқа иш шунчаки... бекорчининг бекор қолмаслиги учунгина топширилган, буни эндиликда тушунди, билди. Бир кун аввал буни билиши мумкинмасди, албатта. Агар зарур бўлса, бир неча кун «касал бўлиши» мумкин, шу даврда унинг ўйлаб олишга вақти бўлади. Лекин ҳозир она-боланинг эҳтимол тугилган хавфсизлигини ўйлаб уларнинг ортидан кетиши керак. У билган бир жиноятнинг воқеалари шундай давом этган. Бу қарор, эҳтимол, тажрибасизлигидандир, лекин Сардор бундан бошқа дурустроқ ечимни тополмади. Унга ғалати туюлган аломатлар шундай ҳаракатга ундарди. Ҳусниддин тўғри айтди, у ростдан ҳам довдираб қолганди. Довдирайсан-да, сен жиноятчи деб қидириб юрганинг, шундоққина бирга ишлаб юрган сафдошинг бўлиб чиқса, довдирайсан-да, бунинг устига, у бошлиқнинг эркатоий бўлса-ю, бошлиқ уни аллақачонларга муҳим ишлар билан кетган деб хасиўшлаб турса. Бошқа нима қиласан — довдирайсан!

У, одамлар билан гавжум шоҳбекатнинг четига чиқиб, бироз турди. Яқин атрофда телефон қилиш мумкин бўлган будка тугул, дўконлар ҳам йўқ. Дўконлардаги телефонларданам пулга гаплашиши мумкин эди. У, бироз наридаги бир йигитнинг қўл телефонига умид билан қараб турди-да, секин унга яқинлашди.

— Кечирасиз, майлими, шундоқ... қўл телефонингиздан бир жойга қўнғироқ қилиб олсам. Майлими, пулини тўлайман.

Ҳалиги йигит унинг гапларини эшитиши баробарида Сардорнинг камаридаги телефонига қараб-қараб қўйди-да, индамай нари кетди ва тезда одамларга қўшилиб кўздан йўқолди. Бу нимаси бўлди, уни ким деб ўйлади? Сардор тезгина камаридан телефонини чиқарди ва чўнтагига солди. Шу тобда, у ўзининг формада бўлмаганлигидан бирозгина афсусланди ҳам, негаки у формада бўлганида бошқача бўларди. Атрофдагиларнинг ҳурматли назари яхши-да. Кейин, кўринишидан талабалиги билиниб турган икки йигитнинг биридан телефонини сўраб кўрди. Уям гудраниб, бир нарсаларни баҳона қилди, бергиси келмади. Сардор гаплашганлиги учун икки баравар пулини тўлашини яна бир марга такрорлади. Жавоб бўлмагач, ортига қайтди. Ҳеч вақт ўтмай бояги йигит унинг олдига келди.

— Ака, қарасам, жуда зарурга ўхшайди ишингиз...

— Зарурам гапми, кўпи билан беш дақиқа гаплашман. Яхшигина тўлайман, дедим-ку. Бу пулга янги карточка сотиб олсанг бўлади.

— Бўлди ака, мана, гаплашинг.

Сардор унинг қўл телефонини олиб четроққа чиқди. Ҳалиги йигит эса уни кузатиб турипти. Унинг хавотири-ни сезган Сардор мийигида кулиб қўйди. Тезда ўзи билган телефон рақамларни терди ва энг аввал Ҳусниддиннинг довдирашидан ҳайратда қолди.

— Нималар қилиб юрипсан, телефон топилиши шунча қийинми, ўн минутдан бери кутиб турипман. Тагин нималарни бошляяпсан?

— Менга довдирама, деган сенмидинг. Секинроқ гапир. Лайлак қувиб юрганам йўқ.

— Лайлак, дейдия, гапир, тинчликми?

- Мен тезда кетаман, кетмасам бўлмай қолди.
- Қаёққа кетасан, нима деяётганингни биласанми?
- Биладан, биладан. Сен билан шу телефонинг орқали гаплашиб тураман. Айтувдим-ку, бу ерда бир нарса бор, деб. Ўйлаганимдек, Фолиб кўрган одамани таниди, биласанми, таниди. Кейин сениям кутмай, уларни кузатишга шошилдим, шошмасам бўлмай қолди.
- Ўлай агар бир нарсага тушунаётган бўлсам.
- Менга қара, эшит мени... ўша жиноятчи... Фолиб таниб қолиб, кўрсатган жиноятчи, биласанми, ким бўлиб чиқди?
- Барака топгур, шуни мендан сўрама. Айт тезроқ, мен шуни топишни ўйлаб ўтирмай.
- Айтгандимку сенга, бу иш мендан олиниб бошқа бировга топширилди, деб.
- Ҳа, танийман у болани. Икром... Икром Қўзиевга, дегандинг.
- Фолиб, худди шуни кўрсатди, Фолиб кўриб, таниб қолган жиноятчи шу! Ўйлаяпсанми энди. Мен бекорга бир нарсалардан хавотирим бор, деганим йўғийди. Сен устимдан кул яна. Тушундингми, бу нима дегани... Алло.. алёё... нега жимиб қолдинг, эшитаяпсанми мени. Нафасинг ичингга тушиб кетдими, нима бало...
- Ҳа, ўзи бошқа телефондан қиламан, кейин ошга борамиз, деганингдан сезгандай бўлувдим. Бу ёғи қизиқ бўпти-ку...
- Мен тезда бошқа рақам оламан, кейин сен билан гаплашиб тураман, эшитаяпсанми?
- Илоннинг думини босиб олгансанми, дейман. Гапингга қараганда, бир ёқларга кетмоқчисан, шекилли. Лекин бошқа рақам ололмайсан, ваҳима қилмай, ўзингнинг телефонингдан фойдаланавер.
- Мен уйдаям, бу шаҳардаям бўлмай тураман.
- Калланг ишлайдими сени? Ҳеч нарсани билмагандай юрганинг яхшимасми? Бу ишни сендан олишган бўлса, бошқа бировга топширилган бўлса...
- Ҳозир бировнинг телефони олиб турипман. Кейин бафуржа айтаман. Мен ўша куни аслида нима бўлганиниям тахминан билгандай бўп турипман. Аниқ эмас,

лекин бир нарсаларни сезгандайман. Бу жўнгина иш эмас. Улар болакай билан онасининг ортидан кузатишлари аниқ.

— Ҳайронман сенга, лекин бу сен ўйлаганчалик эмас. Бошингни қотирма. Ҳали уларнинг ортидан бораман, деб ҳам қоларсан, а? Ишқилиб, бунда бошқа гаплар йўқми, ўша жувон, мундай қарасанг... ёмонмас лекин!

— Гапни эшитасанми йўқми? ...агар улар болакай ва онаси қишлоғига борганларича кузатишса... Уларга ҳеч нарса қилишмай, шунчаки кузатишсаям... биласанми, бундан нималарни тахмин қилиш мумкин. Кузатишларини сезиб қолсам бўлди, мен тезда қайтаман, билдингми?

— Улар, деганинг ким, нима деб гапираётганингни биласанми ўзинг?

— ...агар шундай қилишса, билки, бу ерда сен билан мен ўйлаганимиздан кўра каттароқ ишлар бор. Мен ҳозирча шуни билсам бўлди. Бошқаси керакмас. Кулаяпсанми, нима бало?

— Кулмай нима қилай? Қилаётган ишингни қара. Ишқилиб, ёнингда пулинг борми?

— Ҳа, бор. Бўйдоқчиликнинг шуниси яхши, бор-бурдинг ёнингда юради.

— Нима қилмоқчисан, тушунтириб гапирсанг-чи?

— Гапириб ўтиришга вақт йўқ. Мен уларнинг ортидан шундай бораман, агар улар тинчгина қишлоқларига кетишганларини билсам, бўлди. Ортимга қайтаман. Эсингдами, бошлиқ Икромни муҳим ишлар билан бир ёқларга кетган деганийди?

— Ёмон ваҳимачисан-а, бўпти, билганингни қил, кейин менга қўнғироқ қиларсан!

— Бу бошқа гап. Мен сенга телефон қиламан, кутиб тур, сен айтганингдай ўзимнинг телефонимдан қилсамам, сенинг шу номерингга чиқаман. Шундай ортидан бориб кузатиб келаман. Тинчгина қишлоғига кетишса бўлди, қайтаман, сеникига қайтаман.

— Майли, билганингни қил!

— Агар тезда қайтмасам, эртага эрталаб ишхонага телефон қиласан, бироз тоби йўқ, дейсан, бўлди. Ҳали буни телефон қилиб яна айтарман. Вазиятга қараб, кўрармиз ҳали. Айтганингдай, телефон рақамимни алмаштирмас-

лигимам мумкин, лекин, бу рақамимдан мени эшитишлари мумкинмикан, дейман-да.

— Ҳўв, ваҳима қилмасанг-чи, қилавер ўзингнинг телефонингдан, дедим.

— Бўлти, яхши дам ол. Бировнинг телефони бу, беришим керак.

Айтганидек, Сардор битта карточкага етадиган пул берди. Тезда бояги автобуснинг ортига тушиш чорасини кўрди. Таксичини зўрға кўндириб йўлга тушди. Ҳша автобуснинг тезлигини чамаласа, Фолиб билан онаси камида уч соатда манзилига етишлари мумкин. Енгил машинада бемалол қувиб етса бўлади.

6

Дўстликни ким қандай тушунади? Бу, албатта, ҳар бир кишининг ўзигагина хос бўлган дунёқараш, шундай эмасми? Лекин ҳар ҳолда дунёни манфаатлар бошқариши ҳам рост. Дўстлик жуда оддий нарса, у — бир одамнинг бошқа бир киши билан биргаликда ҳаёт ичра янги бир ҳаёт яратишига ўхшаб кетади. Ҳа, дўстлик билан ҳаёллардаги таскин кўнгил ҳаётнинг қиёфасини яратиш мумкин. Буни ҳақиқий дўстликни билган ҳеч бир киши рад этолмайди.

Сардор дўсти Ҳусниддинга ишонарди. Ҳусниддиннинг ўзига нисбатан қуюнчаклигини ҳам, унинг баъзида тушуниб бўлмас айрим ҳаракатларини ҳам, чинакамига жаҳли чиқиб, сўкиниб қолишларини ҳам ўзича беғубор бир яқинлик билан ардоқларди. Ҳусниддин эса кишилар орасида тоифалар борлигини, бу ҳеч қачон йўқолмаслигини бирозгина эътибор билан қараган кишига эслатиб қўядиган одамлардан эди. Ҳа, ростданам шундай, одамлар бир-бирларидан фарқланади, бунга ортиқча исботнинг ҳожати йўқ. Ҳусниддиннинг фавқуллода шошиб қолгани ва унинг Сардор билан гаплашганини бир тушуниб-бир тушунмай тинглаб турган хотини аслида нима гаплиги билан қизиқмасдан қолиши мумкин эмасди.

— Нима дейди жўрангиз?

— Эйй, кўявер, нима бўларди, яна бир нималарни бошлаб юрипти-да.

— Ўзи шу жўрангизга одам туриб-туриб тушунмай қолади.

— Менам шунга ҳайронман. Биласанми, йўқ жойдан шундай одам унга ишонади.

— Кимни айтаяпсиз, ҳозирги бошлиғини айтаяпсизми?

— Йўқ, илгариги бошлиғини. У, биласанми, у киши Сардорнинг ҳозирги бошлиғининг бошлиғи, десаям бўлади. Йўқ жойдан шундай одам уни шахсан танийди. Бир оғиз муомаласини қилиб турса, биласанми, у қаерларда юрмайди. Кўп эшитганман, у киши Сардорни шунчалик яхши кўриб, эркатой қилиб юрганаканки...

— Ҳали жўрангиз кўтарилиб кетсайди...

— Ажаб эмас! Лекин мана шундай кутилмаган ҳаракатлардан ўзини тийиб туриши керак. У билиб-билмай бировлар билан ўйнашиб қўйса, биласанми, қанчага тушади. Қалтис иш бўлса, ўзиям бир нарсаларни тушуниши керак-да энди.

— Тинчликмикан, ишқилиб?

— Шу... сенга энди... бир бошидан айтсам-да, а? Кейин сен, ҳмм, ҳмм... деб турсанг, а?

— Айтмасангиз айтманг! Менам, ҳмм, ҳмм... деб турмай қўяқолай. Вой бўй, бир нарсани билибди бу киши семирибди-да кетипти.

— Бўлди-бўлди, бошлама яна. Ундан кўра, ҳалиги ҳаракатингни кўр. Нега тиржаясан?

— Дадаси, сиз мана бундай қилиб қошингизни чимирсангиз, биласизми, кимга ўхшаб кетаркансиз, шунча йилдан бери ўхшатиб тополмай-тополмай, энди биллипман...

— Кимга ўхшарканман? Товба қилдим, мениям кулсин деяпсанми?

— Биласанми, биласанми, дейверсангиз, қошингиз мана бундай-мана бундай бўп кетаверади. Кинодаги Нинанинг куёви бўлади-ку... Сааховга ўхшаб. Ўлай агар алам қилади, дейди-ку, қулоғига гул илиниб чиққанидан кейин...

— Жуда зўр бўларкан-да, қарагин, кулиб, ичагим узилиб кетай, деяпти. Ундан кўра, амакингни туйига эрта-роқ бўлсаям кетавер. Бола бечора қийналиб кетди. Шуни бир амаллаб яраштириб қўйганимиздайди. Бугунги гаплар бўлмаган бўлармиди...

— Нима бўпти, бир нарса бўлган, мендан яшираяпсиз дадаси, ишқилиб айтиб қўйманг, мен газитга ёзиб юбораман.

— Сен ростданам газитга ёзадиганлардан зўр гапирасан.

— Нима гап... ёрилиб кетай деяпти одам?

— Сардор кетди, боя шуни телефон қилиб айтди.

— Фақат шу эмасдир, бекорга телефонингизни алмаштириб қўнғироқ қилмаган, тушунмагандирсиз балки?

— Вой нега тушунмайди бу одам? Биласанми қаёққа кетди у?

— Насибани олдига кетиптими?

— Боягги жувон бориди-ку, шу билан кетди. Шу билан эмаску-я, шунинг орқасидан-да...

— Қўйсангизчи...

— Ҳа, биз шундаймиз, қўймаймиз-да.

— Ўзиям ўша куни жўрангизга, ростданам биз келишиб қўйгандай гапирисиз-да.

— Нима қипти, бориб шунинг Насибаси билан гаплашиб келишинг қийинми?

— Йўқ, қийин эмас, лекин ўзи бўлмайди-да, уларнинг орасидан нималар ўтган, аниқ билмасак, шуни билсамам тилим узунроқ бўларди.

— Тилингнинг бундан ортиғи ортиқ. Насибани биламан, ростданам бойликка, айниқса, тиллага шундай ўчки, унча-мунчамас...

— Дадаси, ростини айтинг, боягги Манзура билан кетмагандир, ёлғондир, жўрангизни бундай деманг. У киши оғир, босиқ одам. Бир нарсалар билан боши қотиб юради нуқул.

— Савоб ҳам катта қишлоқ, деган. Шуни қил, хотин. Амакингнинг туйига бир икки кун олдин борсанг бор. Сардоргаям қиёматлик яхшилик бўлади. Билса балиқ, билмаса холиқ.

— Уч кун бор-ку ҳали!

— Энди шуни ўйлаб, бир нарсаларни ҳисоблаб, чама-лаб юр. Аниқ шундай қилишинг керак, лекин. Биласанми...

— Бўлди, бўлди... биласанми, деманг фақат, яна...

— Бўпти, яна бировга ўхшатиб қоласан-а, бўлмаса.

— Кўнглингиз тўқ бўлсин, дадаси, мен астойдил ҳаракат қиламан. Насибани бир амаллаб кўндираман. Мен Насиба билан бирга қайтсам бўлдимми?

Ҳусниддин билан хотинининг суҳбати шу тариқа давом этди. Ана энди бояги саволни беихтиёр такрор бўлсада, ёдга оламиз: Дўстликни ким қандай тушунади? Бу, албатта, ҳар бир кишининг ўзигагина хос бўлган дунёқараш, шундай эмасми? Лекин ҳар ҳолда дунёни манфаатлар бошқариши ҳам рост. Шу рост бўлмаганида эди, Ҳусниддиннинг ўйлаганлари ва шу ўйлари оқибати бўлган ҳаракатлари бошқача бўлиши лозим эди. Аммо кўриб турипсизки, бундай бўлмади. Лекин, ҳар ҳолда у ҳам, ўзининг ўзига хос куйиниши билан дўсти ҳақида қайғурарди. Ўзи ва ҳатто, хотини билан биргаликда унинг ғамини ейишининг ўзи эътиборга лойиқ. Одамдаги фикрлар эса табиатан бир жойда турмайди, у одамнинг ўзи каби ўзгаришга, янгича уфқларни забт этишга мойил. Шунданми, хотини билан ҳазил-ҳузул гаплардан кейин Ҳусниддиннинг ҳам авзойи ўзгара борди. Ахир у ҳам билмасдан иложи йўқ эди: ҳамма нарса бўлиши мумкин! Агар ростдан ҳам, Сардор айтаётган, ҳозирча тусмол бўлган гаплари тўғри бўлиб чиқса-чи? Агар ростдан ҳам вазият Сардор таърифлаганидек бўлса-чи? Шундай бўлса, Ҳусниддин Сардорнинг ўрнида қандай йўл тутган бўларди? Шундай бўлганида, ҳеч иккиланмай ўша кишига, «поддержка»сига телефон қилган бўларди. Эҳтимол, ҳеч иккиланмай унинг олдига бориб ҳаммасини айтган, сезганларим мана шундай-шундай, деб айтган бўларди. Аммо, Сардорнинг ўрнида бошқа одам бўлиши мумкин эмас. Бунинг иложи йўқ.

Ҳеч қанча вақт ўтмай, Ҳусниддин хотинига олиб берган соткаси жиринглаб қолди. Ҳусниддин югуриб келиб, телефонни олди, қараса, бошқа экан. Айвондан туриб ҳовлидаги хотинини чақирди:

— Гули, Гулии, телефонга қара, ҳалиги дугонанг шекилли.

Хотини югуриб келди ва хотинларга хос бўлган мулозамат қилиб дугонаси билан гаплаша бошлади. Ҳусниддин эса борган сари ичи қизиб, имо-ишора билан хотини мулоқотни тезроқ тугатишини, Сардорнинг айнан шу номерга телефон қилиб қолиши мумкинлигини тушунтиришга ҳаракат қилди. Шундан сўнг хотини телефоннинг паст томонини қўли билан бекитди-да, намунча, менга телефон қилаяпти, менга текин-ку, деди.

Ҳусниддин эса, ғалати ҳолатда анграйиб, дунёда текин нарсалар ҳам баъзан ноўрин ва бефойда бўлиши мумкинлигини ҳис қилди. Хотини гапини тезроқ тугатишини кутишдан бошқа чораси қолмагани унинг. Ниҳоят...

— Сендан бир нарсани илтимос қилсам бўладими?

Хотини дабдурустдан эрининг жаҳли чиқа бошлаганини сезмади. Кулиб саволга савол билан жавоб берди.

— Нега, нимани илтимос қиласиз?

— Илтимос сиздан, бугунча, бир икки соатга мана шу телефонни иложи борича камроқ банд қилиб турсангиз, агарда... иложи бўлса агар...

— Бу ёққа қаранг, нега жаҳл қиласиз?

— Нега жаҳл қиларканмиз. Бизда жаҳл нима қилади?

— Жаҳлингиз бурнингизнинг устида турганлиги шундай кўриниб турибди.

— Ҳурматингни бил энди хотин, ўрнингни бил. Индамаса...

— Индайверинг, индамай юрган бўлсангиз экан, қачон бир индамай қолгансиз?

— Ҳой, инсон! Бир одам куйиб-пишиб юрипти. Шу телефон билан тақдири боғлиқ бўп қолиши мумкин, тушунаяпсанми. Инсоф борми сенда, ҳой инсон, ахир!

— Мениям кўрдингиз, нима қилдим? Бекордан бекорга гаплашиб ўтирдимми?

— Бекор бўлмай, шу ҳозир жуда муҳимми: вечерда нимани кияман, кундузи нимани кияман? Нимани кийсанг киявермайсанми? Шунинг учун телефонни банд қилиб... одамда озгина инсоф бўлса зарар қилмайди. Фойдаси тегади, кунлардан бир кун...

Хотини ортиқ ўшқирмади, секингина гапирди, лекин шу секин гапнинг ўзи етарли бўлди:

— Инсоф ҳақида сиз гапиринг-да. Сизда инсоф бўлса шу амакимнинг тўйига биринчи бўлиб сиз боришингиз керагийди. Шу уйга қўшган пулини етти қариндошингизни излаб, етти қишлоқни шудгор қилиб тополмаганингизни бундай тез унутиб юбормаслигингиз керагийди. Агар инсоф билан гапирадиган бўлсангиз...

Ҳусниддин ошхона томонга тўнғиллай-тўнғиллай кетаётган хотинининг ортидан юрди, у бундай ноилож аҳволга бугун биринчи бор тушаётгани йўқ, ҳар сафар муроса қилишдан бошқа иложи қолмайди. Аслида хотини ёмон эмас, аслида ўзиям нотўғри гапирмайди. Фақат бир-бирига ноўрин гапириб қўйганлари қолади. Шундай гаплар билан бориб овутиб, бирор бир таскинни ўйлаб топиши керак. Ахир хотинининг гаплари ҳақиқатнинг худди ўзи.

— Мени тўғри тушун, Сардор худди шу телефонга қўнғироқ қилиб қолиши мумкин. Буни жудаям яхши билиб турипсан.

— Шу жўрангиз азиз. Шу жўрангиз нега азизлигиниям биламан, биласизми шуни?

— Бидир-бидир гапингни қўй, ростданам унинг гаплари шундай бўлса, унга ростданам ёрдамим керак.

— Керак бўлса боринг, уйда ўтириб ёрдам беришни ўйламай. Балки у келар, деб сизни кутиб тургандир... Тўғриси айтсам, Манзура деганиям ёмон аёламас... Насибани опке, Насибани опке... дейсиз нуқул. Жўрангизам сиздан яхши биларакан, нима қилишни...

Сал қолди. Шунча тоат-ибодат бир пулга чиқишига сал қолди. Ҳайрият тезда тинчиди бу дийдиё. Ҳусниддин шу гапларини яна бир марта ихлос билан такрорлади, хотиниям яна бир марта унинг бу таскинларига жимгина қулоқ осди. Шундай қилди ёки шунга ўхшаб кўринди.

Ҳусниддин айвонга қайтиб хуноби ошди. Анчагина вақт ўтди, Сардорнинг қўнғироғидан дарак йўқ. Ишқилиб ўзи тинчмикан? Чойни қайтара-қайтара телефонни кутди. Жимлик. Нега шундай! Кутаётган одамга вақтнинг ўтиши

бирим имиллайди. Бир неча марта унга ўзи телефон қилиб кўрмоқчи бўлди. Лекин ҳар сафар бу шаштидан қайтаверди. Сардорни яхши биледи, уни айниқса, ҳозир тўғри тушуниш керак. Ўзи телефон қиламан, дедими — ўзи қилади. Кутиш керак.

Бу орада хотини негадир ховуридан тушиб, унинг ёнига келиб ўтирди. Ҳусниддин ҳайратда қолди. Бояги хотинининг ўрнига шунга ўхшаш бошқа биров келиб қолгандай. Хотини унинг ёнига келиб чўккалади-да:

— Дадаси, шу жўрангизнинг Насибасини эртароқ опкемасак бўлмайди. Ўлдими, бир нарсани ётиги билан тушунтирса, тушунар уям. Боя тўғри айтдингиз, мен тўй баҳона сал олдин боришим керак. Жўрангизнинг қишлоғига ўтиб келишимни планлаштиришимгаям ўнғай... — деди.

Шу пайтда телефон жиринглаб қолди.

— Сардор, нима гап, тинчликми, нафас олмай кутиб турипман кўнғироғингни, — деди Ҳусниддин шошиб.

— Тинчликдир энди, ҳозир ўша автобусни қувиб ўтдим, енгил машинадаман. Улардан олдин бориб тураман, она-болани уйларига, қишлоқларига кузатиб қайтаман, сеникига бораман.

— Айтмоқчи, ҳозир гаплашиб тургандик, сен хотиржам бўл, жўра, Насибани албатта опкелади, ҳозир яна бир марта шуни айтиб олдик.

— Бўпти, ўйлаб қолдим, балки сен айтгандай, ҳеч гап йўқдир. Қарай-чи.

7

Сардор телефонни ўчириб ортда қолган «Икарус»га яна бир бор қараб қўйди. Қизиқиши қўймади. Она-болани кузатиб қолганди-ку, ўшанда Ғолиб қўл силкиб қолган ойнакни чамалаб эслади. Автобуснинг сояси тушиб турган томонидан учинчи ёки тўртинчиси эди, ҳа, шундай.

— Амаки, автобуснинг нариги томонидан, у билан бирга-бирга юришнинг иложи борми?

Шофёр унга ғалати қараш қилиб қўйди. Камгап, алланималарни ўйлаб кетишни ёқтираркан шекилли бу одам.

Йўлда зерикмаслик важдан Сардор у-бу нарсалардан бир-икки гапириб кўрди. Нуқул тасдиқ тарзидаги гапларни олди. Кўшилиб гаплашиб кетмади. Кейин Сардор ҳам индамай кўйди. Анчагача индамай борган ҳайдовчи ниҳоят гапирди:

— Автобус билан ёнма-ён кетишнинг-ку иложи бор, лекин бу кимга қандай? Ундаги шофёр ҳам одам. Нима ҳаёлларга боради. Бораверайлик-чи, автобусдан олдин борамиз барибир. Кутиб оласиз, ўша ёқда айтган одамларингизни, вассалом.

Гап тугагандай бўлди. Сардор бошини тасдиқ тарзида қимирлатиб жим қолди. Чамаси икки километрлар юргач, ҳайдовчига яна бир марта айтиб кўришга жазм қилди. Шундай қилиши керакдай туюлди, унга. Унинг бир нарсани иккинчи марта сўраганидан ҳайдовчининг юз ифодасида ҳайрат зоҳир бўлди. Лекин ҳеч нарса демади, на маъқуллади, на аксинча. Сардорнинг бетоқат бўлаверганини ахийри сизди шекилли, бир маҳал:

— Энди, пулини тўлаб қўйдим, деб одамни истаган мақомига йўрғалатаверишам яхшимас, ўғлим,— деб қўйди.

Шу гапни айтиб яхши қилди. Нима бўлгандаям индамай кетавергандан кўра дуруст эди бу. Негаки бу билан ҳайдовчининг нималарни ўйлаб кетаётгани, унинг Сардор ҳақида қандай фикрдалиги билинди. Шундан енгил тортди Сардор. Бироз дадиллашиб, чўнтагидан гувоҳнома сини олди-да, ним қия очиб, ҳайдовчига кўрсатган бўлди.

— Амаки, мен шунчаки эрмак учун кетаётганим йўқ. Жиноят қидирувданман. Ҳозир мен шундай қилишим керакдай туюлди, холос.

— Нима қидирувдан бўлсангизам... ўғлим... кимларнидир кутиб оламан, дедингиз, савдомиз шундай бўлди. Мана, автобусдан ўтдик, насиб қилса ундан анча вақт илгари бориб оламиз. Кутиб олаверасиз.

Бу энди нима дегани бўлди? Сардорнинг жаҳли миясига чиқди. Жаҳлини ҳайдовчига билдиришним, ҳайдовчининг гапларини маъқуллашним билмай қолди. Қизиқ экан-ку бу одам. Бўпти, деди ўзича, борсак борамиз, кутсак кутиб оламиз, нима фарқи бор. Ухлашга

уриниб кўришдан бошқа иложи қолмади. Бошини ўриндиқнинг орқа тарафига ташлаган кўйи шунга ҳаракат қилди. Уйқу қаёқда, ғовлаб ётган бош бироз ўзига кела бошлаган бўлса-да бутунлай тинч эмасди. Бир маҳал кўз қири билан кўриб қолди. Машина худди ўзи айтгандек, соя томонига ўтиб автобус билан ёнма-ён кетаяпти. Бу одам ростданам қизиқ экан, индамасанг калга... дегандай бўлди. Аммо ичидагини ташқарига чиқармади Сардор ва Ғолиб ўтирган ойнакни топиб олиб кузата бошлади. Ойнакнинг пардалари кўтариб қўйилган, Манзура ва Ғолибни бемалол кўриш мумкин бўлиб турипти. Автобус билан ёнма-ён кетаётган машина ўша ойнак тўғрисида гоҳ олдинга ўтади, гоҳ бироз ортда қолиб кетади. Ғолиб ухлаб кетаяпти. Манзура эса нимадандир ҳижолатдек, гоҳ дераза оша қарайди, гоҳ ортидаги ўриндиққа қараб қўяди.

Мана, мана, улар яна бир-бирига тўғри бўлишди. Худди шу маҳалда Манзуранинг кўзи пастдаги машинадаги таниш одамни илғаб қолди. Қўли билан тезда машинани тўхтатишни ва ўзлари ҳам тушишларини ишора қила бошлади. Ғолиб уйғониб кетди ва Сардорга кўзи тушиб, шундай қувониб кетдики, унинг бу ҳиссиёти кўзларида, нигоҳларида бус-бутун акс этиб турарди. Нега шундай бўлди, билмайди, лекин Сардорнинг ҳам эти жимирлаб кетди. Нега шундай бўлди, билмайди, Сардор нимадандир ориқиб кетди. Ўз-ўзидан ҳайрон қолди. Ўзича пичирлади: тинчликмикин ишқилиб. Манзура ўша имо-ишораларида давом этарди.

— Амаки тўхтасак бўладими, балки уларни машинага чиқариб олармиз? — деди юрак ютиб Сардор.

— Бизга фарқи йўқ. Пули бўлса... тўланган бўлса, ўзи аллақачон шундай қилсангизам бўларди. Индамаганингизга, менам бир гапи бордир, деб...

Машина автобусдан олдинга ўтиб, сигнал бериб тўхтади, унинг шундоққина ортидан келиб тўхтаган автобус вишиллаб эшигини очди.

Тезда чиқиб олишди, автобусни яна бир марта қувиб ўтишди. Кейин машина яна секинлади, автобуснинг ортига тушиб олди.

— Сизни кўриб қувониб кетди одам. Сизга кўринди-ми, йўқми, бизнинг шундоққина ортимизда ўтирган одам...

Одатда, киши кутган нарсаларини, руҳан тайёр бўлганлиги учунми, ортиқча хавотирсиз қарши олади. Ортиқча ҳаяжонга берилмайди. Лекин Манзура гапираркан, Сардор ўзининг кутганлари тўғри бўлиб чиқаётганлигидан шошиб қолди. Нафас ололмай қолди чамаси. Бир неча лаҳза бўлса керак (аниқ билмайди) қулоқлариям том битиб қолди. Қараса, Манзуранинг лаблари қимирляпти. Бекорга, ўз-ўзидан қимирламаётган бўлса керак. Шу фикр хаёлидан ўтгачгина ўзига кела бошлади. Тезлик билан ўзига қайтди.

— Бошқатдан, бошқатдан айтинг, нималар бўлди.

— Ортимиздаги одам...— Манзуранинг овози қалтираб кетди.— Машина жила бошлаганидан кейин энг сўнгги ўриндиқдан бизга қарайверди-қарайверди. Бир кўзим тушиб қопти, ҳали қарайман— шундай туради, кўз қирим билан, ҳали қарайман— шундай. Кейин аста-одамларни жойларидан илтимос қилиб, ўзининг жойини алмаштириб-алмаштириб шундай орқамизга келиб ўтириб олди. Юрагим чиқиб кетай, деди ўзиям.

— У сизга бирон нима дедими, опа?

— Нукул опа, дейсиз, сиздан кичикман мен — дедию Манзура уҳ тортиб қўйди.

— Ишим шу, менга шуниси қулай. Хўп, кейинчи, у сизга бирон нарса дедими?

— Айтарли ҳеч нарса дегани йўқ, лекин нукул бизга қарайди, кўзини лўқ қилиб... Ҳа, бир марта... ортимиздаги ўриндиққа жойлашиб олгандан кейин... — Манзура хиққиллаб гапиролмай қолди — юрак... юрагим тушиб кетди жойидан... Фолибга қараб кўз тегмасин, эси кўп бола экан, деб қўйди. Бошқа ҳеч нарса дегани йўқ. Унга қараб жавоб беришга, ортимга ўтирилишга жон қани? Нафасимни зўрға олиб келдим. Сизни пастда кўриб, Хизрни кўргандай бўп қолдим. Тинчликми ўзи, нима гап бўпти, ака, сиз бир нарсани билсангиз керак, орқамиздан етиб кепсиз?

Фолиб қўлидаги ўйинчоғини ҳалиям кўксига босганича ўтирипти.

— Сардор ака, энди бизнинг қишлоғимизгача бирга борадиган бўлдингизми, а?

— Кўрамиз, ҳали, қарайликчи, — деди унга Сардор, кейин, Манзурага юзланди — тўғриси айтсам, ўзимам тузукроқ бир нарсани билганим йўқ. Сизнинг ортингиздан келишим керакдай бўлгани учунгина келдим.

— Ҳалиги одам кимийди? Ғолиб кўрсатган одам ким? Шунини ҳалигача бизга айтмадингиз. — Манзуранинг хавотирли назари Сардорнинг кўзларига қадалди.

— Унинг кимлигини ҳозирам сизга айтишим шарт эмас.

— Қизиқ бўлаяпти — борган сари Манзурадаги қатъият тиклана борди — товба қилдим, ҳайронман, бизнинг нима айбимиз бор?

— Нимаям қилардик, баъзан кишининг айби унинг ўзига боғлиқ бўлмаслигим мумкин.

— Сиз менга ҳаммаси яхши бўлишига кафолат бергандингиз, қани у? Товба, бу нима деган гап? Тинчгина ўзимнинг уйимга кетаётган бўлсам.

— Одам бир нарсага аниқ кафил бўлганини ҳеч кўрганмисиз, опа.

— Опа, деманг, дедим.

— Бўпти, сиз нима десангиз шу!

— Мана шу автобуснинг ортидан борасиз-да, ўша одам билан гаплашасиз. Қани мақсади нима экан, билайликчи. Бир одам ҳе йўқ, бе йўқ, юрагини олдириб қолаверарканми...

Шу жойда оғир карвон ҳайдовчининг ортиқ сабри чидамади, гапга бирозгина аралашиб қўйди. Шундай қилмаса иложи йўқ эди.

— Қизим, шу одам сенларни деб, юраги тугул, жониниям ўртага қўйиб келаяпти. Буни мендан бошқа ҳеч ким билмайди. Янаям билмадим, сенларнинг ораларингда нима бўлган, нима қўйган?

Манзура хомуш тортиб қолди, кўзлари, қоп-қора қорачиқли кўзлари билан машинанинг ойнаси оша узоқларга термулди. Шунда, Сардор эътибор бериб қолди, юраги жиз этди, бу кўзлар қайрилма киприкларнинг паноҳида турган мўъжизадек бўлиб кўринди унга. Қарагиси келди.

Ўзини тутиб қолди. Бор журъатини, саботини жамлаб шундай қилди, бирозгина суст кетганида ҳамма ишни нутиши ҳеч гап эмасди.

— Шундай қиламизам, борайликчи, амаки, шу автобуснинг ортидан бораверамиз. Ундан ким тушганиниям кўриб туришим керакка ўхшаб қолди. Тушиб кетиб қолмасин тагин, — деди Сардор сергак тортиб.

— Менга, ўғлим, фарқи йўқ... борсак, айтганингдай бораверамиз. Қани кўрайлик-чи.

— Менга қаранг, отахон, шуям инсофданми, — Манзура ҳайдовчига юзланди — мен ўғлим билан... — унинг гапи оғзида қолди. Сардор бўлиб қўйди.

— ...амакига ҳаммасини айтиб беришингиз шарт эмас.

— Сиз нега менга хўжайинчилик қилаяпсиз, индама-са.

— Индамаганингизни кўриб айтаяпман.

Ҳайдовчи мийиғида кулиб муроса қилди.

— Менга бир марта кулоқ солинглар, сизлар кимсизлар, нега бундай жанжал қилаяпсизлар, мен билмайман. Ҳали айтганидек, менга бу шарт ҳам эмас. Лекин, айтиб қўяй, бу жанжалларинг ёлғон жанжал. Болага қаранглар, ухлашини, жанжалларинг чин ёлғон!

— Бу нима деганингиз, отахон, сизам бунга ўхшаб ғалати гапларни айтасиз — Манзуранинг қошлари чимирилди.

— Одамзод шу: мени шундай ўйласин, деб баъзида ёлғон жанжал қип туради. Бу бўп туради. Ҳечам эътибор берманглар. Йўлниям, мана, қисқартириб қўйдик, озроқ юрсак етамиз. Бўлди энди, кўп гап эшакка юк!

— Ундан кўра менга бояги одамнинг қандайлигини айтиб беринг. Қўрққан экансиз, майли берироқда, машинада бўласиз. Автобусдан олдин бориб, тушаётганлар ичидан тутиб оламан.

— Кўзи кўк одам, ўзи сариқ мошак. Сиздан сал катта-роқ кўринади.

— Ҳаа, ана шундан гапиринг, кўзи кўк, сариқдан келган, ёши тахминан...

— Сариқдан келганамас, сариқ мошак! Сариқдан келган бошқа, сап-сариқ бошқа!

Шундай қилишди. Улар машинани бир четга олиб автобусни кутиб туришди. Сардор кутганидек, манзилига етган автобуснинг бир эшиги эмас, олд ва орқа тараф эшиклари бирданига очилди, ундан йўловчи бир текис тўкилди гўё. Энг охирги йўловчи тушиб бўлдиямки, у Манзура таърифлаган йўловчини учратмади. Кейин одамлар оқими бўйлаб кетди, унга етиб олиши керак. Ахир йўлда кузатиб келди, тушиб қолган бўлиши мумкинмас. Одамлар шоҳбекатнинг ортидаги шаҳарга кириб кетувчи маршрутклар бекати томон шошилишди. Сардор уларнинг ортидан шу тарафга юрди. Ерга кирдими, осмонга чиқдими — йўқ ўша одам!

Ўйланиб, ёлғиз ўзи шоҳбекатнинг шундоққина ортида йўловчиларни кузатиб туриб қолди. Бир маҳал, биқинига нимадир қўққисдан тиралганини сезиб сесканиб тушди. У буни қурол ёки пичоқ деб ўйлади. Унисиям, бунисиям эмас экан, энгил кулгини эшитгач, ортига ўгрилди.

— Пайқамай қолдинг, шундоққина ёнингдан ўтдимку.

Сардор гапиришга улгурмади. Сарик, кўккўз одам унинг биқинига тиралган қўл телефонини унга тутқазди. Ма, Ноил аканинг ўзи сен билан гаплашмоқчи. Бу — Ноил Қурбонов, унинг бошлиғи эди. Олиб қулогига тутди.

— Сендаги масъулиятга шубҳам йўқ, Сардорбек. Хотиржам бўлавер, олдиндаги одам ҳозироқ ортга қайтади, сен эса она-болани қишлоғигача қўйиб келишинг мумкин. Албатта, шундан кейинам нималардандир шубҳанг бўлса... Қайтганингдан кейин мукофотга тавсия қиламан.

Қисқа гудок кетма-кет овоз берди. Сардор, бошқа бирон-бир нарсдан эмас, негадир, атрофга қараб, кун кеч бўп қоптими, деб ажабланди.

8

Кун кеч бўлганди, эндиликда Голиб ҳам қўлидаги ўйинчоғидан бироз зериккандек. Одатда, болалар, катталарнинг кўзига кўп нарсани тушунмагандек кўринишади, аммо, уларнинг беғубор нигоҳидан унча-мунча

нарса четда қолмайди. Бола катталар илғамаган нарса-ларни, таъбир жоиз бўлса, тушунтириб бўлмас ғайри-шуурий тарзда пайқаб қолади. Шу онда билиб қолгани-ни тезда тушуниб ололмас балки, лекин тушунмай ту-риб ҳам сезади. Фолиб, дастлаб кўрққанди, кейин Сардорнинг ҳаракатларига қўшилиб ўзини қаҳрамон-ларча тутишга уриниб кўрди — бу ростданам қизиқ эди. Ҳали ўртоқларига айтиб берса ишонишмаслиги мум-кин. У ростданам жиноятчиларни фош қилишда шах-сан иштирок этаяпти. Кейин... кеч бўла бошлагач уни яна ўша кўрқув қамраб ола бошлади. Ундаги кўрқувни бошлаб келган яна бир сабаб бор эди, албатта, бу са-баб — боягина машинада Сардорнинг Фолиб учун ҳай-ратли тарзда онасига қараб қолгани. Сардор унинг она-сига бошқача қараганини бола сезди... Сездею, нега-дир, ҳамма нарсадан — қаҳрамонона ҳиссиётдан ҳам, жудаям қизиқ кўринган мана шу бошқариладиган ўйин-чоғидан ҳам бирданига кўнгли қолди. Негадир шундай бўлди. Онасининг қўлидан тортқилади, тезроқ уйга, қишлоққа борамиз, деди.

Уйга, қишлоқларига боришга эса эндиликда кечикиш-ганди. Тоғ-қирлар орасидаги қишлоққа бундай вақтда, кеч-қурун йўлга тушиб етиб олиш қийин. Бундай пайтларда қишлоқдагиларнинг ўзлариям йўлга тушишмайди. Шаҳар-даги қариндошлариникида бир кечага тунаб қолишади. Шаҳардаги қариндошлар ҳам, бунга кўникишган, ҳамма нарса ўз-ўзидан тушунарли бўлади. Ахир уларнинг ўзла-риям худди шу ҳолатга илгари кўп тушишган. Сардор Манзурадан мана шуларни билиб олди.

— Мен сизларни қишлоқларингизгача олиб боришим шарт бўлмай қолди, — деди у Манзурага — ҳаммаси жойи-да, сиз айтган сариқ одам билан гаплашганимни айтдим. Мен ортимга қайтаман, шекилли. Аслида бояги таксичи амакини тўхтатиб турсам бўларкан.

— Мен ўша одамни, сариқ мошакни қайтиб кетгани-га ишонмай турипман, — Манзура кескин гапирди, шу онда ўғли унинг қўлидан яна бир марта тортқилади — мен микрорайондаги аммамникига бораман, эрталаб қиш-лоққа йўлга чиқамиз. Тавба қилдим, нималарга арала-

шиб қолди одам, бировга айтсанг ишонмаса керак. Бари-бир кўрқаркансан.

— Сарик одамни... қизиқ айтаркансиз, сариқ... нима дедингиз?

— Бу менинг шевам... сизда шеваям йўққа ўхшайди.

Эрталаб, қишлоққа йўлга чиқадиган бўлишди. Тоғда — Паймарт, деган қишлоқ экан. Сардор уларнинг қаердан машинага чиқишларини сўраб олди ва меҳмонхонада тунаб, эрталаб уларни машинага солиб юборадиган бўлди. Шундай қилсак, мениам кўнглим тинч бўлади, хотиржам ортимга қайтаман, деди. Она-бола маршрутка билан амманикига кетди, Сардор эса ўзи билган меҳмонхонага. Бу жой шаҳарда энг одми меҳмонхона бўлса ажаб эмас — ортиқча ҳашамларсиз, ҳаммаси жайдари. Буни илгаридан билади у, илгариям бир-икки марта бу жойда бўлган. Ана энди ўйлаб олиш учун вақт бор. Ўзи нима бўлаяпти? Ноил Қурбонов нега бундай деди? Нега унинг эркатдйи бу ишларга аралашиб юрипти? Аралашгани нима экан ўзи? Ҳаммаси сирли бўлаяпти. Боши говлаб кетди саволлардан. Наридан-бери, кечки овқат маҳали бўлганлиги учун бир нарса егандай бўлди. Аслида қорни очқадими ёки йўқми, билганиям йўқ. Шундан кейингина гўёки тўсатдан эсига тушиб қолгандай бўлиб, қўл телефонини излаб қолди. Негадир, шошилиб Ҳусниддиннинг хотинига олиб берган «сотка»сига чиқди. Гудук кетди, нариги томондан телефон ўчириб қўйилди. Яна бир марта терди, икки-уч чақирилгач, яна ўчирилди. Қизиқ бўлаяпти-ку. Ўзи шу етмай турувди. Ҳусниддиннинг ўзининг рақамига теришга чоғландию, йўқ, қилолмади. Овқатининг пулини тўлади, бу — чойхонага ўхшаш жойдан чиқиб, хонасига боришдан олдин ҳовлида сигарет чекиб ўтирди. Нима қилиш керак?! Телефони жиринглади. Қараса, ҳозиргина ўзи кўнғироқ қилиб, тушолмаган рақамлар... рақамлар чўғдай бўлиб кўринди унинг кўзига. Ҳусниддиннинг хотини экан.

— Биз қишлоққа кетаяпмиз, — деди у бирозгина сўрашувдан кейин — жўрангиз қолувди. Агар телефон қилиб қолса айт, ўзимга қилаверсин, деди.

— Ҳозир қаерда ўзи?

— Билмасам, уйга кетаётган бўлса керак, боягина бизни кузатиб қўйди, поезддамиз, кечкига, электричкага чиқдим болалар билан — тўйга-да. Сиз телефон қилганингизда вагонга жойлашаётгандик. Қишлоқларингизга-ям ўтаман...

— Бўпти. Яхши боринг, мен Ҳуснининг ўзига телефон қилиб кўрайчи.

Ҳозир қаерда ўзи? Дўстининг хотинига шундай бемаъни саволни берганидан ўзи ҳайратланди. Ҳуснидинга телефон қилганди — телефон ўчирилган, деган жавобни олди.

Меҳмонхонанинг коридори кенгайган жойда телевизор қўйилган. Бир-икки одамга қўшилиб ниманидир кўрмоқчи бўлувди, сабри чидамади. Хонага чиқиб чўзилди. Вибраторга қўйилган телефони гириллаб қолди. Тезда олиб қаради — Ҳуснидин.

— Нега жим бўп кетдинг, — нариги томондан иддао келди — кутаман телефон қилмайсан, кутаман, дарак йўқ.

— Қилдим, хотининг олди.

— Айтмоқчи, жўнатдим уни, юпқа томирнинг тўйига. Бояги гапниям пишиқ қилдик.

Сардорнинг эти жимирлаб кетди.

— Қайси гапни пишиқ қилдинг?

— Насибани опкелишни-да.

Сардор енгил тортди. У, ўзининг хотини ҳақида ўйламай қўйипти. Кейин Ҳуснидин суриштирди. Сардор ҳали борсам тушунтираман, деб гапни чўзмади.

— Ҳалиям кечамас, эртага қайтгин-да, тезроқ каттанинг олдига кир, ҳаммасини айт, тушунмаётган бўлсанг, ҳеч нарсани тушунмаётганлигингни гапир,— деди Ҳуснидин.

Қолган гаплар Сардор учун қизиқ эмасди. Ортиқ чувалатмади гапни. Ўзи шусизам калаванинг учи йўқ. Телефонда пачакилашишдан нима фойда.

Хонадаги ўриндиққа чўзилиб эртанги куннинг тахминий режаларини туза бошлади. Агар... ундай бўлса — бундай, бундай бўлса — ундай... Ҳеч нарса чиқмади — йўқ, режанинг ўзи йўқ! Лекин нималарнидир олдиндан ҳисобга олиб қўйишинг керак. Нимани олдиндан билиш мумкин?

Маълум нарса: ёзилган қонунлардан ёзилмаганлари баъзан ҳаётда аниқроқ, яққолроқ амал қилади. Кутилмаган ҳолатлар ана шу ёзилмаган қонунларга ўхшайди. Ўринда чўзилган қўйи боши қотиб ётган Сардор учун эшикнинг тақиллаши ва ичкарига ўша — кўккўз, сариқ одамнинг кириб келиши кутилмаган ҳолат бўлди.

Сардор ич-ичидан ҳайиқди-ю буни юзага чиқармасликни уддалади. Уни қуруққина, мулозаматсиз қаршилади.

— Очиқ айтаман, мен югурдакман, — деди ўша сариқдан келган одам— энди ҳеч нарсани яширмасамам бўлади, яширган нарсамни ўзим билмаганимдан кейин... қолаверса, Ноил акадан энди қўрқишимгаям ҳожат йўқ. Кечи билан эртага сизгаям у-бу нарса аниқ бўп, тушунарли бўлиб қолади. Лекин барибир тушунмайсиз. Нега деганда, менам ҳеч нарсани билмайман. Лекин бир нарсани тусмол қилиш мумкин. Ўша кунги поездда нимадир жўнатилди. Одам ўлдирилишигаки сабаб бўлдими, бир нарса бўлса керак — шунга арзирли. Лекин қовун туширилган, катта қовун!

— Кечирасиз, отингиз ким, менинг отим — Сардор.

— Буни сўраб нима қиласан. Менга «недоволен» қарама. Сенласам бўлади, анча ёшсан. Гапимдан билмаяпсанми — мен бу ерлик эмасман. Эртага мени излаб ҳам топмайсан. Фақат ортиқча уринма. Қарасам, соддагина одамга ўхшайсан. Тоза одамсан сен. Мени сенинг олдинга келганим сир бўлсин.

— Мен бир нарсага тушунмаяпман.

— Кўп нарсага тушунмайсан, бир нарсага эмас. Хотиржам бўлавер, омадинг боракан. Сен ҳеч нарсага аралашганинг йўқ. Сен тоза одамсан, «наоборот» сен очко ишладинг. Синчковлигинг билан очко ишладинг. Жим кетганингда бундай бўлмасди. Жим кетмаганинг учун тоза экансан деяпман. Ҳеч кимга ҳеч нарса демадинг — бир нарсаларни мустақил аниқлаштирмоқчи бўлдинг... Лекин бундай қилмаслигингам мумкин эди. Бунинг учун ҳеч ким сенга ҳеч нарса қилмасди.

— Гапиртиргани қўймаяпсиз. Мен, тўғриси айтсам, нима қилишни билмай бошим қотиб...

Сариқ одам кулди.

— Сен ҳозир менга қулоқ солишинг керак. Бошқаси шарт эмас. Мен айримлар учун ҳозир йўлдаман. Бир жойларга кетаяпман. Лекин кўриб турипсан, мен ҳозирча сенинг олдингдаман, кетишга эса улгураман, ҳаммасига улгураман. Сен эса...

Сариқ одам ўйланиб, наридан-бери юра бошлади. Сигарет чекди. Бориб деразанинг ойнасидан ташқарига қараб бироз туриб қолди.

— Бошқа кескин ҳаракат қилма, сен учун шуниси маъқул. Наридан борса, ҳалиги она-болани кузатиб келаёқол. Кўнглинг тинчлиги учун буям. Аслида шартмас. Сен органининг одамисан. Эртагаёқ сени яна бошқа бир органининг одамлари кузатишлари мумкин. Балки аниқ шундай бўлар. Агар... бугун... шундай қилишмаган бўлса!

— Нега менга бундай насиҳат қилаяпсиз.

— Нима қилай, ўзинг айтдинг-ку, нима қилишни билмаяпман, дединг-ку.

— Буни сизга нима учун айтдим, сизнингча?

— Ҳар ҳолда мендан ёрдам сўрамагандирсан, лекин, ҳой бола, сени ўйлаб... айтишим керак, деб йўлимдан қайтиб келдим. Бўпти, ҳоҳламасанг, индамайман. Шу келганимнинг ўзиям сенга ҳар қандай насиҳатдан кўра фойдали бўлар... ким билсин, балки аҳамиятиям йўқдир.

— Бу ерлик эмасман, дейсиз. Лекин ўзбекка ўхшайсиз.

— Сен одамни яна кулдираяпсан, бошқа жойда ўзбеклар йўқ, деб ўйлайсанми. Ҳатто Австралиядаям ўзбеклар кўп, десам ишонасанми? Антарктидада эса йўқ! Бунга ишонавер!

— Қизиқ гапираяпсиз.

— Қизиқ гапларни кам эшитибсан. Ичингдан нималар ўтапти, билмайман, лекин, ўзингни яхши тутаркансан. Бу яхши. Майли, бўлмаса — яхши қоласан!

— Мен ким билан гаплашганимни билиб қолсам бўлар?

— Ўзи сариқ, кўзи кўк одам бошқаларга бироз шубҳали туюлади, биласанми шуни. Сариқларнинг ичидаям яхши одамлар бўлади, гарчи улар ўтириб чиққан бўлсаям, юриш-туришининг тайини бўлмасаям, яхши

одам бўлиши мумкин! Бўпти, бўлмаса — яхши қолсан!

Тушда кўргандай бўп қолди Сардор. Бу одамнинг ортидан чиқишига, у билан чинакамига қизиқиб кўришга юраги бетламади Сардорнинг. Қолаверса, унинг таҳдидли гаплари олдида ўзини бир қадар ҳимоясиз сезиб қолгани ҳам рост эди. Бундай одамлар ўладиган ҳўкизга ўхшаши-ни биларди. Ўладиган ҳўкиз болтадан тоймайди. Деярли ухламади, чалажон бўлиб, ағдарилиб чиқди. Айтилган жой, бекатга анча олдин бориб олган Сардор кичкинтой Фолиб ва унинг онасини кутиб турди.

Манзура Сардорнинг ич-ичидан довдираб турганини сезди. У, тинчликми, деб бир-икки марта сўрадиям. Нима бўларди? Тинчлик! Ҳаммаси жойида! Сардор қишлоғига-ча уларни шундоқ кузатади-қайтади. «Аслида бунинг ўзи шартмикан энди?».

Бошқа одам олмай, улар учаласи машина кира қилиб қирлар орасидаги қишлоққа йўл олишди. Йўл бўйи ўйла-ниб борди Сардор. Текисликдаги қишлоқлар тугаб, машина қирлар орасига кириш жойида тўхтади. Сардор тушиб қолди. Бундан буёғига, Манзуранинг айтишича, қирлар орасидаги торгина шағал-тупроқ йўл билан яна ўттиз километрларча юриларкан, Паймарт қишлоғи ет-гунча. Сардор жилмайиб кичкина Фолиб билан хайр-лашди, Фолиб унга кулимсираб қараганидан негадир дили яйради, бир нафасгина кўнглидаги ҳижиллик тар-қалгандай бўлди. Нега шундай бўлди, буни ўзиям бил-майди. Тўсатдан Манзура машинадан тушиб, Сардорни четга имлади.

— Ҳув анави, мошинни кўрдингизми, ортига қайри-либ кетаяпти. Сездингизми, шу мошин йўл бўйи бизнинг ортимиздан келди. Сизни билар, деб индамай келдим, сездингизми?

Сардор кўрди, ойналари қорайтирилган «09» негадир шошилмасдан қайрилди. Намойишкорона ортига қайри-либ секин узоқлаша бошлади.

Ҳадемай, кўзга кўринмай қолди.

Ҳамма билади, шу билганлари билан «фалон киши» нинг қўлидан нималардир келиши эътироф этилади. Ҳамма билади, қўлидан кўп нарса келадиганларнинг ўзлари аслида камчиликни ташкил этади. Камчиликни ташкил этганларнинг қўлидан ҳамма нарса келади. Сардорнинг бошқа иложи қолмаганди. Ортга, шаҳарга қайтди. Ўз кўнглида йўл бўйи тасаввурлари билан «олишиб» келди. Энди нима бўлади? Асли ўзи нима бўлганди? У боягина онаболани қишлоқнинг кириш жойига ташлаб қайтаётиб, яна бир шошилинич қарорга келганди. Такси қилинган машина янги, қувса этади — ўша «09» нинг ортидан боришга қарор қилди. Ички овозни биласиз — ҳаммада бор, лекин Сардорнинг касбида мана шу овозга ўз вақтида қулоқ сола билишнинг ўзи касбга хос иқтидор саналади. Бу касб эгалари учун асосий иқтидор шу бўлса ҳам ажаб эмас. Бир муддат тезликни ошириб, ўша машинанинг ортидан тушган таксичига Сардор негадир шошилинич гапириб қолди.

— Кўяверинг, керак эмас, қарасам... ортидан боришимиз шарт эмасакан.

— Бир томондан тўғри қилдингиз, — деди ёшгина ҳайдовчи йигит қув кўзларини йўлдан олиб — янганинг қариндошларидан бўлса керак, а? Ҳаммадаям бўп туради.

Майли, ҳайдовчи нима деб ўйласа ўйлайверсин, нима фарқи бор. Аммо шу онда Манзуранинг қўл силкиб у билан ажабтовур хайрлашганини ўйлаб қолди Сардор. Манзура жилмайиб қўйди, баъзида биргина жилмайишнинг ўзиям кишига кўп нарсаларни айтиши мумкин. Хуллас, у негадир ўша машинанинг ортидан бормасликка аҳд қилди. Унинг билмайдиган нарсалари кўп эди, қолаверса, кечаги сариқ одамнинг гаплари уни шундай сергак қилиб қўйгандики, ўйлаб-ўйлаб Манзура ва ўғлини кузатиб келишга ям яхши ўйламасдан киришдиммикан, деб қолди. Бундан ортиқ таваккалга ўрин йўқ. Таваккал билан ўзи билмаган нарсаларнинг пачавасини чиқариб қўйиши мумкин.

Автобусда бемалол келди, ўйлаб келди, боши ғовлаб кетди.

Шаҳарга туша солиб, Ҳусниддинни дараклаб телефонинг рақамларини терди. Негадир бошқа одам унга жавоб қайтарди.

— Ҳусниддин йўқ, соткасини менга қолдириб кетган.

— Кечирасиз, сиз кимсиз, сиз ўша... Ҳусниддинни айтаяпсизми ё мен бошқа жойга...

— Бошқа жойга тушганингиз йўқ, шу, шу!

— Нега бундай қилди? Ҳусниддин албатта айтиб кўйиши керак эди. Агар Ҳусниддин...

— Сиздан илтимос, менинг олдимга келиб кетоласизми? Тушуниб турипман, сизни жуда ҳайрон қолдирди. Ҳусниддин менга ҳаммасини тайинлаб кетган. Яхшиси, келишингиз керак. Юзма-юз гаплашган яхши, кўз-кўзга тушади, меҳр кўзда...

Телефондаги одам Сардор билан жиддий гаплашаяптими, пичинг қиляпти, ҳазиллашаяптими... билиб бўлмади қолди.

— Демак, меҳр кўзда, денг!

— Шундай деб кўп айтишади-ку, бир кеп кетинг энди. Қадамларингизга ҳасанот деймиз.

Кейин у киши ўзининг манзилини айтди. Сардор ўзи билан бу тарзда менсимамай гапирган кишининг кимлигини билмасди. Лекин Ҳусниддин телефонни ташлаб кетдими, демак, жудаям «унақа» одамамас. Балки Сардорнинг танишларидан бири чиқиб қолар, шундан у бу хилдаги ҳазилхузул гаплар қилаётгандир. Меҳр кўзда эмиш. Кўзингдаги меҳрингни кўриш саодатини бирозгина ортга сурамиз, бошқа илож йўқ, деди ўзича Сардор. Шундай қилиб, ўзининг уйига — ижара уйига отланди. Иш нима бўлса бўлди! Эртага эрталаб боради — қандай гап бўлса, борини кўради! Бу ерда Сардорни ҳам гафлатда қолдирган нимадир бор. Бунинг учун бирозгина вақт керак. Бирозгина вақт... шу вақт ичида у ўзининг қадрдон гўшасида бирозгина чўзилиб олса бўлади. Ким нима деса десин, бунга унинг ҳаққи бор! Ўша мийиғида гаплашган кишиям, керак бўлса Сардорнинг ўзини излаб қолади. Керак бўлса шундай қилсин, керак бўлса Ҳуснидинам шундай қилсин!

Бу кайфиятни сездингизми? Бу — кишидаги лоқайдликнинг белгилари: бўлса бўлар, бўлмаса говлаб кетар!

Бир неча кунлик диққатталаб вазият, қолаверса, бунинг оқибати бўлган мавҳумлик, борган сари пайдо бўлаётган янгича жумбоқлар кишининг руҳиятини шу тахлит емиради. Балки емиришам эмасдир, лекин бепарқлаштириб қўйиши рост.

Сардор квартирасига кирди — бўм-бўш уй уни ютаман, дерди. Тўғрироғи, бунгача у ҳар сафар уйга қайтганида шундай туюларди. Ҳозир ютадим, ютмайдими... ростланам фарқи йўқ бўлиб борарди... Ювинди, кийимларини алмаштириш учун тахлаб қўйди. Кейин ўринга чўзилди. Шу пайтда ҳамма нарсани унутгиси келди. Нега шундайлигини, боягина, кечагина қандай мақсадлар билан юргангани... ҳамма-ҳаммасини унутгиси келди...

Манзуранинг беқарорлигини эса уйдагилари тушунишмади, буни иташмадиям. Тўғрироғи, катта акаси ундан узил-кесил талаб қилди. Унинг қишлоққа қайтиши бирдан-бир тўғри йўл эмиш.

— Бунингизни ўқитмаслик керагийди ўзи, — деди отасига — бўлмаса, кечагина майли, уйга қайтаман, деб турганди. Бунинг кўнглига қараб раҳматли куёвнинг маъракаларини ўша ёқда қилиб берган бўлишса. У томонниям ўйлаш керак.

— Эрим томон менга ҳеч нарса дегани йўқ, — деди Манзура — уларга қолса қаерда яшашимнинг фарқи йўқ.

— Албатта фарқи бўлмайди. Мана бизга фарқи бор — жаҳли чиқди акасининг — ота, сизам бир нима денг. Ўзи буни эркалатишингиз бошқача. Одамларга ўхшаб тинчгина қишлоқда юрсин. Кунини кўради. Тенги чиқса шу ердан чиқсин, бошда ўзи қаршийдим мен. Қилмаган қилиқни қилиб «севишиб» кетувди. Менам бир нарсани биларман, ўйласам, жигарим деб ўйларман.

Жоҳиллик эди бу! Манзуранинг отаси, онаси, укаси, сингиллари... ҳаммаси унинг тақдиридан мунғайиб қолишган, фақатгина шу акаси ўз сўзида туриб олган. Ростланам, бошда уни Мансурга беришгаям қаршийди. Лекин отасининг ризолиги устун келиб тўй бўлиб кетганди. Мана, бахтга қарши, унинг ўша пайтлардаги қаршилигида «ҳикмат» борга ўхшаб қолди.

— Ҳали менинг бир нарсани билишимга тушунарсиз-

лар. Бугун бўлмаса эртага тушуниб менга, тўғри айтипсан, дейсизлар, кейин кеч бўлади, лекин кеч бўлади.

Жоҳилликдан бошқа нарсама! Манзура ўзининг тақдири муҳокама қилинаётган уйдан акасининг «ҳай-ҳай» лашига қарамай чиқиб кетди. Қирга чиқиб кетди. Ҳамма ни отаси тинчлантирди. Қўйинглар, майли, ўзи ўйласин, ўйлаб кўрсин, қирга чиқсин, кенгликларга кўзи тушсин, деди. Манзуранинг катта акаси эса, билганларингизни қилинг, деб аразлаб уйига кетиб қолди.

Боши қотиб қолган Манзура қирдан тепага чиққани сайин фикри тиниқлаша борди. Йўқ. Бу ерда қолиб кетмаслиги керак. Тақдири буюргани — ўша жой, яшайдиган жойи тайин — иши тайин. Пешонасидагини кўради. Кўзини юмиб, Мансурнинг жилмайишини тасаввур қилди. Қирнинг тепасига бориб атрофни кузатиб ўтирди. Чинданам кенгликка ташланган назар кишининг кўзига завқ шавқ бағишлайди. Ҳаёт давом этади-ку: Ғолиб улғайиб бораёпти, демак, Мансур ўлмаган, у яшаяпти. Ҳар қанча жигарим, дегани билан акасиам хато қилиши мумкин! ...кейин эсига тушиб қолди, нима бўлди экан? Сардор ўша машинанинг ортидан тушиб кетувди, бирон нарсаси бормикан ўша машинанинг? Қишлоқда кўл телефони фақатгина шу ерда, қирнинг тепасида ишлайди— Сардорнинг рақамларини терди. Бу пайтда у Сардор билан гаплаша олмаслигини билмасди. У, Сардорга, охир-оқибат тушолмадим, деб ўйлади. Бу пайтда Сардорнинг телефони банд эди. У қишлоқ билан, тўғрироғи, Ҳусниддиннинг хотини билан анчагина гаплашиб туришга мажбур бўлди.

Бефарқ кайфиятда телефонини олган Сардор ҳайратда қолди.

— Насиба сизни ўзи телефон қилсин, деяпти.

— Нега мен телефон қиларканман?

— Хоҳласангиз акасининг телефон рақамларини бериб юборди. Айтишим мумкин.

— Нега телефон қилсин, деди, шундан гапиринг.

— Билмасам энди, эр-хотиннинг орасига тушишам яхшимасакан, ўзларинг гаплашиб олишларинг керакка ўхшайди.

— Сиз бирон нарса деб кўрдингизми?

— Мен айтадиганимни айтдим, ўзингизам хапа қилганга ўхшайсиз. Мен унинг олдидан сизга телефон қилмоқчийдим, кейинроқ ўзи қилсин, деди. Ҳозир мен уйимизга қайтаяпман, тўйга-да!

— Бўпти, сиз тўйни яхши ўтказиб олаверинг бўлмаса, раҳмат сизга.

— Тўхтанг, тўхтанг... бизникининг телефони ишламай қолганми, бир... гудок борсаям олмайди, бир қилсам... бошқа жойга тушиб қолдингиз, дейди. Гаплашсангиз айтинг, менга телефон қилсин.

— Майли, айтаман, тўйни яхши ўтказиб келинг!

— Шошманг, Насибани акасининг телефони берай.

— Кўяверинг керак эмас!

Ўрнидан қимирлашга ҳоли йўқдек бўлиб қолган Сардор чўзилганича, телефони ўчириб қўйди. Кўзларини юмди. Бир ухласам ҳаммаси ўтиб кетади, деди ўзича. Хуснидиннинг телефонидаги одам ҳам, Манзура ҳам унга бир неча марта телефон қилиб кўришди. Аммо, ...телефон ҳам ўйинчоқдек гап, ўчириб қўйсанг ишламай қолади!

10

Сардор уйғониб кетди. Соатга қараса тунги уч, бешта кам уч. Мияси тиниқиб, бирам енгил бўлиб турганди, лекин кечаги тушуниксиз воқеаларни эслаб кетгач, руҳиятидаги бу енгилликкаям, миясидаги тиниқликкаям эътибор бермай қолди. Ҳаммаси кутилмаганда, бирданига бошқача бўлиб кетди! Нималар бўлаётганини тушунмай қолди Сардор. Шошиб мобиль телефони олди. Ўчирилган. Кейин нима бўлдийкин, а, ўша Хуснидиннинг телефони олиб юрган одам ким? У нега билиб-билмай Сардор билан бундай гаплашди? Ааа... айтмоқчи, янаям муҳим гап... Хуснидиннинг хотини Насибанинг олдига борибди, у билан гаплашипти. Демак, бирор-бир ўзгариш йўқ. Сардор яна саволларнинг гирдобидида қолди. Нега шундай, а, наҳотки, аёл зотини тушуниш шунчалик қийин бўлса?

Аёлнинг меҳри кучлими, макри кучлими— меҳр ҳам, макр ҳам айти бир вақтда, бир вужудда — аёлда қандай қилиб мужассам бўла оларкан? Нега шундай яралган аёл? Биринга нисбатан сени боғлаб қўйгандек тортиб туради, бири эса аксинча, қандайдир куч билан имкон қадар узоқлаштиради! Имкон қадар узоқлашгинг, аёлдан узоқлашгинг келади.

Сардорнинг эслайдиганлари кўп эди. Уйланиб, шароит тақозоси билан шаҳарга кўчиб келган даврларини эслади. Институтнинг сўнгги курсида ўқирди ўшанда. Ижара уйлари билан биридан иккинчисига ўтавериш аслида азоб, лекин улар биргаликда шу азобни роҳатга айлантиргандек эдилар. Шуюм вақтинча экан, шуюм ўткинчи ҳисларнинг алдамчи таассуротидек гап экан. Буни йиллар ўтгани сайин тушуниб бораяпти. «Нега ундай қилаяпсан, Насиба, деб пичирлади Сардор, нега ундай қилдинг? Шу маҳалгача авайладим, сендан эмас, сен кучли санаган қариндошларингдан эмас, ҳар гал тушиб қолаверган норасидаларнинг уволидан қўрқиб авайладим сени. Имкони бўлганида янаям шундай қилардим. Начора, ўзинг истаган бахт ўзингники. Эсингдами, шўрвани ўзим пиширдим, ўзим ичаман, дердинг. Кўраяпсанми, ростданам шундай бўлаяпти. Ўзинг ичавер!» Хусниддиндан фарқли ўлароқ, у айрим ишларни қилолмаганди, шуларни қилолгани учунам Хусниддин, мана, уйли бўлиб ўтирипти. Сардор эса, ҳали ҳамон юрипти. Эҳтимол, шуларга келганда Насибаям ҳақ бўлгандир, лекин... Сардорда бундай тажриба ўтмади. «Бормайман, деди Сардор қатъий, бормай-ман! Келсанг ўзинг кел, эҳтимол бир хосият бўлар, келсанг ўзинг кел! Шунча бордим, етади, энди бормайман!» Бормасликка бормас, кейин нима бўлади? Сардор ўйланиб, деразанинг олдига борди. Тасаввур қилинг, тун, атрофда сокинлик. Тамакининг тутуни бу осудаликни тан олгиси келмагандек, дераза орқали сизиб чиқиб тепага қараб ўрлайди. Тутунга ўхшаб борарди Сардорнинг ҳаёти. Бирданига ҳаёлларидаги ўзгаришга эътибор бериб қолди: Хусниддин телефонини берган одам ким бўлдийкин? У нега Сардорга бир келиб кетишингиз керак, деди? Ухласа ҳаммаси ўтиб кетадигандек эди, лекин мана, ундай

бўлмади. Ҳали замон тонг отади. Яна ҳаммаси қайтадан бошланади. Ҳаммаси ростданам қайтадан бошладими?

Сардор қайтди — ўзидаги ноиложликка, журъатига қайтди.

Бошқа илож йўқ. Бошланган нарса якунланиши керак. Ахир буларнинг ҳаммасини Сардорнинг ўзи бошлагани йўқ-ку. Ўз-ўзидан бошланди, ҳаммаси яна давом этади. Шундай бўлиши керак экан, бўлади! Ошхона тарафга ўтиб, юраги музлаб кетди. Одам яшамаган уй файзсиз бўлади. Ижара уйи унга шундай кўриниб кетди. Неча кундан бери бу ошхонада биров бир нарса пишириш учун ҳаракат қилмаган. Тарақлатиб газга чойнакни қўйиб, тагига ўт ёқди. Бироз кутиб туриб, кофе тайёрлаб ичди. Одатда, шундай руҳий тангликда, Сардор ўзи учун бир неча йўл ўйлаб топарди, улардан ҳар бири маълум манзилга олиб борадигандек туюларди унга. Шулардан бирини охиروқибат танларди. Негадир ҳозир... шуям бўлмади. Ҳеч нарсани режалаштира олмади. Йўлларни белгилаб ололмади. Энди нима бўлади. Фақат тонг отишини кутиш керак. ...Ёлғизнинг ёри худо! Мана шу тасалли билан унинг қалбига недир бир ёруғлик инди. Ёруғликки, унга ҳамма нарсани қайтариб берадигандек. Қайтадиган нарсаларнинг асли нималиги эса ҳалиям номаълум. Шунчалик ҳам бўладими? Асосийси, ҳорғинлик ва бефарқликдан қутулганди. Ҳозирча шунисиям яхши, шунисигаям шукур! Асосийси, тонг отиши керак, барибир тонг отар-ку...

Йўқ, Сардорнинг боши қотганчалик бўлмади. Эрталабга бориб, телефони жиринглаб қолди. Олди. Ҳалиги одам бироз пичинг-гина билан гапирди.

— Мен сизни келади, деб кутдим. Одам келаман, дегандан кейин келиши керак-да.

— Мен сизга ваъда бермадим, шекилли. Олдин кимлигингизни айтинг.

— Начора, сиз келмасангиз, ўзим бораман, қонуният шундай, биров келмаса, бошқаси боради. Телефонингиз ўчмаганида кечанинг ўзидаёқ борардим.

— Менинг уйимни қаердалигини биласизми ўзи?

Жавоби бўлмади, узилиб қолди. Демак, билади, келаяпти.

Ярим соатлар чамаси вақт ўтди. Сардор ортиқ кутгиси келмади, ишга боришни ўйлади, ахир вақт бўлди. Ишга бориш керак, нима бўлса бўлар, деб отланиб турганди. Эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Глазокка қарамай очди.

Остонада Ҳусниддин турарди.

Негадир жилмайиб турарди Ҳусниддин.

— Ассалому алайкум, хуш келибсиз, демайсанми?

— Кир, сенга хуш келибсиз, дейдиган бўп турипман, ўзи.

Кирди. Ҳусниддиннинг кайфияти чоғ эди. Фалати кўринди Сардорнинг кўзига.

— Сен ўзингга ўзинг бировнинг устидан кулаётганга ўхшамаяпсанми?

— Мен бировнинг устидан кулганимни эслай оласанми, бировнинг устидан куладиган ҳолим борми ўзи? Худо арасин!

— Ҳартугул. Шунисигаям шукур! Кир, манави ерга ўтириб тур! Лекин чой ичишга вақт йўқ. Ишга кечикамиз.

Сардор бошқа хонага ўтиб, Ҳусниддиннинг телефон рақамларини терди. Гудок кетди. Ҳеч қанча ўтмай, нариги хонадаги Ҳусниддиннинг телефони жиринглади. Шошиб, шу хонага ўтди-ю, Сардор дўстининг ёқасидан тутди.

— Буни қандай тушуниш керак, телефонингни кимга бериб, кимга телефон қилдирдинг?

— Шошма, шошма... манави қўлларингни бўшат, ҳали улгурасан. Бердисини айтгунча бўлмай, уриб ўлдирасан, шекилли.

Сардорнинг қўллари бўшашди.

— Шундай қилишим керак экан, шундай қилдим. Сенга кўшилиб қолиб, менам унча-мунча саргузаштлар орттирганимни билмайсан-да.

— Билмайдиган нарсамам кўпайиб кетди ўзи.

— Ҳа, шундай бўлди! Лекин омадинг боракан. Ноил Қурбоновдай одам фош бўлиб кетди. Сен сабаб бўп шундай бўлди.

— Нималар деяпсан? Бир бошидан гапир, тушунтир менга.

— Сен кетганингдан кейин мени тепадан тузилган опергуруҳ олиб кетиб қолди. Яхшиям, хотинни жўнатишга улгурганим.

— Айтмоқчи хотининг, телефон қилсин, деганди.

— Ҳа, қилдим, лекин у биланам бошқа овозда гаплашдим, ҳаммаси жойида. Буёғини эшит. Мени каттанинг ўзи чақирди. Мендан сени нималарга аралашганингни сўради. Мен сенинг ишларингни билганимча гапирдим. Яхшиям менга у-бу нарсаларни айтиб кетганинг. Сен жуда катта бир уюшган жиноятчиларнинг ишига тўқнашибсан-да. Ҳаммаси зимдан қилинди кейин. Ўша составда кетган катта партия наркотик Россиянинг чегарасида ушланибди. Қўзиёв жуда катта қовун туширган, айтишлари-ча, оддийгина нарсадан катта қовун тушган.

— Бир нарсани аниқ биладиганга ўхшамайсанку.

— Ҳеч кимам билмайди! Нарко дейсанми, траффиками... айтишлари-ча, ҳали ҳаммаси ваҳима... ҳали ўзинг билиб оласан! Нималар бўп кетди. Бошлиқнинг қўли бор бўп чиқибди. Сен билан бир сариқ одам учрашдимми? Ўша одам чегарадан чиқиб кетишга улгурмади. Ушланди уям. Сен автобусни қувиб кетганингни эслайсанми, ўша офирбосиқ одамам опергуруҳдан, таксичи эмас.

— Сен мен билмаган нарсаларни аниқлаштириб гапираяпсанми,— ўрнидан туриб кетди Сардор. — Анави, мени қирларнинг этагигача кузатиб келган «09» ниям биласанми?

— Ўша машинада мен бор эдим, десам ишонмайсан. Шундай қил, дейишди менга. Кейин шу тезлик билан оптимизга қайтдик. Сенга бошқа овозда гапиришим кераклигини айтишди. Шундай қилдим. Телефонингни ўчириб қўйганингдан кейин, эрталаб келишимни айтишди. Мана, эрталаб келдим ҳузурингга.

— Тўғриси айтсам, ҳалигача бир нарсани тузукроқ тушунганим йўқ.

— Тушунишинг шарт эмас, юр, боравераиликчи, секин-секин билиб оласан. Менам айтилганларни бажариб юрган одамман. Шундай бўп қолди, нияям қилардик.

— Сен бошқа овозда гапиришнйам биласанми?

— Бу қийин эмас экан, дарров билиб олдим.

- Сен... энди кетавер, ўзим бораман ишга.
- Ўв, бола, мени қуваяпсанми нима бало. Яхши гап-ни ҳали айтганим йўқ.
- Яна бошқа гапларинг ҳам борми?
- Айтишларича, сен тақдирланаркансан, яхшигина тақдирланаркансан, мен сен билан фахрланиб кетдим.
- Бошлиқ айтувди буни. Сен кетавер, бироз ўтиб, ортингдан бораман. Бошлиқнинг олдига бораман.
- Бошлиқ йўқ, дедимку сенга. Олиб кетишган уни.
- Қаёққа?
- Билмайман-да!
- Катта сени чақирган. Лекин, қара, сусти босади у кишининг.

Хусниддин кетди. Яна тушунарсиз нарсалар гирдобида қолди Сардор. Лекин бу гал унга мана шу тушунарсиз нарсалар завқли бўлиб бораётганди. Тушунарсиз туюлган нарсалардаги ойдинликдан унинг қўнгли равшан тортиб борарди. Негадир йиғлагиси келди. Йиғи аралаш уни ҳар доим қишлоқ йўлида кузатиб қолувчи онаси, эндиликда қўллари тобора ўзига бўйсунмай қалтираб тургани ҳолда дуо қилиб қолувчи отаси, уни ҳалиям ёш бола санаб эркалаб чақирувчи меҳрибон опаси... унга хайрихоҳ бўлган қанчадан-қанча одамларни бир-бир эслади. Қалбидаги уларга нисбатан миннатдор бир туйғунинг ҳис қилиниши борган сари бўғзига тиқилиб, тўлиб бораётган алланарсадек кучайди. Уйда ёлғиз. Ошқора йиғлаб юборди Сардор. Негалигини билмай, билишнйям истамай тўйиб-тўйиб йиғлади...

...Худди шу куни ўйинчоқ дўконига кириб, негадир, яна битта ўйинчоқ харид қилди, бу галгиси фаройиб, ўзиям ҳайратда қолди. Беихтиёр шундай қилди. Шу тобда у кичкинтой Фолибнинг ўзини таништирганини эслади. Мен Фолибман, деганди ўшанда. Сен ростданам фолибсан, ростданам шундайсан! Кейин мобиль телефонида Манзуранинг рақамларини излаб топди. Бир зумгина ўйланиб қолди ва кутилмаган журъат билан телефонидаги чақирув тугмачасини босди. Телефони хизмат доирасидан ташқарида экан. Шундан кейин қўнглига тугиб қўйди: болага ўйинчоғини бериши керак, албатта бериши керак.

... Тақдирларни яратиш— инсоннинг измидан ташқарида. Одам нари борса, айрим нарсаларни қўшиб-чатиши мумкин. Шу маънода, мен Сардорнинг хислатларини ошириб-тоширмадим, ундан «ижобий образ» ясаганим йўқ. Ростини айтсам, унга тушунарсиз бўлган нарсалар менинг ўзимгаям тушунарсиз. Менинг ҳам бу борада кўп нарсаларга «тишим ўтмайди». Воқеалар ривожига асосий таъсир кўрсатмайдиган айрим жойлар, тасвирлар менинг тасавурум орқали сизга ҳавола қилинди холос. Қолгани, ҳаммаси Сардорнинг ўзи тушунмаган тарзда ҳаётига жо бўлган тақдири. Турмуш ҳар кимни ўз оқимига бўйсундириб «олиб кетади». Сардор билан меням! ...Кейин нима бўлди, билмайман.

ФЛЕШКА

1

Корхона директорининг ўринбосари Вали Умарович таксидан тушиб, уйига қараб бурилган йўлда, шундоққина муюлишда лоп этиб эсига келган нарсадан қотиб туриб қолди ва беихтиёр чўнтаklarини, бирин-кетин ҳаммасини кўриб чиқди. Йўқ. Олдиндаги дам олиш кунларига мўлжаллаган ишлари бор эди. Ишхонасидаги компьютердан флешкасига тушириб олган лойиҳанинг айрим тузатишларини бутлаб, бошлиқ айтганидек, «тушунарли қилиб» олиб келиши керак эди. Икки кун — дам олиш, уйда бемалол вақтим бўлади, деб шуни флешкасида опкелиб, уйдаги компютерига ташлаб, ҳаммасини бафуржа кўриб чиқмоқчи эди.

Иккиланиб туриб қолди. Умуман олганда, эртага бориб олиб келсам бўлади. Шундаям бемалол улгуради — ҳаммасини бафуржа кўриб чиқиши мумкин. Шундайликка шундай, лекин эртага, одати бўйича, уйдан чиқишни истамай қолишيام бор гап. Шанба, якшанба кунларидаги дам ҳам йиллар ўтгани сайин тансиқлашиб бораркан. Қизғаниб қоларкансан шу кунларни. Кимдан? Нимадан?

Албатта одамлардан! Албатта беҳудадан-беҳуда сарфланадиган ишлардан! Ўйланиб турди-да, ахийри орқага қайтишни лозим топди, бугуннинг ҳисобидан уйга бира-тўла киргани маъқул. Ортига қайтиб катта кўчага чиқди ва таксига чиқиб яна ортга, ишхонасига кетди. Таксида унинг қўл телефони жиринглаб қолди. «Ўзинга ишон, тақдирга ишон, ҳаммаси қўлингда» деб айтилаётган кўшиқнинг овози пасайди — ҳайдовчи (тушунган одам) радионинг мурватини бураб, узр, бемалол гаплашиб олаверинг, деди.

— Раҳмат,— деб қўйди Вали Умарович ҳайдовчига ва кейинги гапларни телефонга гапирди.

— Алло, ҳа, онаси нима гап?

— Дадаси, кеп қолай дедингизми?

— Ҳа, нимайди?

— Ўзим, шундай, боя нима овқат қилайлик, деб сўраганимда, йўлга чиқаяпман, деганингизга, қарасам, вақт...

— Ҳаа, бироздан кейин борадиган бўп қолдим.

Вали Умарович ички бир ҳадикни сезди. Ҳадикки, кишининг баданига, сочидан тирноғигача жимирлаб ёйилади.

— Нимайди, бирор гапинг бормиди?

— Йўқ, ўзим, келавермаганингиз учун, хавотирланиб...

— Майли, онаси бораман, бориб қоламан.

Вали Умарович, телефонини ўчириб ён чўнтагига солди ва ҳайдовчига, «тушунган одам»га яна бир марта раҳмат айтиб қўйди. Ҳайдовчи радионинг овозини кўтарди. Энди радиода ҳозир урф бўлган яна бир кўшиқ — дуэт айтилаётганди.

— Шу боланинг овозини айтаман, — деди ҳайдовчи, — бундай қарасангиз ноёб овоз дейсиз.

— Ҳа, ҳозир шуни эшитаяпти одамлар, лекин бизларнинг эшитадиганимиз булармасдир-ов.

— Йўқ, меням эшитадиганим булармас, лекин, ҳозир радио магнитофондай гап, бир бошидан вақтни эрмак қилиб эшитиб кетасиз-да. Шунинг овозини айтаман, ноёбдай, дейман, лекин ўйини, тагин қандай ўйин — оёқ ўйини.

— Ҳа, энди, биз буларни муҳокама қилганимизнинг фойдаси бормикан?

— Фойдаси йўқдиру, лекин, ака, киши кўрган-билганини бир-бир мулоҳаза қилиб қўяди-да.

— Буям тўғри гап, шундай қилади одам.

— Бири хоразмлик, бири андижонлик, дуэт айтипти-да, шундай қилиб!

— Майли-да, ёшлар... давр бу! Ҳамма вақт ҳам давр дегани ёшларники! Расм-русмниям, ҳалиги мода, деганиниям ёшлар чиқаради— шундан кейин ҳамма билади расм-русумниям, моданиям!

Ҳайдовчи йигит, бугунги куннинг қизиқувчан, ҳар томонлама ўйлаб-фикрлаб юрадиган одамларидан чиқиб қолди. Аслида таксичи эмас экан, қайсидир фанни айтди, номзодликни ҳимоя қилишимга озгина қолди, деди. Вали Умарович манзилига етиб, ўзи ишлайдиган корхонага қайрилувчи йўл бошида тушиб қолди, машинага эгилиб йўл ҳақининг қайтимини оларкан:

— Илмий ишларингизда муваффақият сизга, — деди.

Ширинсухан ҳайдовчининг кўп гаплари ичида қолиб кетганлиги аниқ, ҳартугул ҳар бир мижозга шундай туюлса ажаб эмас. Тезгина юриб кетди, ўша флешка ўлгурни шундай оладию қайтади. Ён чўнтагидаги телефони жиринглади. Қараса, яна уйдан, хотини бўлса керак.

— Ҳа, бугун жуда кўп телефон қилиб қолдинг,— деди у.

— Дадаси, боя олдингизда одам бормиди ё бошқами, қандайдир овозлар эшитилиб турувди, айтолмадим.

— Нима гап ўзи тинчликми, деяпман, чайналавермай шуни биринчи телефон қилганингадæқ айтсанг бўларди.

— Ўзингиз йўлга чиқдим, келиб қоламан, деганингизга...

— Менинг қачон боришимни қўй, дедим, гапир айтадиганингни, нима гап ўзи?

— Бу болаларингизни нима қиламиз, билмай қолдим, дадаси.

— Нима бўлди яна, минғирламай гапир тезроқ.

— Келингаям ҳайронман-да, сиркаси сув кўтармайди. Ё товба, дейман!

— Фазлиддин яна келин билан ғижирлашдим, дейман.

— Ҳаа, ...унчалик фикрлашмадиям, лекин...
— Нима лекин, «лекин»и нима яна?
— Иккаласи ўзларининг уйларига кириб кетишганди, бироз ўтиб бир қарай-чи дедим. Ўғлингизни чақириб, тергаб, бир нарсани тушунтиргандай бўп, урушгандай гапирмоқчийдим, қарасам...

— Нима бўпти қарасанг?

— Нима бўларди, яна шу гап-да. Билмадим, бу кишини яна қандай эъозлашимиз керак. Тушунмай қолдим.

Сезди, хотинининг «тушунмай қолишидан» олдин нимадир гап бўлган, шуни ҳозир қайта-қайта сўрасанг ҳам тузукроқ айтмайди. Ҳар гал шу: келин ундай, келин бундай, дейди. Асл сабабни энг охирида, мажбур бўлиб қолганида айтади, бор-йўғи шундай бўлувди, дейди.

— Нима бўпти, дедим сенга, кетиб қоптими?

— Ҳа, кетиб қопти. Бошқа нима қиларди.

— Ҳа, бўпти-ку, нима иш бўлса... мен борай-чи, бола билан ўзим гаплашиб кўрай-чи...

— Ҳеч гап йўқ болада!

— Сенинг боланг оппоқ!

— Майли нима бўлса, дадаси, келаяпсизми?

— Ҳозир хонага шундай кириб чиқиб, кейин таксига ўтираман, тезда бораман. Фазлиддин нима қилаяпти?

— Телевизор кўриб ўтирипти, уям ишдан келган, чарчаган!

— Ҳа, шундай бўлган, чарчаган! Келиннинг эси йўқ-да!

— Пичинг қилаяпсизми, тагин?

— Бўпти, бўпти... бориб қоламан.

Вали Умарович ўзининг ички сезгисига яна бир бор эътибор бериб қолди. Демак, боягина сезгани, қўнглига келган ҳадик бекорга эмас экан-да. Тўнғичини уйлантирганига ярим йилдан сал ошди, шу муддат ичида келинни уйдан неча марта бориб олиб келдийкин. Бу ҳисоб-ки-тоб қилиб, санаб ўтирадиган нарса эмас, албатта. Лекин Вали Умарович ҳайрон қолади: ҳар гал бориб қайтаркан, қудаларининг олдидаги мулзамликдан қийналгани сайин, икки ёш, албатта, қайнона билан биргаликда янгидан янги «сюрприз»ларни тайёрлашдан чарчашмайди. Бир

қўнгли шу бугуноқ, ҳозироқ қайтишда, йўл-йўлакай келинниям ола кетишни ўйлаб қўйди. Уларгаям бир кутилмаган нарса қилиб кўрсин-чи, кейин ўғли билан бу гал бошқача гаплашиб қўймасаям бўлмайди. Ҳеч бўлмай қолди. Бу синглисига, укасига қандай ўрнак бўлади, ахир!

Қош қорайди. Баланд темир панжарали дарвозанинг бир қаноти сал қиялаган бўйи очиқ қолган. Демак, корхонадан ҳамма чиқиб кетмаган, бир-икки киши бордирки, қоровул дарвозани буткул қулфламаган. Шундай кираркан, қоровулхонага беихтиёр қаради. Овқатланиб ўтирган қоровул Синдор ака, ўриндиғини фикрлатиб тезда турди-да, унга пешвоз чиқди.

— Вали Умарович, бир пиёлагина чойимиз бор.

— Майли ака, раҳмат, шошиб турип... боя флешкамни қолдириб кетипман.

— Бир пиёлагина чой, ака, ҳурматингиз бор ака...

Шундоқ қўлидан тутганича мулозаматни «қийворган» қоровулнинг олдида ноқулай бўлди. Кирди — бир пиёла чой!

— Дарвозани ёппасиз, дейман, ҳали ҳамма кетмаптиям шекилли.

— Ҳеч ким қолмади. Лекин бошлиқ шу ерда!

— Шундай денг, боя мен кетаётганимда шошаётгандек бўлувди, ҳали кетмапти-да!

— Энди, билмасам, кичкина одам бўлсак, ҳозиргина ҳайдовчисиям келиб-кетди. Чақириб қолса керак деб кутиб турипман, деди. Шуларам чиққанидан кейин дарвозани ёпаман, биттагина томоша бор— еврофутболни кўраман. Кейин бу ёғини биласиз — ҳамма жойга мен бошлиқ бўлман-қоламан! Бир нарсангизни қолдириб кетипсизми?

— Ҳа, шундай бўп қопти! Бир нарсаларни кўчириб олувдим. Уйда тугатиб-пишитиб келарман, десам, мана, эсимдан чиқиб... кетаверипман. Шуни олиб, тезда қайтмасак, кеч ҳам тушиб қопти. Раҳмат сизга чой учун, бемалол овқатга қаранг...

— Котиба қизнинг кетганига анча бўлди, лекин у сизнинг қолдириб кетган нарсангиз ҳақида индамади.

— Йўқ, у билмайди, ўзимнинг хонамда қолган бўлиши керак. Хонани ўзим қулфлаб чиқаман-ку.

Вали Умарович шундай деб қоровулхонадан чиқди, чиқдию, эслади: у, ростданам флешкасини хонасида қолдирмаган бўлиши мумкин-ку. Кетаётганида қабулхонадаги компьютерданам бир нарсани кўчиргани эсида. Бу пайтда хонасини қулфлаганмиди йўқмиди... Балки... эҳтимол, ростданам хонасида бўлмаса қабулхонадаги компьютернинг ёнида бўлиши керак. Нега шошди ўзи? Нимадан бунчалик хаёли фаромуш бўлди? Қизиқ, ҳозир ўйлаб кўрса, нега шошганини ўзи билмайди. Ҳаммаси жойида эди шекилли. Одатдагидек, тинч, ишхонадан хотиржам кетди шекилли!

Бу мулоҳазалар унинг миясидан шунчалик катта тезлик билан ўтардики, лаҳзаларни ушлаб олишга, мана шу лаҳзалардан топилиши мумкин бўлган бирор аниқликни тутиб қолишга интиларди. Беихтиёр қадами тезлашди.

Иккинчи қаватдаги ўзининг хонасига кирди, компьютернинг олдига қаради, атрофини кўрди — йўқ эди флешка. Кейин тезда чиқди-да, котиба қизнинг столида турадиган компьютернинг олдини қаради. Йўқ. Қабулхонанинг ҳамма жойини кўриб чиқди, столнинг тортмаларигача бирма-бир, секин-секин тортиб қаради — ҳеч жойда йўқ. Унинг боягина аниқ-тиниқ эслаганлариям энди ғира-шира мавҳумликка айланиб бораётгандек бўлиб қолди. Ҳеч нарса унинг хаёлида ярқ этмади. Ўзининг компютеридан кўчиргани эсида, қабулхонадаги компьютердан кўчирганиям эсида... шундай деб ўзининг чўнтақларини яна бошқатдан тинтиб, қараб чиқди. Кейин жойига ўтирди-да, хаёлига келган ишни қилиб, котиба қизнинг телефон рақамларини терди.

— Боя шошилдим шекилли, флешкамни қолдириб кетипман.

— Компютеримдан бир нарсани кўчириб олгандингиз, а?

— Ҳа, ҳа, ҳа... шундан кейин қаерга қўйганимни билмаяпман, шуни билмай қолиб...

— Ҳозир ишдамисиз, қайтиб келдингизми?

— Бошқа иложим йўқ, шанба-якшанба уйда шуларни тугатиб қўяй, дегандим. Мабодо сизнинг кўзингиз тушиб, бирор жойга олиб қўймадингизми, деб сизга қўнғироқ...

— Кўзим тушгани, шу... ўша, кўчириб олаётганингизда кўрганим-да, Вали Умарович, кейин кўрмадим шекилли.

— Шекилли, деяпсиз, Раънохон, балки кўргандирсиз, бир эслаб кўрсангиз, балки...

— Сиз бир нарсаларни флешканинг ичидагиларга кўшимча, керак бўп қолади, деб кўчириб олаётганингизда мен бошлиққа чой дамлаб кирдим. Ўзи бир жойдан тез келиб, тез кетмоқчидай бўлиб турганди бошлиқ. Кейин...

— Кейин, кейин келганингизда, дейман, балки кўзингиз тушиб...

— Йўқ, аниқ биламан, кўрганим йўқ, кўрган бўлсам билардим. Ҳозир ишхонада ҳеч кимам қолмагандир.

— Бошлиқ шу ерда.

— Мен кетаётганимда, у кишиям кетмоқчи бўлиб тургандилар, шунга...

Демак, котиба қиз ҳам билмайди. Шунча вақт, менинг келган-кетганимни билмай қўя қолсин, деб ўйлаб турганди, энди илож йўқ— хонасига кириб бошлиқдан сўраб кўриш керак! Балки унинг кўзи тушиб, бирор жойга олиб қўйгандир. Столи атрофини яна бир марта кўздан кечириб, кейин хонасининг чироғини ўчириб чиқди, қулфлади. Шундоққина рўпарадаги бошлиқнинг эшигини, одатдагидек, бир-икки тақиллатиб очди. Энди, «яна бир марта ассалому алайкум», деб табассум билан кирмоқчи эди, столнинг ёнида узала тушиб ётган бошлиқни кўриб эсанкираб қолди. Бора солиб, бошини кўтарди.

— Қодир Ҳикматович, Қодир ака!

Сал нарида, диван олдидаги столчада графин бор эди, шундан сув олиб юзига сепди. Вужудини қамраган даҳшатдан музлаб кетди. Бошлиқнинг билагидан тутди, томирини ушлаб кўрди. Томир уришини сезмади... Шундагина ўзи тутиб турган қўлнинг совиб улгурганини ҳис қилди...

Қоровулни чақирмоқчи бўлиб ташқарига шошди ва бирданига тўхтади: телефонда чақиргани маъқул. Карахтлик ва нимадир қилиш заруратидан довдираб қолиб, бошлиқнинг столидаги телефонга ёпишди, шошиб рақамларни босди. Қоровулнинг тезда келишини айтиб бақираркан,

нигоҳи беихтиёр столга қадалди: ўзининг флешкасини кўрди, варақланадиган календарнинг устида!

Ҳеч ким ҳеч нарсага улгурмади. Улгуриш ҳақида гапнинг ўзи бўлиши мумкин эмасди, негаки, бошлиқни имкон қадар тезлик билан олиб келган иложсиз одамларга туман касалхонасидаги «приём-покой»нинг(!) ўзидаёқ кечикишганлигини айтишди. Аслида буни дўхтир айтмасаям биларди улар. Лекин, бундай вазиятга хос таҳлика туфайлигина улар мурдани шифохонага опкелишганди. Ҳаёт бу: ҳамма нарса бўлиши мумкин, балки дўхтирлар бир асбоби билан бир-икки силташса, эҳтимол... деганди ҳайдовчи йигит йўлда. Вали Умарович ҳам шу вақт ичида ҳайдовчининг ўша бир оғиз гапига мўъжизага ишонгандай ишониб келди. Ахир одамнинг ҳеч нарсаси қолмаганидаям умиди қолиши рост-ку. Мана, энди ўша умиднинг ўрнияам қолмади.

— Ҳаммаси тугади! — деди ҳайдовчи йигит.

— Нимаям қилардик, ростданам шундай, ҳаммаси тугади!

Уларнинг иккисиям, «ҳаммаси» деб нимани назарда тутишганини ўйлашмади. Эҳтимол, ўйлашганидаям бирор-бир тузукроқ фикрни топа олишмасди. Кейин, бирданига хушёр тортиб қолган Вали Умарович, секин ҳайдовчининг қўлидан туртиб ўзига қаратиб олди.

— Ҳаммаси тугади, деймизу, лекин... ҳаммаси энди бошланаяптими, деб ўйлаб қолдим.

— Нега ундай дейсиз?

— Бошқа нимаям дейиш мумкин?

— Шу... бояги дўхтирнинг гапларига ҳайронман, ўлгани аниқ бўлса, милицияни чақариши шунчалик шартми?

— Шарт-да, буларнинг ишидаям бир тартиб-қоидалар бордирки, шундай қилади.

— Мурдаданам бир нарсаларни аниқласа бўлади, дейсизми?

— Бўлмаса кимдан аниқлайди, Раззоқжон, албатта шундай қилиш керак бўлса, қилишади-да.

Вали Умарович, шу тобда, негадир бирдан чўнтагига қўлини солди ва флешкасини яна бир бор ушлаб қўйди.

У, шу дамгача йўқолган флешкаси қай тариқа топилганлиги ҳақида ҳеч кимга бир оғиз ҳам гапирмаганлигини билиб қолди. Ҳеч ким буни ундан сўрамаптиям, уям буни бировга айтмапти — бунгача бўлмади-да! Энди бу ҳақда умуман оғиз очмасликка қарор қилди, негалигини билмаса-да, ўзича, бу, суриштирувларнинг чўзилишига ортиқча сабаб бўлиши мумкин, деб ўйлади. Жимгина турсанг бўлди — шуниси тинч! Агар мободро ундан сўраб қолишса топилмаганлигини айтади— вассалом!

— Мен яна бир нарсага ҳайрондайман, Вали Умарович?

— Нимага ҳайрон бўлаяпсиз?

— Хўжайиннинг катта ўғли кемапти, кичик ўғли дуруст, қаранг, катта одамлардек...

— Кичиклигим қолмади, мактабни битирган бўлса.

— Ўқишдан йиқилгани чатоқ бўлган экан, ана энди билинади бу!

— Худо хоҳласа ҳаммаси яхши бўлар, Раззоқжон.

— Илойим, шундай бўлсин! Лекин катта ўғли — Ёрқиндан бироз чўқди, раҳматли...

— Раҳматли ишонарди, ўғлимни даволаса бўлармиш, гаплашдим, даволашниям бошлади, деб айтиб турарди. Шундай одамнинг фарзанди бу йўлга қачон, қандай кириб кетди, билмайман... Кўйинг майли, ҳозир шуни...

— Вали Умарович, қаранг-чи, келди шекилли, милициядан. Мен шу ерда бўп турарман.

— Йўқ, сизам юринг, бирга бўласиз, қолманг бу ерда...

Дўхтирларнинг хабаридан кейин тезда етиб келган икки милиция ходими, бошлиқнинг кичик ўғли Ҳамидга кўшилиб ҳайдовчи билан Вали Умарович ҳам шифохонага кириб кетди.

Шифохонага фавқулудда чақирув билан келган икки милиция ходимининг бири ўзини капитан Расул Қодиров деб таништиради ва келтирилган ким, уни олиб келган кимлар эканлиги билан қизиқди. Негадир гапга, бўлган воқеага чалғидими, ўзи билан бирга келган ходимни таништиради. Ҳаммасини бир-бир сўраб чиқаяпти, иккинчиси ҳайратли тезликда у эътибор қаратиб, таъкидлаганларини дафтарига ёзиб турипти. Гапининг орасида анча-

мунча сукут сақлаб нималарнидир ўйлаб қолгандай кўри-нади. Фақат шу киши гапирди, у жим бўлиб қолганда, хонани одамнинг этини жимирлатиб юборгудек сукунат қоплайди. Бир маҳал секин жойидан турди ва кичиккина хонанинг у ёғидан-бу ёғига юра бошлади.

— Дўхтир, шундай қилиб, бу кишининг касали ҳақидаги охирги гапингиз қайси гап бўлди? — сўради Расул Қодиров.

— Шу, бояги айтганларим, бир неча жиҳатларни бунга сабаб қилиб кўрсатиш мумкин. Биринчидан...

— Йўқ, дўхтир, менга касбингизнинг тили билан гапирманг. Мободо, шундай қилсангиз ҳам айтадиган терминингизни изоҳлаб ўтишингизга тўғри келади. Сиз учун ҳам, мен учунам қулай ва тушунарли бўлиши учун! Бўлмаса бўлмайди! Айниқса, негадир, менинг бир ёмон олатим бор. Мавҳум нарсаларни, биринчидан, ёқтирмайман, иккинчидан, шубҳалансам шубҳам бекорга бўлмайди.

— Бу, ўртоқ капитан сизнинг касбингиз билан боғлиқ нарса, мениям касбим шундай — терминлар ҳаммамиз учун бирдай тушунарли бўп кетган. Шундан...

Капитан дўхтирнинг гапини бўлди.

— Демак, дўхтир, бу кишининг ўлимига сабаб...

— Сабаб инсульт. Мияга қон қуюлишидан шу ҳолга келган. Шу, сиз оддийгина қайд қилиб қўйишингиз мумкин бўлган сабаб. Оддийгина қилиб, шундай деб ёзиб қўйсангиз бўлади. Менимча ундаги бу дард илгариям бир кўзгалган, бу, ҳар ҳолда, биринчиси бўлмаса керак! Текшириб кўрсак янаям аниқроқ қилиб айтамыз. Сабаб инсульт. Шундай деб ёзиб қўйинг, бўлди.

— Ана, эшитдингми, Камолиддин, — деди Қодиров ўзи билан келган шеригига — худди шундай деб, дўхтир айтганидек қилиб ёзиб қўй. Ҳозирча шу, шекилли.

Хонадаги ҳамма бирданига ўрnidан турди, шунда Қодиров Вали Умаровичга юзланди.

— Шундай қилиб, флешкангиз... топилмади!

— Топилмади, йўқ!

— Ака, менинг, боя айтганимдек ёмон одатим бор, ўзимгаям ёқмайди. Лекин начора! Марҳумни биринчи кўрган киши сиз экансиз, мабодо менинг кўнглим бир

нарсалар деб тахмин қилиб қолаверса, сизга телефон қилман. Қўл телефонингиз рақамларини айтиб қўйсангиз, Камолиддин ёзиб олиб, сақлаб қўяди.

— Маъқул, хўп бўлади! — деди Вали Умарович.

Кейин у, «бўлди, ҳозирча шу ҳаммаси», деб эшик тарафга юзланди ва тўсатдан ортига тисарилди. Кимга қарата гапирганини билиб бўлмади:

— Лекин, биласизми, бизга қоронғу бўлиб турган бу воқеадаги энг муҳим одам... марҳум эмас. Менимча бу — аниқ!

Вали Умаровичнинг, негадир, юраги шув этиб кетди.

— Шошилманг, шошманг... марҳумни биринчи кўрган киши, яъни ака, сизам муҳим одам эмассиз.

Вали Умарович, негадир, енгил тортди.

— Марҳум бўлган кишини марҳум ҳолида биринчи бўлиб кўрган киши эмас, марҳумнинг ўзи охири марта кимларни кўрган? Ана ўша одамлар муҳим? Бу дегани... шу куннинг, ҳеч бўлмаса, иккинчи ярмида қаерларга борган, кимлар билан гаплашган? Булар, менимча, чигал, жудаям чигал! Нега доим шундай бўлади? Энг катта жумбоқ — одам!

Ҳеч ким бир оғиз гап қўшмади. Яна Қодировнинг ўзи ҳаммасига якун ясаши керак эди, шундай қилди:

— Бўпти, шу гап: менинг ёмон одатим яна бир синовдан ўтади, қарайликчи, шубҳалар бўлмаса... Айтмоқчи, марҳумни кўриб қолганингизда унинг ёнидами, столидами, одатдагидан бошқача нарсалар кўринмади, дедингиз, а, ака? Ҳали эртага, шусизам, бошлиқнинг хонасини бир айланиб келишади йигитлар. Яна сўраганим — ўзим учун таскин!

— Ҳа, ҳа, шундай, ҳеч нарса, нарса йўқ эди... (бошқа нима десин, флешка ўзиники бўлса!)

Ҳаммасиданам оғири кейин бўлди: бошлиқнинг жасадини унинг уйига олиб бориш керак эди. Ҳайдовчиси рулни унинг уйи томон бураркан, беихтиёр овоз чиқариб йиғлаб юборди. Кичик ўғли ростданам катта бўп қолипти. У машинанинг ортида ёнма-ён ўтирган Вали Умаровичнинг қўлини қаттиқ сиқди.

— Узр, Вали Умарович, отам раҳматли сизни жуда ҳурмат қиларди. Сиз милициянинг гаплари билан шубҳа-

га тушгандек бўп қолган бўлсангиз узр! Менимча, бошқа гап бор, аниқ билмайману, лекин биладигандайман!

Ҳовлига кириб, катта уй-жойнинг шундоқ ёнгинаси-га келиб тўхтаган машинага уйдан чиққан хотин-халаж қоронгуликни титратиб юборувчи фарёд билан ёпирилди. Бошқа гапириб бўлмайди, буни тасаввурлар ҳам кўтаролмас!

...Қайтаркан, қачонлардир овози ўчириб қўйилган қўл телефони эслади, олди, қараса роса қўнғироқ бўлибди: йигирма марта чақирилган. Албатта, ҳаммаси уйдандир, бошқа қаерданам бўлсин, бир-бир қараб чиқа бошлади. Сабри чидамади, ҳаммасини унутиб, уйга телефон қилмоқчи бўлиб соатга қаради. Ярим тун. Энди телефон қилиб, бировни безовта қилиш шарт эмасдир, деб ўйлаб улгурмай телефони жиринглаб қолди.

— Дадаси, худога шукур, бормисиз, тинчмисиз, соғлигингиз яхшими ахир?

— Онаси, бўлди, тинчлансанг-чи. Бунча овозинг қалтирайди?

— Тинчланиб темирманми мен, дадаси, шу пайтгача индамадингиз?

— Мана, ҳозир бораяпман, Раззоқжон, ташлаб ўтади уйга. Ҳозир бориб қоламан.

— Тинчликми, дедим, дадаси, шунча пайт қоп кетганингизга...

— Бораяпман, дедим, онаси бораяпман, гаплашамиз!

Вали Умарович, телефони ўчириб, бошлиқнинг ҳайдовчисига юзланди.

— Айтмадимми, Раззоқжон, ҳаммаси энди бошландиган бўп қолди.

— Менам шундай деяпман. Шу... катта боласи едими дейман отани?

— Ким нима қилди, билмайману, лекин кичик ўғилнинг бир нималарни биладиган чўти борга ўхшайди.

— Уям бир нарсани аниқ билмайди. Шубҳага ўхшатиб гапирди-ку.

— Билмадим-да, Раззоқжон, раҳматли яхши одам эди. Эртага одамларни хабардор қилиб, кейин тезда келинлар, пешинга бўлса керак, чиқаришимиз...

Ҳаёти давомида унча-мунчани кўрган киши, Вали Умарович, шунча пайтдан буён кўргуликка кўз қоқмай қараб туриб-туриб, энди кўнгли бўшаб кетди. Кўзларини ойнага қадади: липиллаб ўтаётган нарсалар ғира-шира, кўзларидаги намликдан ялтиллаб кўринади. Йиғлаганини сездирмаслик учун кўзёшларини артмади. Ҳайдовчи эса гапларини давом эттирди.

— Ҳали милисаларнинг каттаси бир гапни айтди, дейман, Вали Умарович!

— А? Нима дейди? Капитанини айтасизми, нима деди?

— Ўлган кишининг кўзи очиқ қолган бўлса, унинг охириги кўрганлари унинг кўзларида қотиб қолармиш!

— Йўғей, гапдир!

— Бу сизга тегишли эмас-ку, умуман, шундай экан. Кўрганингизда бошлиқнинг кўзлари юмуқлигини сиздан билиб олганидан кейин пичирлаб қўйди-да шу гапни.

— Шундай бўлармикан, а, Раззоқжон?

— Ким билади, шундай деб ёнидагига пичирлаб қўйди!

— Бу билан иш битмайди. Сизган бўлсангиз, кейинги пайтларда олдига одамларни кам чақирадиган бўлиб қолганди. Нукул ёлғиз бўларди, лекин кайфиятидан тушкун, ўйга ботганлигини билдирмаган.

— Менга ҳам ҳатто сездирмапти! Нима гап бўлганийкин? Қандай дард у — одамни бирданига йиқитадиган?

— Билмаймиз-да, Раззоқжон, шуни билмаймиз-да!

— Билинмай қолмас. Қиёматга қолмайдику, Вали Умарович, билинади омон бўлсак.

— Аввали худо, вақти-соати шу экан. Лекин ажалгаю одамнинг ўзидан бир нарсаларни сабаб қилиб қўяди Азроил. У ўзининг ишига пухта, бесабаб қилмайди. Ичкарига кирмай қўя қолинг, шу ерда тушаман, Раззоқжон, шу ерда!

Хотини ухлаёлмай уни кутиб ўтирган экан. Вали Умарович ечинмасдан ўзининг кичик хонасига кириб, иш столидаги ўрта тортманинг тўрига флешкасини ташлади: ишни ҳам, ўша тузатилиши керак бўлган лойиҳаниям ўйлаш фурсати эмас, энди. Хотини ҳамма гапни билганидан кейин, эридан хавотири босилди, лекин, «вой бечора, раҳматли яхши одам эди», деб такрорлаб-такрорлаб қолди. Вали Умарович, кейин ўғлини чақирди.

— Эртага ишга бормасанг ҳам бўлар, — деди.

— Бирров кўриниб келмасам бўлмайди, дада.

— Бўлмаса, борақол, кейин дарров, жанозага ўт. Борди-келдимиз бор, ўғли билан ҳам ўртоқдайсан, уят бўлади бормасанг — уят бўлади!

Ўғлининг келини билан бўлган машмашаларидан атай гап очмади, Фазлиддин ҳам отасини тушунгандай— ҳаммасини онаси айтгандир, ортиқча гапга ўрин йўқдай бўлди.

Кутилмаган воқеаларнинг таъсир-натижаси ўлароқ иштаҳагаям ўрин йўқ. Ухлашга ётди. Хотини эса гапни эртага қўймади барибир, нариги томонга ўгирилиб ётган эрини секин туртди.

— Кудангиз, ўртоғингиз кўнғироқ қилди, икки марта!

— Аа... нима дейди?

— Нима дерди? Одатдагидек, сизни сўради фақат. Телефон қилаяпман кўтармади, деди.

— Ўғлингам мени ўлдирди. Бир марта бўлса майлийди, кўп марта ўлдирди.

— Ваҳима қилаверманг, дадаси!

— Бўлмаса, мен унга келинни мажбурлаб олиб бермаган бўлсам. Ўзи кўрган, маъқул келган — учрашган! Сенам кўргансан, ўзинг маъқуллаб олгансан-ку!

— Одамнинг олasi ичида. Билмаган эканмиз, кўрмамиз!

— Ўзи сезиб турипман, ўғлингдамас, ҳамма гап сенда, ҳаммаси сенда.

— Биласиз-ку, албатта менда. Биласиз, жуда яхши биласиз.

— Эртага таъзияни ўтказайлик-чи, кўрарман. Бориб, яна зил кетаман-да, опкеламан! Фазлиддин биланам гаплашмасам бўлмайди. Ҳеч бўлмай қолди гаплашмасам!

— Шу пайтгача индамадим, дадаси, энди айтаман, менам айтмасам бўлмайди!

— Нимани айтасан? Айтмасам бўлмайди, дейди яна.

— Бормайсиз, дадаси, бормайсиз! Бу гал бошқача бўлади. Энди сизни икки уйнинг орасида лўккилатмаймиз. Келадиган бўлса — ўзи келсин! Сиз ҳали кўп нарсани билмайсиз...

Хотинининг гапларидан кейин Вали Умарович фалакнинг гардишидан ҳайратга тушди. Анчагача ухлолмай ётди. Бундан бир неча йиллар олдин ҳозирги ўғли Фазлиддиннинг ўрнида унинг ўзи эмасмиди, хотини эса келиннинг ўрнида. Ё, товба, қайтар дунё дегани шунчалик ҳам тез бўладими...

Эрталаб Расул Қодиров телефон қилди.

— Хизматчилик, — деди у секингина — идорада энди биринчи масъул одам, ҳозирча, сизсиз. Ярим соатларда бориб қолсак керак.

Шундоғам ишга отланиб турганди, Вали Умарович такси билан бир пасда етиб борди. Қодиров ёнидаги кечаги одам билан, ростданам, ярим соатларда келди. Бошлиқнинг хонасини синчиклаб кўриб чиқишди. Вали Умарович, ўша кунги кўрган-билганларини бир неча марта қайтариб айтиб берди. Қандай иккиланиб тургани, кейин бошлиқнинг хонасини қандай очгани, кейин бошлиқ қаерда, қандай ётгани, графин қандай тургани-ю ундан қандай қилиб сув олгани ва телефонда қоровулни чақиргани... ҳаммасини айтди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?

— Кейин, шу... ўзингиз билганингиз... Кечаям айтиб берувдим, бугунам ҳозиргина айтганларим, шу...

— Флешкангизни айтаман, шундай қилиб...

— Топилмади, йўқ, топилмади!

— Сизга шу нарса қизиқ, жумбоқли нарса бўп туюлмаптими?

— Билмасам энди... Топилиб қолар, ўзи бир нарсаларимни тез-тез йўқотиб тураман.

— Кейин-чи, кейин нима бўлади?

— Баъзилари топилади, баъзилари йўқ.

Кетишди. Улар-ку кетишди, лекин Вали Умаровичнинг ичига яна ўша, кечаги тушунарсиз ҳадик тушди. Нега ундай бўлаяпти? Ахир жиноятчи эмаслиги рост бўлса. Кейин эртароқ бориб туриш керак, деб ўйлаб, бошлиқнинг уйига кетди. Эртароқ бориб туриш керак. Ҳайдовчига йўл-йўлакай ҳамма нарсаларни тайинлаб борди.

Пешинга чиқарадиган бўлишди. Тумонат одам йиғилди. Йиғилиб марҳумнинг кўтарилишини кутиб туришипти, жанозани мачитда ўқийдиган бўлишди. Ичкарига кириб-чиқиб тураркан, Вали Умарович йиғилганларнинг орасига бир қур назар ташлаб кўйди. Шунда... бир четда бир ўзи турган қудаси, дўстига кўзи тушиди. Қудаси Собит ака унинг қарашини кутиб турган эканми, кўзлари бири-бирига тушиши билан аввал салом тарзида бош қимирлатиб, кейин бир четга имо қилди.

Бориш керак. Кеча ўғли нималар деган келинига, қайнона билан келиннинг орасида нималар ўтган, ҳалигача дурустроқ билмади. Унинг ёнига бормаса икки дўст ўртасида ноқулайлик туғилади. Албатта, бориши керак.

— Соат ўнларга яқин Фазлиддиннинг ишхонасига ўтдим, дўстим, — деди Собит ака.

— Куёв билан гаплашдингизми ишқилиб, ўзим, тўғрисини айтсам, ёу ташвишлар билан бўп...

— Тўғрисини айтсам, куёвданам бирор-бир идлаом йўқ.

— Ўзимам, дўстим, сизнинг олдингизда салгина, яна бир марта...

— Менга қаранг, дўст, бундай юраверишимизам бўлмас. Ҳали сизга асосий гапни айтганим йўқ. Келинг, бир иш қиламиз.

— Нима иш? Нима қиламиз?

— Келинг, мен ҳам қараб турмайман, шу ёшларни бирор бир секцияга алоҳида қилиб чиқарсак. Менам қараб турмайман. Мен ҳеч кимни айблаганим йўқ. Иккимизнинг орамиздаги ноқулайлик ҳам, менимча, дейман...

Дўст дўстига савол назари билан қараб қолди.

— Билмадим, буни дабдуруст ҳал қилиб ҳам бўлмас, — деди Вали Умарович, — лекин гапларингизда жон бор. Мен бунга имконим борича ҳаракат қилиб кўраман.

— Сизниям тушунаман дўстим, лекин, нима қиламиз, ҳаёт экан, бир-биримизни тушунганимиз билан ҳамма нарса яхши бўп, жой-жойига тушиб кетавермас экан-да. Шунини бир ўйлаб кўрасизми, дегандим, дўстим.

— Бўпти, бўпти...

— Шуни бир ўйлаб кўринг, жанозадан кейин яна бир гаплашармиз, бир ўйлаб кўринг, сизниям тушунаман, Назокатниям тушунаман, лекин, боя айтганимдек, ёшларниям тушунишимиз керакмикан, дейман-да.

Вали Умаровичнинг боши қотди. Бу гапни хотинига шундоқлигича, тўғридан-тўғри қилиб айтиб бўлмайди, сираям бўлмайди, айтса — қиёмат! Бунинг учун вақт керак бўлади. Вақтнинг ўзи бирор-бир йўлни кўрсатар.

Жанозадан кейин Вали Умарович, қудасининг кўзига кўрингиси келмади. Йиғилганлар қабристондан марҳумнинг уйига қайтиб, руҳига фотиҳа ўқилди, дастлабки маъракасининг куниям белгиланди. Кўз қири билан қараб-кузатиб турибди, қудаси ростданам уни кутиб турадигандек, ҳеч кетадиганга, шошадиганга ўхшамайди. Иложсиз қолди. Одамлар сийраклашиб қолгач, бошлиқнинг кичик ўғли билан бирозгина гаплашиб турди-да, ўзининг қайтишини айтиб кўзғалди. Биларди, уйнинг ортида, қудаси машинасида кутиб туради.

Вали Умарович ўғли ва келини, шунингдек, бу муносабатнинг чигаллашишига асосий сабаб бўлган хотинини аралаштириб бир нималарни ўйлагандай бўлди, шуларни ҳозир кутиб турган дўстига қандай қилиб юмшоқроқ тарзда айтишни чамалаб кетаётганида, шундоққина ёнгинасидан ўзини чақириваётганини пайқаб қолди. Қараса Расул Қодиров! Ишхонасининг машинасида, йўл четида турибди. Борди.

— Ростданам беш дақиқа! Ортиқ вақтингизни олмайман, ака.

— Э, йўқ, марҳамат, Расулжон, марҳамат...

— Кириг, бир пасгина, — машина ичига имо қилди, — бирозгина ўтирамиз, кейин хоҳласангиз, ўзим ташлаб ўтаман уйингизга.

Вали Умарович машинага ўтирди.

— Хафа бўлмайсиз, энди хизматчилик!

— Ҳаммамиз ҳам хизматчилик билан юрамиз. Давлатнинг иши!

— Сизнинг ўзингиздан сўрайдиганларим бор. Бундан кейин керак бўлиб қолсангиз, шундоқ телефон қилиб,

сўрайверсам хафа бўлмайсиз. Ё бирор-бир рухсатнома қилиб берайми...

— Рухсатномани нима қиласиз?

— Телефонда сўрайверганим дуруст, ака, бўлмаса, сизни чақираверамиз, сизам бораверасиз, қайтаверасиз!

— Майли, нияям дердик. Бирор-бир фойдамиз тегса, бош устига!

— Фойдангиз тегади,— Қодиров мийиғида кудди — сиз бус-бутун фойдали одамсиз ака!

— Майли, Расулжон, машинангиздаям қоп кетмай, мени яна хув нарироқда қудам кутиб турипти, машинасида.

— Ие, узр, шуни олдиндан айтмайсизми, ака, бир оғиз гапим...

Нега шундай бўлади, ўзиям тушунмайди: ҳар сафар шу одам гапни айлантиргани сайин Вали Умаровичнинг ичидаги ҳадиқ катталашиб боргандек бўлаверади. Ҳар гал шундай бўлаверади.

— Бир оғиз айтиб кетсангиз бўлди. Нима деб ўйлайсиз, бошлиқнинг катта ўғли бугун отасининг жанозасига нега кечикиб келди, қаердан келди?

— Йўғей, нега кечикиб келади, қаердан келарди! Сизга шундай кўрингандир, у-бу нарса керак бўл кўчага чиқиб кирганини кўргандирсиз-да, сизга у қаёқлардандир кечикиб келаётгандек бўлиб кўрингандир.

— Шундай бўлдимикан?

— Шундай бўлган, сизга шундай туюлган!

— Менга шундай туюлган бўлса... ҳа, майли, лекин ўзингиз нима деб ўйлайсиз: бошлиқингиз жуда сирли кетмадимикан.

— Қандайлигини билмадиму, Расулжон, бир нарсани биламан: ...кетганни қайтаролмаймиз!

Расул Қодиров унинг гапларини маъқуллаганича хайрлашиб қолди. Ана энди Вали Умарович яна бир савдонинг ичига кириши керак. Сал нарига бориб худди шу йўл четида турган дўстининг машинасига бориб ўтирди.

— Кимиди у? Бошлиқингизнинг иши билан шуғулланаяптими, дейман?

— Шуғулланаётгани йўқ, жанозага келган-да.

— Бўпти-да, лекин бошлигингиз, дўстим, дабдуруст-дан кетди ё биров заҳарладимикан?

Машинанинг радиоси шингиллаб турарди.

— Ўчириб қўйинг шуни!

— Ота-бола бир қизнинг кетидан юриб — Вали ака-нинг дўсти радиони ўчириб қўйди — қўшиқ деб ҳамма нарсани ваъда қилиб юборишипти-да. Йигитда гап битта бўларкан, айтишларича.

— Сизам ўтдингиз, пичингга! Шу... кўнгилчанлигим бошимни емасайди.

— Бир пайтлар мен, мажбурламагандим, шекилли, дўстим. Майли, начора. Мен Назокатниям тушунишга ҳаракат қиламан. Лекин орзу-ҳавас деб ёшларни гиппа бўғаверишам яхшимасдир. Келинг, уларни алоҳида яшаш-ларига шароит яратиш чорасини кўрайлик, шунга бир ҳаракат қилайлик.

— Буни бирданига кун тартибига қўймаслик керак, ўйлаб кўрдим. Вақти келар.

— Ўйлаб юраверсак, вақти бўлмайди. Сиз мениям, биз-нинг оиламизниям ўйланг.

— Нима қил, дейсиз?

— Кўрдик— қудачилик, ўз-ўзидан минг йилчилик бўла-вермас экан!

— Бўпти. Мен хотин биланам, Фазлиддин биланам яна гаплашаман. Ҳаммасини йўлига соламан. Ҳайданг энди!

— Қаёққа борамиз?

— Қаёққа борардик, хотинингиз — Манзурага узр, дейман.

— Узрниям айтавераркансиз-да!

— Кейин, Ҳилола қизимни, келинниям уйга олиб кетишим керак!

— Ана шу гапингиз бўлмаяпти-да дўстим!

— Тушунмадим...

— Қизим, қайтиб бормайман, деяпти.

— Уят бўлади ахир, дўст деган номимиз бор.

— Ўлсин, бу дўст деган номиям, дўстлик деганингизам.

— Бундай деманг, энди, қизишманг. Биздан ўтипти, мен ҳаммасини жой-жойига...

— Неччи марта жой-жойига қўясиз? Жойига қўйиладими ўзи бу!

— Ҳаёт экан-да, дўстим, шундай бўлсин, депмизми?

— Ҳали асосий гапни айтганим йўқ.

— Яна нима гап бор?

— Ҳилола қизим айтипти, тўйиб кетдим, депти, бунақада ўзимни бир нарса қилиб қўяман, депти.

— Йўғей, ҳамма нарсаниям гап деб...

— Онасига айтипти. Бўлмаса, сизни шунчалик даражада ушлаб ўтирмасдим.

— Гапни ортиқча чувалаштирмайлик, Собитжон, чувалаштирмайлик.

— Чувалаштирмаслик учун... битта эр, бир хотинга эгалик қилиши керак Вали...жон!

Шу гап ўтиб кетди. Вали Умарович машинадан шарт тушди-да, тусмолаб йўл бўйлаб кетаверди. Юраркан кутди. Йўқ. Дўсти унинг ортидан чақирмадиям, машинаси билан келмадиям.

Эртасига— якшанба. Кун бўйи хонасига кўмилгандай ётди. Унинг ростдан боши қотганди. Хотинига буни қандай қилиб тушунтирса бўлади? Ўғлини чақириб олиб гапирмоқчийди — шуниям қилмади. Қудаси тўғри айтганди, муаммо Фазлиддинда эмас! Кечга яқин ғовлаб кетган бошидаги ўйлар бироз равшанлашгандек бўлди. Хотиниям индамай, хўмрайиб юрипти. Балки у ҳам ўйлаб юргандир. Баъзи бир қилмишларидан пушаймон бўлаётгандир. Шунинг учун балки вақт керакдир. Вали Умарович умри давомида неча марталаб таскин топгани — вақт! У яна бир марта вақтдан нажот кутиб қолди. Бошқа илож йўқ. Қудасининг гапларини шундоққина айтганида — хотини шунақанги портлаб кетардики... Портлаган неки бор, бутлаб бўлмайди! Вазият шу ҳолга келмаслиги керак. Бунинг учун ўша таскин — вақт зарур, вақт!

Раҳматли бошлиқ Қодир Ҳикматовичнинг биринчи маърақаси сешанба кунига белгиланганди. Душанба кунги ишларнинг тартиби бир қарашда билинмайди. Ишхонага келди, ишга келибоқ зерикди. Кела солиб, негандир котиба қиздан, милициядагилар телефон қилишмадими,

деб сўраганини эслаб кейинчалик ўзи ҳайрон бўлди. Нега шуни сўради?

Икки кун олдин уйга олиб кетиб «пишитиб» келмоқчи бўлган лойиҳага қараб, компьютерга термулганича ўтирганида хонага котиба қиз кирди.

— Вали Умарович, флешкангиз топилди!

— А?

— Столимдаги пастки тортма полга ёпишгандай туради-ку, шунинг остига тушиб кетган экан, боягина фаррош Маъсуда хола тозалаётганида чиқиб қолди!

Буёғи қизиқ бўлди-ку!

Вали Умарович, ўша-ўша, кўзларидаги ҳайрат ва савол назари билан котиба қизга қараб туриб қолди. Котиба қиз эса, (балки ростданамдир) ҳеч нарсага эътибор бергани йўқ. Шунчаки алақандай йўқолиб қолган нарса топилганидан кейинги одатий ҳолни ўзича тушунди, секин келиб, қўлидаги флешкани столнинг устига қўйиб, тезгина хонадан чиқиб кетди. Кутилмаган ҳолатлар кутилмаган тафсилотли вазиятларни ўзи билан бирга олиб келади. Флешкасининг топилиши ана шундай кутилмаган ҳолат бўлди, кутилмаган тафсилотлар энди бошланиши керак. Вали Умарович, тезда котибани йўқлади.

— Чақирдингизми, Вали Умарович?

— Ҳа, менга қаранг, сиздан бир нарсани сўрамоқчийдим?

— Марҳамат, Вали Умарович...

— ...бу, нима десам экан, худди мана шунга ўхшаган флешкага яна кўзингиз тушганми...

— Нимаиди?

— Жуда қулай флешка экан, олдин бир-иккитасини ишлатганман, лекин бу яхши, анчагина қулай экан!

— Эртага ишга келаётганимда дўконларни бир кўриб келайми, бўлса опкелишим керакми, худди шунақасини?

— А?

— Яна битта, дейман, худди шунақасидан олишингиз керакмиди...

— Ҳа, ҳа.. шуни айтаман. Менимча, дейман, бундай флешка ишхонамизда бошқа ҳеч кимда йўқ, шекилли, а...

— Билмасам, йўқ, шекилли.
— Демак, Раънохон, сизнинг кўзингиз тушмаган?
— Сизникини биламан, бундай флешка, менимча, бошқа ҳеч кимда... янаям билмадим. Лекин, деярли ҳаммада флешка бор, ҳаммаси ҳар хил. Алламбало шаклдагилари бор, бир кўрсангиз, бошқаларигаям қизиқиб қоласиз. Лекин...

— Ҳа, айтинг, айтинг, ўша «лекин»ини айтинг...

— ...лекин бояги гапингиз унчалик тўғримас, флешкаларнинг ҳаммаси бир хил, вазифаси — «носитель» да! Буниси жуда яхши, буниси жуда ёмон, дегани бўлмаса керак.

— Жуда яхши ё ёмон, демадим, қулай дедим бу флешкани, жуда қулай.

— Билмадим янаям. Лекин бошқа ҳеч кимда йўқ бундай флешка.

— Майли, Раънохон, майли, борақолинг бўлмаса.

Шундоққина столидаги флешканинг ўзиники эканлигига ишонгиси келмади. Ахир, бундай бўлиши мумкин эмасди-ку. Унинг битта флешкаси бор эди. Бирдан ҳаракатлари тезлашиб кетди. Тезда ўтириб, уни олди-да, у қўлидан бунисига ўтказиб кўриб-кўриб, бўш тургани сабаб экранида балиқлар сузиб юрган компьютерига тиқиб кўрди. Экрандан балиқлар йўқолди ва у флешканинг ичидагиларга қаради. Ўзиники! Ана, ўша кунги кўчириб олиб, уйга олиб кетаман, деган нарсаларнинг ҳаммаси, бусбутунгина турипти — туради-да! Бошқача бўлиши мумкинмас — ўзиники! Ҳайрат ва турфа ўйларнинг гирдобидида компьютерига ўқрайиб қолганида эшик тақиллади. Кирган киши ўзига тааллуқли ишларни гаплашиб, алланарсаларни ҳал қилгандек бўлиб чиқиб кетди.

Вали Умарович шошиб уйига телефон қилди. Гудокларнинг иккинчисидаёқ хотини олди трубкани. Худди шу маҳалда, Вали Умарович, ичида «бекор қилдим, телефонда буни ундан сўрамаслигим керак эди» деб ўйлаб қолди.

— Ҳа, дадаси, ассалому алайкум!

— Қаердан биласан менлигимни, бошқа биров бўлганида-чи ҳозир. Гапни бирданига, даласи, деб бошламайди.

— Мен сизни жим турганингиздаги нафасингиздан биламан, биласиз-ку мени.

— Барибир одам, аввал, алё, дейди, аввал кимлигини билиб олади.

— Ҳа, дадаси, ўзингиз қиляяпсизми?

— Ҳа, ўзим, яхши ўтирипсизларми?

— Ўтирипмиз, болаларнинг биттаси келди ҳозир, қолгани энди келар. Онанинг кўнгли болада, боланики далада!

— Шундай, шундай — далада! Ҳалиги, Фазлиддиндан, келиндан бирор-бир гап борми-йўқми, деб...

— Бўлса менда бўладими, дадаси, бу гап сизда бўлади-да.

— Мабодо, дейман, қуданг билан...

— Қўйсангиз-чи, гаплашадиган гапам қолмагандир.

— Ундай дема, онаси, болаларни ўйла, улар сен билан мен эмас, улар — бошқа дунё!

— Бошқа дунё-бошқа дунё, деб ростданам бошқа дунё қилдингиз-да уларни. Ҳаммаси ўзи сиздан!

— Бўпти, мен ишларимга қарай-чи.

Кейин хотини, «эртароқ келасизми?» деди, «кечга нима қилайин?» деди. Вали Умарович гапни калта қилди. Бу хотин билан муросанинг ўзи бўлмайди. Тишлаган жойини узиши керак, албатга узиши керак. Бўлмаса ҳақи кетади. Келади, кейинчалик ўзига келади— шунда кеч бўлиб қолмаса бўлгани. Лекин булар асосий гап эмас, ҳозир.

Вали Умарович қизиқ бир шубҳага тушиб қолди. Ўшанда флешкани уйига олиб бордимикан ўзи? Ё хўжайинни бу аҳволда кўрганидан кейин шошиб қолиб, миясида «галлюцинация» бўлдимикан. Уйдаги столининг тортмасига ташлагани эсида-ку! Хотинига айтмагани, унинг бир нарсани билмагани тузук бўлди барибир. Анчагина ўйланиб юрди, кейин бошқа илож топмади— айтиб қўйиш керак: тушликдан кейин телефон қилди— нариги тарафдан Расул Қодировнинг овози келди.

— Расулжон, соғлигингиз яхшими, ишингиз, уй ичилар, ҳаммаси...

— Вали ака сизмисиз, ассалому алайкум.

— Валайкум, Расулжон, валайкум.

- Ўзимам сизга телефон қилмоқчийдим, Вали ака.
- Нимаиди, тинчликми ишқилиб?
- Тинчлик, ўзим бирор-бир янгилик борми, деб...
- Бор-да, янгилик! Бўп қолди-да, Расулжон.
- Хўш-хўш.
- Флешка топилди-да, топилиб қолди, ўша куни йўқолди, деганим, флешкам.

Ярим соатгаям қолмади — Расул Қодиров етиб келди.

Келиб флешка тўғрисидаги гапларни билиб олганидан кейин, эшитганларини яна бир марта тасдиқлатиб олиш учун Расул Қодиров ўша гапларни қайтариб гапирди.

— Котибага фаррош опа бериптими, демак, шундай қилиб, котибанинг столидаги энг пастки тортманинг қийшайиб турган жойига, остига тушиб кетган экан-да. Буни ашёвий далил эканлигини ўйламай, бемалол ушлаб кўравергансиз, сизам, котибаям...

— ...фаррошам! — деб қўшиб қўйди Вали Умарович, у ҳамма гапни маъқуллаб бош ирғаб турарди— манави кимники, бу ерга тушиб кетипти, деб котибага берган, уям ушлагандир-да, котибага берганидан кейин. Раънохон, фаррош хола менга берди, деб олиб келди кейин. Меники эканлигини биледи...

— Фаррош опа кетиб қолмаганмикан, ҳозир?

Кетмаган экан, уям келди, котибаям, Вали Умаровичнинг ўзиям Расул Қодиров чўнтагидан чиқарган бир бошқача қоғозга бармоқларини босишди.

— Қани бир кўрайлик-чи, сизларнинг бармоқ изларингиздан ташқари яна кимники бор экан, флешкангизда.

Вали Умаровичнинг эти жимирлаб кетди. Флешкада бармоғининг изи бор, графинда бор, бошлиқнинг телефони трубкасидаям бор... — йўқ жойдан жиноятчи бўлиб чиқмасайди ҳали. Кейин Расул Қодиров билан бир пиёла чой ичиб ўтирди. Ҳайратланарли эди — Расул Қодиров бутунлай бошқа одамга айланиб қолгандай. У, ҳозиргина ўзи учун биринчи даражали бўлган иш билан умуман қизиқмагандай бўлиб гапирарди. Бу иш, умуман, бўлмагандай.

— Болалардан нечта, Вали ака, каттаси анча катта бўп қолгандир.

— Учта, худога шукур, кичиги қиз. Каттаси, айтганингиздай «катта бўп қолган». Сизларнинг соҳангизда ишлайди.

— Ие, шундайми, айтингчи отини, балки таниб ҳам қоларман.

— Фазлиддин исми, Фазлиддин. Ҳозир терговчига ёрдамчи бўп, иш ўрганаяпман, дейди. Ишингни ўрган, яхшилаб ўрган, деб қўяман менам — ишларингиз нозик.

— Ҳа, нозик, нозик...

— Танимасангизам керак, соҳаларингиздаги одамларам кўп-да.

— Кўп бўлсаям... — ўйлангандай бўлиб чойини хўплади — танир эканман, ўғлингизни. Фазлиддин Умаров. Агар фамилияси шундай бўлса танийман у болани, яхши бола.

— Яхши бола бўлсин, ишқилиб, Расулжон, яхши бола бўлсин. Ўзбекнинг ҳаёти шу — ўзининг умрини, ҳартугул, ўтказиб, ўзига тегишли бор орзу-ҳавасни болалардан кўрсам дейди.

— Ўзиям болалари учун яшаган бўлади-да, — деди Қодиров.

— Шуни айтаман-да, Расулжон, шуни айтаман.

— Янга уйда бўлса керак, уй бекаси, деймиз-ку, ...янгани айтаман...

Нега бундай бўлаяпти? Болаларни сўрагани — тушунарли бу. Энди «янга»га бало борми, Вали Умаровичга бу гап эриш туюлдигина эмас, умуман ёқмади, лекин ноилож жилмайиб турган табассумини йўқотмади.

— Ҳа, янгангиз уйда, уйдаги ишларнинг ўзиям етиб-ортади. Нима бўлгандаям, эр-хотин — қўш ҳўкиз. Бундан буёғига, энди худо хоҳласа, невараларини ўйнатиб юради-да, насиб қилса...

— Насиб, насиб... — деб қўйган Расул Қодиров ўтирган жойида нигоҳи билан хонани айланиб чиқди.

Вали Умаровичнинг ичидаги «одами» нимадир деди, шундан, унияма бир оиласини сўраб қўяйликчи, деб ўйлади.

— Ўзингизда, болалардан нечта Расулжон?

— Бизникилар ҳали кичкина... — яна чой хўплади, кўринишдан тарадудда.

Вали Умарович энди, «йўғей, катгаси анча катта бўл қолгандир» демоқчийди, улгурмади, Расул Қодиров тезда туриб, кетадиган бўлиб қолди.

Кузатиб қолди уни. Улар маслаҳатлашиб, телефонлашиб турадиган бўлишди.

Вали Умарович эса ўзининг тушдан олдинги ҳолатига секин-секин қайта бошлади. Бугунги ишлари-ку, ҳаммаси жойида: бўлиши керак бўлган нарсалар бўлди. Ишга келди, одатдагидек, нималарнидир қилгандай бўлиб, у ёқдан-бу ёққа ўтиб қайтди. Хонасидаги компьютерини тикирлатиб, бир нарсаларни тугал қилиб қўйди — ҳаммаси одатий ишлари. Кейин... асосийси, бўладиган яна бир иш: йўқолган нарсалар топилиши керак-ку барибир, ана флешкасиям топилди. Буни тегишли жойга айтиб қўйиши керак эди — шундай қилди. Тегишли жойдан тегишли одам ҳам келди — уям одатига, хизмати тақозосига кўра, айтадиганини айтиб, қиладиганини қилиб кетди. Бир қарашда ҳаммаси жойида, ҳаммаси одатдагидек, яъни бўладиган нарса бўлиб ўтаяпти... фақат бир нарса Вали Умаровичнинг кўнглида чигил бўлиб турипти. Флешкаси топилган бўлса, ўзи уйига олиб борган, тортмадаги нарсаларнинг ортига — ичкарасига ташлаб қўйган флешка кимники? Нега бу флешка ҳақида ҳеч қандай гап ҳам, аломат ҳам йўқ. Жилла курса, шунча айлантириб сўрасаям, билмади — котибаям бунақа флешкани марҳум хўжайинда кўрмаган. Марҳумнинг флешкаси бунақа эмаслиги аниқ. Буни ҳаммаям, айниқса, котиба яхши биледи — шундай экан, нималар бўлаяпти? Ўша кеч қандай ҳодиса рўй берган? Нега хўжайин уйига кетаман, деб туриб, яна ортига қайтган — ишга келиб қолган? Нега иш кунининг сўнгида котибага чой (тагин аччиқ қилиб) дамлаб келишни буюрган, нега чой дамлаб келганидан кейин, майли, сиз бораверинг, деган? Кейинчалик котибанинг ваҳима билан айтишича, хонасини ичкаридан беркитиб олиб, хиёл ўтмай яна шиқирлатиб очиб қўйган. Чамаси, очганига сабаб... у, эҳтимол, котибани кетган деб ўйлаган ва эшикни очиб қўйган.

Эҳтимол, ҳаммаси бутунлай бошқача бўлгандир. Лекин ҳартугул, ҳозирча Вали Умаровичнинг ҳайратлари мана шулар эди. Буни кимга, нима деб айтолади? Устига устак ҳамма билади — хўжайин тенгсиз одам эди. Бундай одамлар кам, бундай одамлар камлиги учун тенгсиз, дейилади улар ҳақида.

Лекин қандайдир бир сабаб борлиги шубҳасиз. Нима бўлган бўлиши мумкин?

3

Ишдан қайтгач, биринчи навбатда, ўша — ўзининг хонасига киришга шошилди. Назарида ҳаммаси бошқача бўлиши керакдек, гўё ўша кунги воқеаларнинг таъсирида ростданам миясига бир нарса бўлгану ҳозир шундай қараса... тортманинг ўша жойини яхшилаб текшириб, титкилагани билан барибир, флешка йўқ бўлиши керакдек эди. Юраги хапқиқиб кетди. Ёзув столининг олдига бориб, туриб қолди, негадир шунча пайтдан бери уни тутиб турган ўша шошилиш ҳиссиёт йўқолгандек бўлди. Ортига қайтиб «бемалол» ечиниш келди. Ва... жуда секинлик билан, оҳиста тортмани очди... Ўша жойида, тортманинг ичкарасида қандай ташлаган бўлса, шундай — ётипти флешка! Худди ўша— ўзиникига ўхшаган флешка! Бир хаёли шартта олиб, компютерига қўйиб унинг ичидагиларни кўриш керак, деб ўйлади. Лекин бир зумда бу фикрдан қайтди. У, ҳалигина ишхонада бармоқларини босган қоғозни эслаб қолганди. «Тегинмаслик керак, қандай қўйган бўлсам шундай турипти, деб айтишим учун шундай қилишим керак», деди ичида. Аммо унинг бундай қарори беҳуда эканлигини ўйламадиям. Негаки, бармоқ излари, дейдиган бўлса, аллақачон бу флешкага тушиб бўлган.

Кечки овқат маҳали нима еганиниям, нима ичганиниям билмади. Нима қилиш керак, кимга, қандай қилиб, нимани айтиш керак — умуман, буни бировга айтиши керакми ўзи? Балки умуман, бу ҳақда кимгадир, ниманидир билдириб қўйишнинг ўзи шарт эмасдир... Вали Умаровичнинг мияси боягина ўзи ўйлаганидек қарахт бўлиб қолганди. Овқатдан кейин, одатдагидек, ёнбошлаб теле-

визор кўриб ётмади. Ишларим бор эди, деб хонасига қайтди. Хонасига кираркан, мияси қотиб қолганига яна бир эътибор бериб қолди, ишламаяпти шекилли, деб ўзича мингирлаб кўйди.

Барибир тегинмади флешкага.

Кейин дабдурустдан «ишлаб кетган» миясига қудасининг айтганлари келди. Қудаси барибир яхши қилмади. Неча йиллик дўсти бўлишига қарамасдан шундай аччиқ гапларни айтиб юборди. Юзинг демади, кўзинг демади. Ҳозир шу хусусда ўғли билан гаплашиб олса бўлади. У, оила, эркак кишининг хотинига бўлган муносабати ҳақида ўғли билан бир неча марта гаплашган. Гап гап билан бўп ўзининг ўғли тенги ёшда кўрган-билганларини, чиқарган хулосалариниям бирма-бир айтиб беришга улгурган. Шунданми, ўғли билан сирдошдай бўп қолган. Ҳаммасини тушуниб, худди отасининг ичидан чиққандек бўлиб турарди. Негадир, шундай бўлсаям тез-тез жанжал чиқиб қолаверади келин билан. Ҳа, негадир эмас, қайнона сабаб, айтмоқчи, қайнона сабаб! Овозини сал баландлатиб чақирганидан кейин хонага ўғли кириб келди.

— Чақирдингизми, дада?

— Ҳа, нима қилаяпсан, ке, манави ерга ўтир-чи.

— Сериал кўраяпмиз-да, шу пайтда бўладиганини.

— Ўтир, ўтир... шу пайтда бўлаётганини кўраяпсанми?

— Корейс сериали-да, замонавийси ҳозир, сал кейинроқ тарихийси бошланади-ку, шуни айтаяпман.

— Замонавийсиям, тарихийсиям — ...ҳаммаси корейсча...

Вали Умарович компьютер столдан туриб, сал наридаги креслога бориб ўтирди. Фазлиддин ортиқча гап қилмай, дадасининг нега чақирганлигини, ҳозир нима дейиши мумкинлигини чамалагандек қараб, кутиб турди.

— Қачонгача, бундай юраверамиз, ўғлим? Ёки шундай юриш сенга маъқулми?

— Ўзингиз айтгансиз-ку, дада, оила, деганида тушунмовчилик бўлиб туради.

— Нима бўлиб туради, бўладиганиям бир марта бўлади, икки марта бўлади. Узлуксиз қайтарилавермаслиги керак-ку!

— Узр, дада, менинг ўзим сизга айтмоқчи бўлиб тур-
гандим, лекин мавриди бўлмай турувди.

— Сен индамай туравер, ишингга бор, ишингдан кел —
мавриди бўлмай тураверайди! Мен эса, ота бўп, сен учун,
қуданинг олдида, дўстимнинг олдида, бир эмас, бир неча
марта қайтадан эгилаверай, синаверай, шундайми, а,
шундайми?

— Йўқ, ундай эмас, дада, ундай эмас!

— Ундай бўлмаса айт, аслида бундай де, тушунтир
менга. Келин билан сен яшайсан, шекилли?

— Кечаги кетиб қолганигаям...

— Ҳа, ана шуни айт, шундан гапир!

— Дада, тўғрисини айтсам... келинингизнинг айтирли
айби йўқ бу ерда. Йўқ жойдан бир гап чиқди, ойим... ойимга
мен нима дейман? Бир нима десам, айтади: энди она
керак эмас, сенга, дейди, сенга хотин азиз, дейди. Инда-
мадим, нима қилай дада, кетса кетаверсин, балки ҳозир-
ча кетиб, уйига бориб турганиям маъқулдир?

— Қалланг жойидами сени, нега маъқул бўларкан бу?

— Келгани билан бир пасгина тинчлик бўлиб туради,
кейин яна бошланади.

— Бошланса... бошланмайдиган қил! Эрсан, хотинга
тушунтиришам мумкиндир?

— Дада, эрликка эрман, лекин, аввало, мен ўғилман-
ку, шунисиям бор-да. Ўзингиз ҳам ҳаммасини бирма-бир
айтиб бергансиз-ку. Ҳаммасини тўғри тушунишга ҳаракат
қиламан. Мен нимани, қачон, қандай қилдим? Нотўғри
қилганимни айтинг бўлмаса! Гапингизниям икки қилга-
ним йўқ, бир марта қўл кўтармаган бўлсам келинингизга?

— Онанг бир нарсаларни айтди, сен нима дейсан,
сен тушунтирганинг балки бошқача бўп...

— Буни бошқача қилиб гапириб ўтиришам шарт эмас,
дада. Худди ўтган галгига ўхшаган гап. Фақат бу гал воқеа
жойи уйнинг ичида эмас, айвонда! Мен айтмасам қол-
ган нарсаларни биласиз. Онамни ёмон дейманми, йўқ,
сиз айтганингиздек, қачонлардир вақти келиб иккаласи
бир-бирини тушуниб қолса битадиган иш бу. Ҳали бир-
бирига ўрганиб қолишади, кейин мениям гапим гап
бўлмай қолар — она-бола бўлиб кетишгандан кейин.

— Мана, гапларинг яхши-ку, болам, шундай бўлганидан кейин... нега келинни ўзининг уйида яшаб тургани маъқул, дейсан. Ҳа, нега ерга қарайсан, қизаришнйам биласан, ҳали.

— Келинингиз, дада, «положения»да-ку, шунинг учун, ҳозир унга тинчлик керак. Буни ойимга, шундай қилиш керак, унга мана шундай шароит керак, демайман-ку.

Вали Умарович учун бу янгилик эди.

— Бу гапинг маъқул, ўғлим, бу гапинг маъқул. Лекин қайнотангнинг авзойи чатоқ-ку.

— У киши билан гаплашдингизми? Ойим даданг бормайди, энди бориб олиб ҳам келмайди, деганига...

— Борганим йўқ, тунов кунги жанозада кўрувдим, ўзингиз биларсан, сен билан гаплашдим, деди.

— Гаплашгани билан, мен ҳеч нарсаниям гапирмадим, у кишиям менга тузукроқ гап айтмади. Сизни сўради.

— Шу сўрагани бўйи кўп нарсаларни айтиб ташлади қайнотанг.

— Қайнотанг-қайнотанг, дейверманг, дада, ўртоғингиз-ку, дўстим, деб айтаверинг.

— Дўстлигиям ўлсин, деди у, шундай бўладиган бўлса — ўлсин, деди. Униям тўғри тушуниш керак. Одам ўз фарзандини бировга беришининг ўзи бўлмайди.

— Дада, бир нарсани сизга вақтинчалик айтиб турсам хафа бўлмайсизми?

— Нега жилмаясан, айт, вақтинчалик деганинг нима-си? Бошингни қашлаб қўйишингдан билади, одам ўзи, яна нима ишларни бошламоқчисан, кулма, дедим. Биров ўламан, деса — биров куламан, дейди.

— Кулганим йўқ, мана кулмадим. Сизга бир-икки кундан кейин айтмоқчийдим ўзи. Унгача бўлмай, ўзингиз гап очиб қолдингиз...

— Бугун гапирасанми ўзи йўқми ё тураверасанми бошингни қашлаб, қийшайиб, тиржайиб?

— Фақат буни ойимга айтмай туришингиз керак бўлади.

Вали Умаровичнинг туси ўзгарди — бу гап, ҳали ўзи маълум бўлмасиданоқ унга навбатдаги бир кўнгилсизликдай кўришиб кетганди. Бошини ўғли томон сал эгиб:

— Тинчликми? — деб сўради.

— Тинчлик, тинчлик, — деди Фазлиддин овозини хиёл пасайтириб — келинингиз билан келишганмиз, вақтинчалик шундай қилишимиз керак бўлиб қолди. Ўзим таъинлаганман унга.

— Вой аҳмоқ бола, вой аҳмоқ, нимани келишгансан, нима дегансан унга?

— Кетганингдан кейин уйга қайтмай тур, деганман, иложи бўлса, ўша уйга қайтиб бормайман, дейвер деганман. Шундай деб туриб ол, деганман. Ойимни биламанку, ўзи ёмонмас-ку, бирозгина ўйлаб олиши керак, вассалом. Шунинг учун иккимиз ойим учун бирозгина муддат беришимиз керак, деганман. Келинингизам тушунди, шундай қилишимиз керак бўлиб қолди, дада. Шунингизга айтмоқчийдим ўзи!

— Яхшиям чақириб суриштириб қолганим, бўлмаса ҳали-вери айтмас экансан-да. Бўпти, онангга сездирмай тур буни, кейин, келин билан иккалангнинг орангдан чиқмасин бу гап. Унинг ота-онасиам билмаслиги керак-ку буни.

— Билмайди, билмайди!

— Қайнотангни авзойини айтдим-ку, ўх-хў, унга қолса бир ёқларга ўт қўядиган бўп юрипти, бир кўрганингда эди унинг вазоҳатини, гапларини эшитганингдайди.

— Гапиради-да, айтаверади, биз келинингиз билан гапимиз битта бўлса бўлди-да, тўғрими, дада?

Бекорга ўғли бунақа жойда ишламайди — тадбир топибди, топганидаям, ҳеч кимни хафа қилмайдиган қилиб ўйлаб топибди тадбирини. Вали Умарович ич-ичидан суюниб кетди, лекин буни ташқарисига чиқариши яхшимас.

— Қачонгача бўлади бу? Ўйлаб топганларингнинг муддатини айтаман, қачонгача бу?

— Узоққа чўзилмаса керак, дада, ўзимнинг ҳам безорим чиқиб кетди, яна ўзим қайтадан кийимларимни дазмоллаб ўтирибман. Келинингизам, жуда уйига кетиб қоладиган бўлгани йўқ, вазиятнинг тақозоси билан шундай бўлиб турганини яхши билиб юрипти. Ҳар ҳолда, ўйнаб-кулиб юргани йўқдир у ёқда. Телефонлашиб ҳам турипман.

— Қайнотанг, менам қараб турмайман, дейди, бир ҳаракат қилиб ёшларга сексия олиб берайлик, деб юрипти. Айтганини эшитганингдайди, астойдил айтаяпти.

— Майли, айтаверсин, лекин, нима олсак ҳам ўзимиз оламиз, дада.

— Қачондир, барибир, алоҳида бўп чиқишинг керак, уқангам чўзилиб бораёпти.

— Шунгача бу она-болани муросага келтириб олишимиз керак-да, дада, мана шу бизнинг олдимизда турган энг долзарб вазифалардан бири!

Шу билан уни қийнаб юрган ўйларидан бири енгиллашди. Ўғлидан хурсанд бўлди. Қаранг-а, сездирмапти, отасиям, онасиям сезмапти бу ўйлаган нарсани. Кейин, кўз тегмасин, жудаям хурсанд бўп кетмайин, деб хавотирланиб ҳам қўйди. Фақат шундан кейингина уни ўша ўйларининг иккинчиси ўз исқанжасига ола бошлади. Барибир, флешкани қўлига олишга шошилмай турди. Олмаслиги керак ахир, унда, айнан унда ўзиники ва бошлигиникидан ташқари яна кимларнингдир бармоқ излари бўлиши керак. Шу пайтгача билмагани туфайли бўладигани бўлди, энди ўша изларни устидан босиб йўқотиб юбормаслиги керак. Шунинг учун, қандай ётган бўлса шундайлигича... фақат тегишли идоранинг тегишли одами олгани яхши. Мана шундай қарор билан тортмасини қайтадан ёпди ва беихтиёр ҳеч қулфланмайдиган тортмага калитчасини солди. Қулфлаб қўймаса бўлмас энди буни. Худди шу пайтда хонасининг эшиги енгилгина тақиллади. Қараса — яна ўғли, ўша-ўша, жилмайиб турипти. Кирдию, қийшайиб туриб қолди, бошини қашлаб қўяди.

— Ҳа, яна нима гапинг қолиб кетипти?

— Дада, бугун Ёрқин билан гаплашгандим, — деди секин кираркан Фазлиддин— унинг айтишича, даласига кимлардир қандайдир флешка берган бўлишлари керак экан.

Вали Умарович саратонда музлаб қолгандек бўлди:

— А? Нима у, қанақа флешка? Нега беради?

— Ёрқин айтади, бу тахминим, дейди, шантаж қилишмоқчи бўлишган, отам буни кўтаролмаган бўлиши мумкин, мендан куйиб кетди — ичимдан билиб турипман,

дейди. Флешкага кўчирилган фаҳш, наркотомошаларда бошқалар, расмларида мен бўлишим мумкин, дейди. Уям, Ёрқиннинг айтишича, ўзи эмас экан. Монтаж-коллаж қилинган эмиш! Менинг гумоним шу, дейди. Атайлаб кепти. Сенинг қўлингдан келади, деб келдим, деди, дада. Ўша флешка топилса бўлди, дейди. Менинг ўзим ҳаммасини «доказать» қиламан, дейди...

Вали Умарович, ҳозиргина қулфлаган тортмани қайтадан очиш мақсадида, ...калитчасини олиш учун уни ташлаган пастки тортмага эгилди.

ТАЛВАСА

1

Саратон ойи. Қуёш айна тиккага келган маҳал. Қишлоқда бу пайтда аксарият одамлар дам олишади. Уйларнинг дераза пардаларини тушириб — қоронғилатиб ухлашади.

Негадир мана шу пайтда бугун Ҳожар холанинг ғайрати қўзиди. Ёзда кундузги уйқу ҳам тунги уйқуга ўхшаб қоларкан — бу пайтда, албатта, дам олиш керак, бўлмаса бўлмайди. Қишлоқ тинч, кун ёндиради. Ҳовлида ўзининг ўткинчи хаёллари билан овуниб куймаланиб юрди, кўнгли тинчимади. Бирор тузукроқ юмуш тополмади, лекин нима биландир овуниш керак. Анча бўлди, кундузи ухлолмайдиган бўлиб қолган. Ҳозир ҳам қандайдир эрмак топиши керак. Шунда вақт ўтганиям, куннинг иссиғиям билинмайди.

Ҳожар хола шундай ўй билан оғил тарафга юрди. Ва дафъатан ўша эрмак, юмушни топди. Сарғайган майсаларни қириб, оғилнинг устини тозалаш керак. Эрта-индин барибир шундай қилинади. Сомонсувоқ қилишдан олдин ҳар йили бир тозаланади. Хуллас, ўйлаб, излаб топган ишини бажаришга киришди. Хаёл билан, хотиралар билан одам зерикмайди. Қандай йиллар ўтди, бу бош нималарни кўрмади. Ҳаммасини эслаш учун яна битта умр керак.

Ён қўшни Ҳалим бобонинг томорқасида, макка май-донидаги «шитир-шитир»лар Ҳожар холани хотиралар дунёсидан тортиб олди. Оғилнинг шундоққина ортидаги маккапоя орасидаги бу «шитир»ларни дастлаб шунчаки, кейин синчков назар билан, қилаётган ишини ҳам унутиб қўйиб кузатди.

Маккапоя ичида кимдир бетартиб юрарди. Дам тўхтаб, дам шошади. Ким бўлдийкин? Макка поялари узун, одам кўринмайди. Бир пайт... Ҳалим бобо маккапоянинг ичидан чиқди. Нимадандир саросимада. Ҳадик билан атрофга аланглади. Буни бир неча бор такрорлади. Ахир атроф тинч. Айтиш мумкинки, бугун қишлоқ уйқуда эди. Албатта, бундан санокли деса бўладиган кишиларгина мустасно. Бу санокда ҳозир Ҳалим бобонинг нигоҳига ва турган гапки, эътиборига ҳам тушмай қолган Ҳожар хола ҳам бор. У ўзини чолдан чалғитди. Қулайроқ жойлашиб, уни кузата бошлади. «Ҳалим бобо нега ундай қилаяпти? Нима бўлди ўзи, товба, кун иссиқ бўлса, жин чалдимикан? Қўлидаги қийиққа тугилган нарса нима? Одам қариса бола бўп қоларкан. Бу шунга ўхшаган қилиқ. Ана, уйига кетаяпти, ээ, одамлар-ей, ...ие, яна шошиб қайтди. Яна аланглаяпти. Ана маккапояга кирди. Бояги юриши. Бетартиб, маккалар синаяпти. Нега бундай бўлаяпти? «Ҳалим бобо», деб бир ҳазил қилиб чақираймикан? Ундай десам у «бир-ров кўрмасин» дегандай аланглаяпти. Бир нарсаси бўлса шу пайтгача косаси оқарарди. Ё партиядан кўрқиб юриймикан? Йўй-гей, ҳамсоям-ку, бўлса мен билардим. Ана тўхтади, типирлаб нимадир қилаяпти».

Ҳалим бобо тезгина чиқди. Атрофга кўз югуртириб томоқ қириб қўйди, маккапоя ёқалаб ҳув кўриниб турган ҳовлисига молхона тарафдан кетди.

Энди Ҳожар хола тинчиб ўтиролмади. Қилаётган иши мутлақо эсидан чиқиб қолди. Нима экан у яширгани? Бова бунча шошиб, аланглаб қолди? Бир кетиб нега яна изига қайтди? Чиқиб яна ўзига келди-хотиржам бўлди. Тўхта, қаерда эди? Ҳа, анови қийшайган поянинг остида. Ҳа, шу ер. Нима экан, у нарса?

Чол уйига кирди. Шундан сўнг Ҳожар хола паналаган жойидан энгашиб юриб нарвондан пастлади.

Хиёл вақт иккиланиб, ўйланиб турди. Шу аснода ўзи сезмаган ҳолда боягина ўзи кузатган Ҳалим бобонинг кўйига тушди: саросималанди, атрофни аланглаб кузатди. Зумда ўзига келди. «Тўхта, ўл-ей, хотин киши бўлмай. Ўйлаган ўйингни қара, ўлганинг яхши. Раҳматли эрим билан ҳазил-ҳузули бор эди. Мени кўриб атайин кўрмаганликка олган. Гап-гаштакда ҳангомага ўч. Агайлаб қилган бўлса-чи? Кўриб турибди, барибир келади, деб ўтириқдан аланглаган бу. Барибир келиб кўради, деган. Мени шундай деб ўйлайди булар. Лекин... нима бўлгандаям кирганимни кўрмайди. Оғил айвонидаги дарча эшиқдан ўтсам, маккапоянинг бу тарафидан кираман. У кўрмайди, минг тикилсаям сезмайди. Бир кириб кўрайинмикан. Ҳазил бўлса, мен ҳам ҳазил, дейманда. Лекин қайтарида жуда хотиржам кетди. Нима экан? Э, эркак кишининг бирор нарсаси бўлса — ана шарманда! Мени синамоқчи. Эй, вақт ўтаяпти, ҳали замон ҳамма гимирлаб қолади. Кел-ей, нима бўлсаям бир қарайман. Ҳазил бўлса, менам атайлаб қилдим, билувдим, қани нима қилар экан, дедим, дейман-да...».

Ҳожар хола оғил айвонининг орқа эшигидан секин маккапоя томон ўтди. Атрофга қулоқ солиб, ўзича тинчигач мўлжалдаги ўша жойга қараб эҳтиётлаб юрди. Одамзотнинг табиати қизиқ: қочган ҳам, қувган ҳам худо дейди. Мана етди! Йў-ўқ бу эмас, хув анави ерга кўмиб қўйибди. Шундоққина юзада экан.

Олди-ю, ортга отилди. Ҳансираб «оғилда кўраман, кейин жойига олиб кеп кўяман», деб ўйлади.

У қай ҳолатда айвоннинг орқа эшигини беркитганини ва қандай қилиб оғилга кирганини билмайди. Оғил қоронғи, салқин, бунга ҳали кўз ўрганмай туриб, пайпаслаб қийиқнинг тугунини ёйди. Маа...наа. Ялпоқ кўзача, қадимги кўза! Боягина жазирама иссиқда бинойидек нафас олаётганди, ҳозир эса салқин жойда ҳаво етишмай қолди. Кўлларигина эмас, нафаси ҳам қалтирарди. Қалтираб... кўза оғзидаги тиқинни —...латтани торти...

Ўша кеча Ҳалим бобо тонгга яқин озгина ухлади. Шунга қадар кейинги вақтлардаги одатий бўлиб қолган «машгулот» — азоб билан сирлашиб ётди. Виждон дегани бор нарсага ўхшайди. Йўқса бундай бўлмасди. Аммо... одам тирикчилик учун нималар қилмайди, бола-чақам деб не кўйга тушмайди, дейсиз.

Тирикчилик унга ўзини юпатиш учун далда бўляпти. Шу «тирикчилик» уни анча йиллардан бери аросатда тутиб турибди. Нима қилсин, бошқача йўл тутолмади. Одамнинг кўзи тупроққа қадар тўймаслиги рост экан. Ҳалим бобо йиллар давомида ўзини қийнаб келаётган ўйлардан, тўғрироғи, уларнинг исканжасидан бу кеча ҳам чиқолмади. Бунинг иложи йўқ эди. Яна... яна бир марта бу ўйларга сабаб бўлган ўша даврни, ўша оқшомни эслади. ...Фозил полвон ориятли киши эди. У бой эмасди, лекин ўзига тўқ эди. Ҳалим бобо учун йиллар оша энг қўрқинчли бўлиб хотирасига михланган ўша оқшомда Фозил полвоннинг авзойи ўзига ўхшамай қолганди.

Ҳалим бобонинг эндигина уйланган кезлари, рўзгорнинг ямоқлари ҳам арзанда пайтлар. Полвон деразадан уни шивирлагандан бери бўлиб чақирди. Ҳа, ҳаммаси шундан бошланди. Ҳозир ўйласа ўша тун ростдан ҳам ваҳимали, қуюқ тун бўлган экан...

— Ҳа, полвон ака, ассалому алайкум, қани ичкарига... Полвон нимадандир ҳадиксирарди, негадир саросимада.

— Ҳалим, бу ёққа, берироқ юр, сенга бир «тайин» чиқиб қолди.

— Полвон ака, майлику, лекин уйга... ё чироқни бу уйга олиб ўтайми?

— Бу гапларни қўй, юр анави ерга ўтайлик. Сенга гап чиқиб қолди, ука. Сенга ишондим, юр...

— Ҳозир, ҳозир...

Оёғига ненидир қайтадан илинтириб, полвоннинг ортидан юрди.

— Ҳалим, сенинг ҳалоллигингга ишондим, рўзгоринг кетмоннинг орқасидан, рўзгоринг ҳалол. Эшитяпсанми,

шунинг учун сенга ишондим. Бировни алдаганингни билмайман. Эшитиб тур. Ишлар бошқача бўп кетди. Падарингга ланъат Қодир селсовет шайтонга эргашди.

— Нима бўлди полвон ака?

— Эшитиб тур, ҳозир ўртамизда худо бор...

— Хўп, лекин тушунмаяпман...

— Ҳозир биласан. Падарқусур-а, менда ҳеч бир қасди йўқ эди-ку. Мендан нима ўтди, билмадим. Хуллас, ҳалиям-ку бу аниқ эмас. Қодир мени хатга қўшибди. «Қулоқ»қа! Кечга яқин эшитдим. Эҳтимол нотўғридир, илойим шундай бўлсин. Барибир, нима қилай, мен ҳам ҳаракатимни ўйладим. Мабодо...

— Гапдир... сиз бой эмассиз-ку.

— Тўғри, илойим шундай бўлсин, деб турибман. Лекин мабодо... мана буни ол, бирор жойга қўй.

Фозил полвоннинг қўйнидан чиқарганига ҳайрат билан қараб қолди.

— ...Кўзача!

— Ёдингда туг, хотинимга ишонмадим. Улар ҳалол, полвончиликдан топганман.

— Мен қаерга... қўяман?

— Сендан ҳеч кимда гумон йўқ. Бўлмайдиам. Шунинг учун, ундан кейин ҳалоллигинга ишониб келдим. Қасам ич, демайман. Худо бор. Менга ваъда берсанг бўлди. Мен барибир қайтаман. Агар қайтмасам, Ҳалим, мана буни ўғлим Холмуродга, эр етганда берасан. Бўлдими? Сен қўрқма! Менга сўз бер. Шундай қиламан, де.

— Янгамга...

— Мен хотинимни ёмон деганим йўқ сенга, хотин киши бўлгани учун унга ишонмай турибман демоқчиман. Қолаверса, унга ҳам қолдирадиганим бор.

— Қ...қаерга қўяман?

— Билмадим. Ҳартугул мен қайтаман. Улушингни оласан. Сўз бер менга укажон, сенга ишондим. Худо, деб гапир. Шундай қиламан, де!

— Нима қиламан мен... Майли, полвон ака...

Ҳалим бобо ўшанда сўз бераётганида ҳам полвоннинг қулоқ бўлганига ишонмаганди. Ўша қўрқинчли тунда, эрта-индин ўзи олиб кетади, деб ўйлади. Пол-

вон одамнинг гапи, ҳартугул, дадил бўлади — одамга журъат бераркан. Шунданми у ҳам полвондек иш тутди. Хотинига билдирмади. Кўзачани ўша кеча амаллаб яширган жойидан икки-уч кун ўтказиб олди. Ит ғажиган мушукни «Буям бир жонивор, кўмиш керак», деди хотинига. Шу куни кечқурун уйнинг ортидаги ахлат чуқурни янаям чуқурроқ кавлади. Кўзани шу ерга, мушукни эса сал нарироққа кўмди. Ўшанда ёшлигиданми, ҳавфсирамабдиям, йўқ, энди билса, полвоннинг, албатта қайтишига ишонган экан. Бир куни унинг уйига Қодир селсовет келди. Ҳовлида қўлини орқасига қилиб, у ёқдан-бу ёққа юрди. Ҳовлининг бир бурчида сабзи экаётган Ҳалимнинг юрагига биринчи марта ҳадик тушди. Селсоветни озгина кузатди. Кейин экин жойини тўғрилайётган киши бўлиб, кетмоннинг орти билан ерни шапатилайверди.

— Сени қўрмабман, ҳозир келиб қолар, деб турувдим. Ҳорма энди.

— Бор бўлинг, саломалайкум, қани келинг...

— Ҳалимбой, бир маслаҳат бўлди. Раисга айтдим, бир-икки кун индамай юрди. Кейин маъқул, деди. Ке, энди сен ҳам бундай юрма, бригадир бўласан...

...Шунда Ҳалим енгил нафас олди, лекин худди ўшандан буён, ўзининг ўйлашича, одамга ўхшаб яшагани йўқ. Бригадирликка ўтгач, косаси оқаргандек бўлди. Одамларга яхшилик қилай, деди. Рўзфорга ҳам барака кирди. Ейиш, ичишидаям тайин бўлди. Ҳаммаси жойига тушгандай... барибир «одамга ўхшаб» хотиржам яшай олмади. Йиллар ўтган сайин кўнглидаги майда хотиржамликлари ҳам йўқола борди. Полвондан дарак йўқ эди. Ўғли— Холмурод, онаси ўтгандан кейин амакиларининг қўлида қолди. Эсли хушли бола бўлиб ўсди. Ҳалим бобо бир неча бор нимадир яхшилик қилмоқчи бўлди, қилдиям. Уларнинг оиласига ер тансиқ пайтда ер берди. Шунинг ўзи ўшанда энг қатта яхшилик эди. Барибир... полвоннинг ўша пайтдаги қиёфаси Ҳалим бобонинг кўз ўнгида ўчмас бўлиб муҳрланиб қолди. «Худо деб гапир, ука, шундай қиламан, де!». Полвоннинг ўша ҳолати унинг хотирасига мана шу сўзлар билан сингиб қолганди.

Ўша замонларда одамларнинг иймони ҳам, меҳри ҳам, севинч-қўрқуви ҳам худо билан эди. Энди-чи, энди одамлар худодан кўра раисдан кўпроқ қўрқадиган бўлиб бораётган эди.

3

Ҳожар хола кўзачани оғилнинг бир бурчагидаги йиғиб қўйилаётган қуриган тезакларнинг орасига қўйди. Икки-уч марта ташқарига чиқиб, атрофни кузатиб келди. Оғилни қулфлаб, ҳовлига қайтаётганида титроғи бироз ёйилгандек бўлди. «Энди нима бўлади? Ууҳҳей, бу қандай кунинг бўлди. Бахтингми, ғурбатингми, қувончингми, қулфатингми? Қариганимда қандай ўлимим бор? Нима қиламан? Нима қиламан?..» Жумбоқ хаёлларга ботган, қалтироқ нафас билан аста-секин бўлиб ўтган ҳодисанинг бус-бутун даҳшатини англаган Ҳожар хола ҳовлида таққа тўхтаб қолди. Тезда ортига қайтди. Оғилнинг устига чиқиб ҳамсоя уйга қаради. Тинч. Кейин нарвондан тезгина пастга тушди. Уйқудан туриб ўзи томон келаётган келинини тўхтатди.

— Ҳой, Зуҳра, аччиққина қилиб, биир чой дамла. Мазам йўқ негадир. Бошим тинч эмас. Ҳа... тезакдан ким олди?

— Қайси тезак?

— Қайси эмиш... Оғилдаги, қишга деб уйиб қўйганимиздан.

— Ким оларди? Ёзда кимгаям керак?

— Минг айтаман, ёз-қишнинг фарқи йўқ. Ана, Гулноранинг уйида бир тутам ғўзапоя йўқ, моли бўлмаса... Қандай қилиб тандирга нон ёпаяпти. Нима ёқади? Иккита шумшуги бор. Тол тушда ивирсиб юради. Этагига бешўнта ташлаб кетади, бўлди-да.

— Билмасам, ҳеч замонда тезакниям ўғирлайдими одам.

— Қулфлаб қўйдим, ўғирлаб ҳам бўпти.

Ҳожар холанинг ёшлигидан кунни далада ўтди. Раҳматли эри тракторчи эди. Тракторчи бўлсаям газитга, китобга ўч эди. Ҳожар хола пичинг қилар эди. «Шу ҳолингизга ўқимасангиз нима бўлди, энди кимга шаҳар олиб берар-

дингиз?», дерди. Эри индамасди, нари борса, «ҳа, энди шундай ўтдим, даланинг четидаги тўкилган тутга ўхшаб, ўтдим энди», деб хўрсиниб қўярди. Минг қилсаям қонида бори кўпчимай қолмас экан. Отасининг армонини уч ўғилдан иккиси кўтарди. Улар ўқишди. Ҳозир иккиси ҳам шаҳарда яшайди. Бири олим, бири бухгалтер. Ҳожар хола кенжаси билан қолди. Кенжаси ўзига ўхшади. Эртақ китоб ҳам ўқимади. Эрка бўлди. Касб топди, шекилли, ҳартугул яқинда тракторчилик гувоҳномасини сотиб олди. Ота касб қилди. Бўлмаса армиядан келдиям, уйландиямки, бекорчи. Икки йил шундай юрди. Бўлди-да. Яна ичиб ҳам қўяди, ўғлим йўқ, деб аламига ичаман дейди. Нима бўлгандаям, Ғопир Ҳожар холага торгди. Шунинг учунми ҳалигача уни эркалайди, эркалигини кўтаради. Ҳожар хола ўғилларидан кейин узатиб юборган икки қизини ўйлади...

Аччиққина чойдан хўплаб, ёнбошлаб ўтирган кампир шу тариқа ўтмишга «айланиб» келди. Ўзича қора меҳнат остидаги йиллари ўтиб, сафоли кунлар бошланажagini ўйлади. Кейин яна газит ўқиётган эрини тасаввурига келтирди. Шу хаёллар билан яна бояги қалтироқ ҳаяжонқўрқувга тушиб қолди: энди нима бўлади, нима қилиши керак?

Уйга Ғопир кирди. Онаси сир бой бермай, норози қиёфада унга ўқрайди.

— Ҳа, қаёқда юрибсан ўзи? Хотинингдан сўрасам, билмайман, дейди.

— Билмайди-да.

— Қаёқдайдинг, дейман?

— Шаҳарга бориб келдим.

— Ҳаа, нега? Бир оғиз айтади, одам...

— Ээ, Анварингиз ҳам, Акрамингиз ҳам на ака, на укани билади. Уларга яхшида, ками йўқ, бировни ўйламайди...

— ...Ў, бола, фалончиларингиз, де яна— тилингни кесиб оламан. Сени уйлантириб одам қаторига қўшиб юрган шулар. Бир нарса берса, «ака ундай, ака бундай» деб мақтаб қоласан. Сўраганингни бермадимми, дейман.

— Колхознинг механиги билан гаплашувдим. Бўш трактор бор экан, «шапка»сини сўрапти.

— Акаларинг нима дейди?
— Пул йўқ, дейди.
— Янгаларинг билдими?
— ...Э, бермаса бермас, ҳали...
— Нима қиласан ҳали, а, бунча лабинг осилади?
— Икковиям уришиб ётибди мени. Одамларнинг гиштини куйсанг ҳам пул беради, такасалтанг, дейди, индамасам. Кейин, сенам осмондан тушганинг йўқ, ота-энаннинг пулига ўқигансан, дедим. Икковигаям бақирдим. Ака бўлгандан кейин қилади-да.

— Бу шаштингни қўй, бола. Мен сени бир уришмай. Ҳозир меҳайнигингга бор. Икки-уч кунда пулини тайёрлаб бераман, де. Ишонмаса мени айтди, де.

— Ҳамдам ака билан култивасага боришим керак эди, ўрганасан, деганди.

— Бўпти, бор энди.

Кейин Ҳожар хола ўша ҳолатга яна қайтди. Саросима хаёллар билан келинини чақирди. «Болаларингни ол-да, энангникига бориб кел. Бормаганингга анча бўпти, кечкурун келасан»,— деди.

Зухра бир қувониб, бир ҳайрон бўлиб уйига кетди. Ҳожар хола эса қаттиқроқ талвасада оғилга борди. Кўзачани олди-да, қўйлаги орасига яшириб, ўзларининг «чолкамбир томчаси»га қайтди. Уйдан тезда чиқиб, аллақаяқдан белкуракча топиб келди. «Томча»га пол қилинмаган, наMAT бирданига ерга тўшалганди. Эри раҳматли «ота-бобом шундай ўтган», деб пол қилдирмаган. Хуллас, Ҳожар хола наMATни йиғиб, уйнинг бир бурчини (ўзи ўтирадиган жойни) камбирларга ёт ғайрат билан кавлай бошлады.

Пардалари туширилиб, эшиги ичкаридан занжирланган уйдан тахминан ярим соатларда чиқди.

4

Одамлар худодан кўра раисдан кўпроқ кўрқадиган замон бўлди. Табиийки, бундай замонда бригадирнинг ҳам ўзига яраша мавқеи бўлади. Мана шундай мавқе билан Ҳалим бобо ўша пайтларда бир оч, бир тўқ ўтган болали-

ги, ёшлигини хиёл унутди. Турмушидаги ўнгланишлардан рангига ранг кирди, санокқа қўшилди. Эндилар полвондан дарак бўлмаслиги ростга ўхшаб қолди. Эндилар Фозил полвоннинг пайдо бўлишининг ўзи ҳўкизнинг думи ерга тегмаслигидек мумкин бўлмаган нарсага айланди. Ахлат чуқури йиллар давомида ўша-ўша ҳолича турди. Ўша вақтларда Ҳалим бобо бир туш кўрди ва эрталабгача алаҳсираб, босинқираб чиқди. Тушида полвон ака ўша, хотирасидаги ҳолатда гапирди: ...ўртамизда худо бор, ука. Ҳалоллигингга ишондим. Мен тирикман, қайтаман. Ўшанда эҳтимол, ўғлим дегандим. Ўғлим дегандим...

У полвоннинг панжаларини бўйнидан зўрға ажратаётганида уйғониб кетди. Бу пайтда полвоннинг ўғли шаҳарда ўқиётган эди. У ҳам ўқиб, ҳам ишларди. Ҳалим бобо кўзани олди. Уни полвоннинг ўғли — Холмуродга топшириши керак эди. Ахир отаси айтган вақт келганди. Холмуроднинг қишлоққа келишини кутди.

Ана шундай кунларнинг бирида яна бир қўрқинчли туш кўрди. Бу гал ўзи ўйлаб, қўрқиб, кутиб юрганидек полвон ака тушига кирмади. Умуман, уйғонгач, ҳеч нарсани эслай олмади. Ўтган галгисини ҳисобга олмай, кечаги тушни эслолмаса-да, хосиятсиз, деб ваҳимали тарзда хотинига айтди. Бир икки кун ўйчан бўлиб қолди. «Хотин, нимадир бўляпти. Айлантирган нарса олиб кетмай қўймайдими, деб қўрқаман» деди. Бу ҳазил эмасди. Хотини унинг ўзидан баттар қўрқувга тушди. Шаҳарга донғи кетган фолбинга бориб кепти.

— Тунов куни бориб келувдим, отаси. Мен бу чўзмани шунинг учун қилдим. Отаси, сизда бир юк бор эмиш. Фаришталарники. У нима, бу нима, деб кўп сўрадим, барибир айтмади. Ўзи билади, тўғри йўлни ўзи билади, дейди нукул. Сизда давлат бормиш, отаси, — деди хотини.

— Бўлди. Кўп гапирма. Аввал, шу жойга боряпман, деб айтиб кетсанг ўласанми, бир камим шу қолувди, кўрган тушимни ҳам энди дўмбира қиламан мен, эээй, мен шундай зўрман. Давлат эмиш, ҳай, йигит омонлиги — оиласи, рўзғори тугал бўлса, бўлдида. Бу акамга янаям керак, давлат керак...

Хотини йиғламсираган бўлди:

— Мен ўлиб қоламан, эрим эмас, ўзим эмас, манови болаларим деб ўлиб қопман қувониб. Элчилик, отаси, сизнинг дўстингиз бор, душманингиз бор... Шуларни ўйлаб, сизнинг ўрнингизгайм ўзим қувонаман. Қувонибман-да...

Ҳалим бобо эсини танигандан бери «фол» деган нарсага ишонмасди. Туш ва шу ҳақдаги ҳангомалардан кейин фолга бутунлай бўлмаса-да, тусмол билан ишонадиган бўлиб қолди. Хотинини ҳам ўзича тушунди. Ҳатто унинг қистовларидан кейин ўзини бир-икки марта ўқитиб юборди. Ҳар сафар ўзини енгил, бир бошқача сезганидан ажабланди ҳам. Демак, бундаям қандайдир хосият бор экан. Кунлар ўтаверади. Бу орада ҳеч нарсадан беҳабар полвоннинг ўгли Холмурод икки-уч марта қишлоққа келиб кетди. Ишиям, ўқишиям жуда яхши эмиш. Қишлоқнинг одами у ҳақида оғзини тўлдириб гапиради. Сўнгги келиб кетганидан кейингина бригадир Ҳалимнинг юрагига қаттиқ ҳадик тушди. «Бойлик деганига минг лаънат, — деди у шунда, — ахир менинг ҳеч қандай ҳаққим йўқ-ку. Нима номаъқулчиликни ўйладим. Елкамдаги қовоқ, бу — оч ўсадиган қовоқ.»

...Ҳалим бобо мана шундай одам эди. У Холмуроднинг яна келишини ростакамига қутди. Бир пайтлар полвон, бойликнинг ҳалоли кўрқитмайди, деганди. Шунга ишониб кўрқмай юрди. Охирги пайтда, ўша ботирлик ҳам сусаяётгандай. Маълум муддат, эҳтимол, «ўқитиш, қоқтириш»дан унда ҳаловат бўлди. Шунда яна хотинига қулоқ солди:

— Ана, отаси, сиз бўлса ишонмайсиз. Рангингиз қизиллабди, кайфиятингиз ҳам очилиб-сочилиб қолди. Мен қиз излаяпман, сиз ҳам қараб юринг.

— Нима излаяпсан?

— Қиз, ўғлингизга келин, деяпман.

Қанча тез ўтибди-я йиллар... Худди кеча уйлангандек... Худди кеча «эртага тирикчилик нима бўлади?» деб бош қотириб юргандек... Фозил полвонни кечагина кўргандек. Ана, шивирлаб гапиряпти: ёдингда тут, хотинимга ишонмадим, сенга ишондим, сенга ишондим...

Кимнингдир тўйи бўлаётганди. Қишлоққа бир курсдош ўртоғи билан келган Холмуродни кўриб қолди. Шун-

да Ҳалим биргадирнинг назарида ўша кеча бир замонлардагидек, ваҳима билан қуюқлашиб қолди. Ўзига-ўзи тушунмай хиёл муддат қотиб турди. Кейин... «кейин ўрнига тушмайди» деб бир йигитни тўхтатиб, Холмуродни чақиртирди. Томирдаги шайтоний ҳиссиёт эса «улушимни оламан-ку» деди. Отасидек полвон бўлибди. Холмуродни ҳайратга солган «эсон-омон»лашув жуда қуюқ бўлди. Бригадир полвон акани эслади. Унинг саноқсиз фазилатлари ҳақида гапирди. Сўнг каловланиб, ноқулай турган йигитга:

— Борақол, ўйнаб қулинглар. Сенга ўхшаган йигитлар билан қишлоғимиз фахрланади, — деди.

* * *

Кўпқарида чавандознинг ҳаракатларини кузатганмисиз: илкис юлқинган улоққа бошқа бир эга чиқади. Чавандоз шунда шароитнинг тақозоси билан кескин ҳаракат қилади, не бир куч билан жилов тортилади. От эндигина мақсадга айланаётган йўналишдан бутунлай бошқа — ўша улоқ кетган томонга шиддат билан қайрилади. Чавандознинг мақсади от чоптириш эмас, улоққа эга чиқиш. От чоптиришнинг қизиғи йўқ, улоқ кўтаришда тенгсиз завқ бор.

Биз ҳам шундай қиламиз.

Бунгача танишганларингиз узоқ йилларнинг гапи. Орада яна кўп гап бўлди. Уларни умумий бир назар, тафсилот сифатида тасвирлаш жоиз: Ҳалим бобо полвоннинг омонатини унинг ўғлига охир-оқибат бермоқчи бўлади. Аммо... бобо кўтаролмайди. Маккапояннинг ичидан ўз халёллари билан чиқиш унга насиб қилмайди... жонидаги омонатни топширади. Полвоннинг ўғли Холмуродга эса, ким билсин, эҳтимолки, тақдир марҳамат қилгандир.

Ўзгараётган замоннинг одамлари наздида эса Ғопир катта одам бўлди. Қўриқдан катта ер олди. Ҳожар хола дунёдан ўтгач эса бутунлай бошқа одамга айланди. Одам «эркинлик»ни қандай қабул қилишига ҳам кўп нарса боғлиқ экан. Янги замоннинг янги одами бўлган Ғопирбойнинг уйида илгаригиларига ўхшамайдиган жанжал чиқди.

Дарвоқе, Зухра ҳам энди аввалги Зухра эмас. Бундай пайтларда унинг «сен»лаб қолиши Ғопир учун янгилик бўлмай қолган.

— Билиб қўй, ўйнашингнинг қизи икки дунёда бу уйга келин бўлмайди,— деди кўринишидан жиннисифат бўлиб қолган хотини.

Зўрлик билан кўтарган қўлини тушириб, тилини тишлаб қолган Ғопир қисқа фурсат қотиб қолди: гап қаердан қочди?..

5

Ўғли — Мақсуд болалигидан отга қизиқди. Отасининг биттаю битта эркатой ўғли эмасми, унинг эркалиги, кўнглининг кўтарилиши осон бўлди. Ҳозир миниб кўпкариларда чопадигани Тарғил Елни тойчоқлигидан ўзи катта қилди. Тарғил деган номга ўргатган. Яқиндан эса кўпкаридаги чавандозлар отнинг ҳислатларига тан беришиб, унга нисбатан берилажак лақаб, номни ҳам бутунлаб қўйишди. Шундан бўлиб от — Тарғил Ел бўлиб қолди. Мақсуд бундан гурурланади ва шу ҳис билан нимжонгина тойчоқчани кўз олдига келтиради. Бугун Сарим полвон невараларининг тўйи баҳона элни кўпкарига йиғди. Отига минганича чортоқ атрофидаги чавандоз-полвонларга ихлос билан ҳурмат кўрсатди. Виқор билан айланди. Шу тобда Мақсуднинг унга ҳаваси келди. Элнинг эътиборидаги одам у. Одамдаги ҳар неники чеклаш мумкин, ҳавасни чеклаб бўлмас экан. Ҳавас ўзининг борлигини билдиравермас, лекин у қачонлардир қай бир одамда кимнингдир хислати давоми бўлиб яшайверади. Эл бир одам ҳақида бирваракайига яхши гапириши камдан-кам ҳолат. Ким ҳақдадир эл шундай гапирдими, билингки, бунда кўп гап бор. Сизнинг алоҳида фикрингиз худбинликка ўхшаб қолаверади.

Мақсуд ички бир ҳавас аралаш ўйлаб қолди: отам нега Сарим полвонни ёмон кўради? Нега Сарим полвон отам ҳақида гапирганда унга хос бўлган ўзгача вазминлик, одам-

ларни баҳолашдаги нозик бир таққослари сезилмай қолади?

«Отга қизиққанингдан хурсандман. От дегани — давлат дегани. Ҳар уйда от бўлса — давлат бўлади. Лекин улоқ кўтаргичи фақат Сарим полвон деб ўйлама. Унинг дўмбирасига тушма. Ана Ўриш полвонни кўр, чавандоз бўлса шундай бўлсин! Ўришнинг йўлини кўр, шуни этагидан тут. Аслида бу гаплар ҳам вақтинчалик — сен ўқиб, катта одам бўлишинг керак. Бу вақтинчалик эрмак...» Унга отаси шуларни айтганди. Бу гапларни эслаб Мақсуд бояги ҳавасларидан бироз чалғиди, отаси, ҳали бир кўпқари қиламиз, эл осмонга қараб қолади, деганини эслаб эса энтикиб кўйди. Бу кўпқарида ўзи улоқ айиролмади, лекин ошналарига катта-катта кўмак берди. Ёлғиз отнинг чанги чиқмаслиги рост. Кўпқари кўпники, полвон-чавандозлар ҳам тўдаларга ажралади. Улоқ айирган отни бошқалардан муҳофаза қилади. Ўзиникини бошқаларга ем қилмайди. Шуям яхши-да: Омад бир жойда турмайди. Омад айланиб келади.

...Омад айланиб турсин...

Мақсуд кўпқаридан қайтапти.

Кўпқари, ундаги жазаванинг тотти, сурури ҳам чиқди. Қайтаркан, анчадан бери қийнаётган тараддуддан яна боши говлай бошлади. У ростдан ҳам қийин ҳолатда эди. У отаси чизган чизиқ билан барабар ўсганди. «Ҳали ўқитаман, сен юрт сўрайдиган сўд бўласан». Шу гапларни Фопир ўғлининг қулоғига болалигидан қуйган. Ҳозир эса Мақсуд мактабни тугатиш арафасида. Ўтган йилдан бери эса Мақсудни бошқа бир орзу кўймайди. Тенгдошлари орасида жуда катта гап бўлган, Тошкентда яқинда очилган «Висший милицейский школа»га киришдан бошқасини ўйламай қолди. Бу ўқишга киришнинг ўзи бўлмас экан. Айтишларича, мактабни битирганларни ҳам олиними қийин экан — стаж керак эмиш. Стаж бўлса бўпти-да... Мақсуд ўзига, калласига ишонмасида, отасига чиндан ишонарди. Отаси бир ҳаракат қилса қачон бўлмасин, қандай бўлмасин зўр ўқиши мумкин. Лекин отаси чизган чизиқдан қандай чиқиши мумкин. Мана, икки йилдирки, отасига сездирмай ўйлайди. Отасининг гапларидан қуво-

ниб... Отасининг орзуларини, чизилган чизиқларни ўйлайди. Шундай қилиши керакки, отаси тутоқиб кетмасин, «бутун эдим, бўлиндим», «бир гапим икки бўлди» деб қолмасин. Холбуки, отасининг кўп такрорлайдигани «Бутунман, бўлинмайман», «бир гапим икки бўлмасин!» деган гаплар. Шундай бўлса ҳам, шунга қарамай... Мақсуд ҳам ота ўғил эди, у ҳам энг катта ўқишда ўқишни истарди. Энг катта ўқиш эса у ва тенгдошлари тасаввурида ўша, яқинда Тошкентда очилган «Висший милицейский школа». Шундай қилиб ўғил мумкин қадар эҳтиёткорлик билан, отасининг кўнглига тегмайдиган қилиб, эҳтимолки ўзи кўп нарсани тўла тушунмаган ҳолда...

...Отасининг чизган чизигидан, демакки, келажагига дахлдор бўлган бирдан-бир таъсирнинг доирасидан чиқишни истарди. Истагандаям шундайки, унинг хаёллари урушдан талофатсиз чиқиши мумкинлигига ишонган кўшинни эслатарди. Ишонч ҳам баъзан омонат бўлади, шундан беҳабар эди у.

Зухранинг афт-ангори, кўринишидан кўрқиб кетган Ғопир юмшаб, хотинининг сочларини йиғиб қўйди, ерда ётган рўмолини олиб берди. Йиллар оша йўқолаёзган меҳрининг ҳалиям биер замонлардагидек эканини билдириб қўймоқчи бўлди гўё.

— Бекор гапни айтдинг, хотин, бекор гап.

Жим бўлиб қолган Зухрани эҳтиётлаб кучоғидан чиқарди-да, доимий ясама қатъийлигига борди:

— Бундан Мақсуднинг қулоғи тинч бўлсин, бўлмаса ёмон бўлади, мени биласан! Овқатингга қара.

Оғил томонда от кишнади.

Ғопир уйдан чиқди. Ўғлига янгилиги бор эди.

— Ҳа, ўғлим, кўпқари қандай?— деди-ю, унинг жавобини кутмади— катталардан гап келди: ўзимизнинг шаҳардаям юридика очиларкан. Нима дейсан, ё Тошкентни сўрайверамизми? Кўпқарини қўй, бўлар энди.

— Тошкент... дада, ўзим айтмоқчийдим. Ҳозир энг зўр ўқиш юридика эмас. Энг зўри яқинда очилипти, «висший милицейский...»

— Нима дейсан, шунча йил мен эшакнинг қулоғига кўшиқ айтдимми? Номаяқул гапирибсан. Бор, ҳали кейин

гаплашамиз. Товба қилдим, буларнинг бари эшакмия еяптими? — Ғопир гудраниб, сўкиниб кўчага чиқиб кетди.

Кўнгилда бир-бирига мутлақо зид бўлган ҳислар бир вақтда пайдо бўлса киши ғалати бир ҳолатда қолади. Ғалатилик шуки, унинг юзига ноўнғай бир ифода қалқади. Одамнинг энг содда ожизлиги шу: сен ҳамма нарсани яширишни, сирлигича қолишини истайсан, юзинг эса ҳаммасини айтиб кўяди— юракнингми, миянингми амри унга бир тийин гўё. Зухрадаги энг содда ожизликка ўғли эътибор бермади. Онасининг йиғлаётган кўзи жилмайиб турганини кўрмади.

— Кечга нима қилай, Мақсуд, нима ейсан?

Ўғлининг ортидан уйга кирган Зухра унинг кўзларидаги қорачиқларда ўзининг кўзларини кўрди. Енгил сесканиш асносида (бир зумда) жуссаси баробар бир ўй пайдо бўлди: нимадан кўрқсанг, шунга дуч келасан.

— Мақсуджон, отанг сенга бир нарса дедими?

6

Мақсуд отаси айтган гаплардан онаси алақачон хабардор бўлган, деб ўйлади ва шуни назарда тутиб жавоб берди:

— Ҳа, айтди, лекин билмадим-да, нима қилишим керак. Дадам кейин гаплашамиз, деди. Гаплашайлик, кейин ҳаммасини айтаман. Барибир дадамга бир гапни битта ўзим тушунтиролмайман.

Ўғлининг гапларидан Зухранинг ҳайрати янада ошди. Унинг ўқиш ҳақидаги гаплардан хабари йўқ эди. Сўрагани ўғлининг уйланиши ҳақидаги боя эри билан бўлиб ўтган узук-юлуқ гап. У Мақсуднинг уйланишга нисбатан бундай муносабатини кутмаганди. Хуллас, онаси бутунлай бошқа нарсани ўйлаб, ҳадик билан сўради. Ўғли эса тамоман ўзга хусусдаги бошини қотирган ўйлар билан жавоб берди.

Гап тугагандай бўлди.

Она-бола уйдан чиқишди.

Ўғил офил томонга, молларни саранжомлаш учун кетди. Кечки овқат қилиш учун эса вақт мўл эди, онаси то-

морқа тарафга юрди, пиёз ўтоғидан озгина жой қолган, шуни тугатиб қўяйин, деди.

Вазият, шароитнинг тақозоси эмас, аксарият ҳолларда гап одамни ҳаракатга ундайди. Гап одамдан нимадир қилишни талаб қилади. «Деди», «эмиш» қабилидаги эшитилган гап аслига нисбатан уч барабар куч билан таъсир қилади одамга. Табиийки, бундай таъсирдан кейинги ҳаракат ҳам ўзгача — янада кучлироқ гап бўлади.

Ғопир уйидан чиқиб, «Тойота»сига минганича аллақерга кетганидан кейин Норчучук хола Зухрани томорқада кўрди. Кўрдию пешингача ўзи етказган тафсилотлар келтириб чиқарадиган қизиқ нарсаларга қизиқди. Худди шуни Зухра илғаб қолди ва атайин бу ҳақда умуман сўз очмади. Хотинлар ўртасидаги «зимдан мулозамат қонуни» амалда яна қўлланди. Бундан эса Норчучук холанинг хумор-лаззати чиқмай қолди. «Асли буларнинг бир-бирига кўнгли йўқ экан-да» мана шуни ўйлаб топди у. Шунинг ўзиям гап эмасми?! Хуллас, қишлоқ одамларининг асосий даромади бўладиган узум, майизнинг ўтган йилги ҳосилидан, шунингдек, эндигина гуллай бошлаган ток новдаларига қараб нималарни чамалаш мумкинлигидан, кейин эса бирозгина об-ҳаводан гапирди-да, Норчучук хола жўнаб қолди. Зухра эса унинг гапларини номигагина маъқуллаб турди. Шу аснода (унинг ўзи ўйлашича) жини кўзиди. Ёнидаги хотин ўзини шунчалик содда деб билаётганидан кўзиди бу жин — лекин, ҳартугул, ташқарига чиқмади. Кўрдингизми, соддалик ўзини таниб қолса ўзлигидан воз кечади. Соддалик зумда исёнга айланади. Лекин яхшилаб эътибор берилса, исёнда ҳам соддаликнинг асоратлари сезилади: изсиз йўқолмайди-да ҳеч нарса.

Зухранинг хуфтон дилини Ҳалима эна бироз бўлса-да ёритиб кетди. Ҳалима эна деганимиз ҳафтасига йигирмата тухумни унга бозор нархида сотиб кетади. Мақсуд ҳар куни нонуштага тухум ейди. Онаси шунинг учун бу олди-сотдини йўлга қўйган. «Ўғлингиз кўркли йигит бўпти, сал пал тоғаларигаям тортганга ўхшайди, — деди Ҳалима эна. — Лекин келин, кампир одамнинг бир гапини айтиб қўймасам бўлмайдиган: одамларга ўғлингизни кўп мақтаманг, кўз тегаети. Ўзига ўзини унда-мунда мақтаб тур-

сангиз бўлади, лекин одамларга мақтаманг. Кампирнинг гапи, денг, қадимдан айтаман сизга...»

Ғопир роса ош пишганда уйга қайтди.

Унинг қовоғи, одатдагидек, бу уйдаги ҳукмронлигини ўрнатди.

Айтишга арзирли гап бўлмади.

Арзиса...

...ярим тунда қоронғу сукунатни отнинг безовта пишқиргани, туёқ товушларининг «дупур»лари ваҳимали тарзда бузди. Бузди, деб қўйсақ жўн таъриф бўлади, от тундаги сокин сукунатни топтаб, бурда-бурдалаб ташлаётгандек эди.

Ғопир сесканди.

Отга яқин йўлашга кўрқиб, ўғлини уйғотиб чиқди. Ҳаммаси Мақсудга қолди. «Тарғил, Тарғил» деб отга яқинлашди у. Лаҳзада «отнинг деви» ҳақидаги ваҳималар баданини жунжиктириб ўтди. Ўтди... ўзини тутиб олди. Ким билсин, ростдан ҳам от эгасининг юрагини ҳис қилар. Эгасининг полвон юраги нечоғлик ураётганини ўзининг юрагидаги товуш билан бир маромда сеза олиши чиндир, балки. Отни ҳамма билади. От жумбоқ жонивор. Шу дамда ўзини тутиб олган одам юрагидан таскин излаётган бўлса ҳам ажабмас. От Мақсуднинг дадил бир буйруғи билан тинчланди.

— Дада, мен гугурт обкелай... — деди у.

— Гугуртни қўй, «лов» этмасин, билиб бўладими — жонивор бўлса...

Отни тинчлантириб енгил шапатлаганча қашлаётган Мақсуд ҳайратда қотди, кафтини чимиллатиб пайдо бўлган совуқ тер киприк усти қош-қовоғидан ўрмалаб ўтиб пешонасига ёйилди: отининг сонлари ораси оппоқ кўпик бўлиб кетганди. Бугун айтарли чопмаганди. Латта билан кўпикни тозалаб бўлишида от ноўнғай сакради ва бошини қаттиқ силтаб пишқирди. Мақсуд ўзини четга олиб қолди.

Эртасигаёқ Ғопир «қаердан гап қочган»лигини аниқлади. Одатдагидек, Гулсарани шаҳардаги уйига олиб кетди.

— Мен ўзим айтдим у гапни, ҳалиям шукур қилинг, ўйнаши шаҳарлик эмиш, дедим, — деди Гулсара.

— Қизингни ўғлимга унаштириш ҳақида-чи?

— Никоҳимга олмасам, қизингни бахтли қиламиз, ўғлимга оббераман, дегансиз.

— Қачон?

— Тўқсон марта айтгансиз... Биласизми, қачондан бери сенгайм уйланаман, дейсиз.

— Сен шукур қил, кимдан нима каминг бор...

— Гопир акаа... — жиззаки Гулсара яна мулойимлашиб қолди. У, аллақачонлар эрдан чиққан жувон, ростдан чиройли эди, — ...ҳали мени никоҳингизга олмайсиз-амми? Норчучук омон бўлсин, шунинг ўзи қишлоқнинг сиёсати.

— Оламан, бир-икки ойдан кейин оламан.

Бу гап у жиддий айтди. Шаҳардаги акалари қарз сўраб келишганида бермаганидан ҳозир аразда, аввал улар билан созлашиш керак. Яна хотин олиш қиёмат бўлмас. Бу сафар ҳам унинг ўйларидан ўз хотини, Зуҳра бирор-бир аҳамият билан жой топмади, арзимади бунга. Лекин нияям дердик, ўша, одамнинг наздидаги, арзимаслар энг асосий ўринга чиқиб қолишим бор гап. Бир ой ичида Гопир акаларига маслаҳат солди. Улардан насиҳат бўлди — бу эса унга керак эмасди. Кераксиз нарса олинмайди, одатда. Ўғлига эса ётиги билан тушунтирмоқчи бўлди. Аслида ўғлининг жуда тушуниши ҳам шарт эмасдек эди, барибир айтиб қўйиши керак. Ахир қайтадан уйланиш эмасдир, шунчаки яна бир ожизани никоҳига олиш. Қолаверса, савоб ҳам бу. Ота-боболардан мерос. Ҳеч бир дийдиёга арзимади.

Булар жуда энгил, бир қарашда сунъий бўлган таскинлар, шундай эмасми? Ҳар ҳолда шундай арзимас таскинлар бир одамни йўлга солгани рост бўлиб чиқди. Гопирга ҳаммасидан хабардор ўғли аввал гап очди:

— Мен ўқимайман, дада, ўзимизнинг шаҳардаям, Тошкентдаям, ҳеч жойда ўқимайман.

— Бекор айтибсан, сен олдин гапга қулоқ сол.

— Бекор айтмайман мен... — Мақсуд бошқа гапиролмади, ортига ўгирилиб кета бошлади.

Мақсуд отасининг «тахт»дан тушишини истамасди. Шу аслига акс ўлароқ истак сабаб, ортиқ гапирмасликни маъқул кўрди. Буларнинг барини ўз ҳаракатларига нисбатан идорасиз тарзда қилди. Отасининг эса бундай дамларда вазиятнинг кескинлигини кейинга суриш одати йўқ эди. Ўғлининг елкасидан шарт силтаб ўгирди.

— Мақсуд, бу ёққа қара, кимдан чиққан қилиқ бу. Энди нима... бир камим нима қилсам сенларнинг тасдиқларингдан ўтказишим қолдими?

Мақсуд тўлиб кетди. Ортиқ гапиролмади. Унда ўспиринликнинг ҳаётдаги кутилмаганлик — тасодифларга нисбатан муросасиз кўникмаси ҳукмрон эди. У ҳам аксарият бу ёшдагилар каби хаёлдаги режалар амалга ошишини жуда мушкул иш, деб билмасди. Қолаверса, айнан унда асослар мўл эди, ишончли эди. У ёшлигидан дунёдаги эркак зотининг мукамаллигини отасида деб биларди. Отаси унинг учун энг... деб таърифланадиган хислатларга жуда муносиб эди. Яқинда эса унинг учун мутлақо тасодиф бўлган тафсилотлардан хабар топди. Агар онасининг ўнгиб бораётган аҳволини билмаганида, кейинги вақтда қишлоқда оралаб қолган қочирма гапларни илғаб қолмаганида эшитганлари унга бунчалик таъсир қилмаган бўлармиди? Нима бўлганда ҳам эҳтимолларга ўрин қолмади. Онасининг отасига нисбатан чексиз бир норозилиги, бунинг ҳозирга келиб ҳадсиз исёнга айланаёзганидан ҳайиқди.

Зуҳра ихтиёрсиз равишда бошқача тушунтирганди. Унинг изоҳларида ўғлининг отасига нисбатан мавқе сақлаши ҳисобга олинмаганди. Унинг сўзларида шундай бир ундов бор эдики, буни ўз ҳолича тушунган Мақсуд, ўзининг мажбуран уйлантирилиши ҳақидаги гапдан довдираб қолди. Асли йўқ савдо-ку бу. Ҳеч ким уни уйлантирмаман деб шошиб қолгани йўқлиги бор нарса-ку.

— Янаям, отангдан сўра, — деди онаси, — сўрасанг, ҳаммасини батафсил айтиб беради. Эҳтимол, маслаҳатлашиб оларсизлар.

Йиллар давомида ўзи меҳр кутган якка-ю ёлғиз одамдан ўша тансиқ мурувватни топмаган одам бой берилган

умр бўлиб аламга айланади. Буни тасаввур қилиш қийин эмас. Лекин тасаввур билан кўнгил ҳам тўлмайди. Негаки одам қиёфасидаги алам барибир қандайдир кўринишда ёрилади. Ёрилгани, унинг ўзи истамаса-да интиқомга ўхшаб кетади. Зухра шундай одам эди. Унинг ёрилгани — ўзигагина тегишли аламни ўғлига юқтиргани бўлди. Ҳатто она ҳам йиллар давомида қат-қат бўлган кекни кўтара олмас экан. Айтганлари билан ўғлини ўзгартириши мумкин эди, ўзгартирди ҳам, лекин уни бошқара олмаслигини ҳам биларди — отасига ўхшарди у. Шулардан кейин Зухрани жуда кучли кўрқув қамради. Кўрқувнинг ваҳимаси ўлароқ саросимада, ажаб, ўзи учун камёб бўлган тасаллини ҳам топди. Мақсуд айтди, отамдан ҳеч нарсани сўрамайман, ўқимайман ҳам, деди. Ўғлида эрининг қатъийлигини кўрди, шундан ҳам таскинга ўхшаш ненидир туйганидан ҳайратланди. Зухра (ўзининг ўйлашича) бебахтлиги эвазига тик турган оиланинг дарз кетишини истамасди. Кўнглининг туб-тубида эса нималардир унга тинчлик бермайди. Шундан у ўз истагига қарши ўлароқ «воқеа»ларга сабаб бўлиб қолди. Ота билан ўғил ўртасидаги тайиннинг йўқолишини мутлақо истамайди, айти кечинмага зид бўлган лаззат хумори ҳам йўқ эмас. Ҳаммаси эрига нисбатан индамас йилларнинг кўзғалишидан, ҳаммаси шундан.

...Давр, замон ўз билганича айланди: Фозил полвоннинг ҳалол топгани... омонатдан кўрққан одамнинг ўзидан кечолмаган журъати... ва ниҳоят осмондан тушган бахт... Ким билади дейсиз: бахтни ҳам эплаш керакми-кан?

Сир бўп сир эмасдир, лекин шунга ўхшайдиган бир ҳис бор. Шу ҳис одамни тутиб туради. У кишининг ичидаги устунга ўхшайди. Кўргулик ҳар қанча турланмасин, киши шу устунга — ўзининг ичидаги нарсага таяниб яшайди. Узалган қўлидан елкасини шарт тортган ўғил, Ғопирнинг назарида қўлини силтаб ташлагандек бўлди. Ўғирила югуриб кетган Мақсудга отаси тўхта, дейишга улгурмади. Ғалати манзаранинг кутилмаган таъсиридан Ғопир қотиб қолди. Ғудраниб сўқинди.

Қочиб қутулмоқчи бўлди.

Ўғил... отасиданми?

Ғопирнинг ичидаги устун сингандек бўлди. Шундай туюлди. Туюлди-ю, хотинининг сочлари тўзғиган, жиннисифат қиёфасини эслаб қолди. Зухра шу қиёфа билан эрининг ичидаги устунни синдиргандек бўлди. Еру кўкка сиғмай қолди Ғопир.

Ўғлига айланиб... югурди.

Билса... бемаънилик экан.

Жанжал хуморини босишга эса мажбур эди. Мажбурият уни ушлаб қолди. Устун синмагандек туюлди. Унга таяниб қад ростлагиси келди. Она-болани атоқлаб сўқинди, улар нон қадрини билмайдиган бўлди. Кўзи очиқ одам нима еганини кўради(?). Шукр қил! Ҳовлини четлаб солиниб, усти шиферланган узун айвонда туриб ўзига узоқдан хотинининг қараб турганини пайқади. Ўйлади, ўйлади... қаранки, шу вазиятда ҳам топган мўлжали қалтис бўлди: нега шундай-а, сиқилган пайтлари Гулсарани эслаб қолади.

Тараддуланиб уйга қаради, хотинини чақирди.

— Ўғлинг нима дейди?

— Билмасам...

— Ҳаммасини сен биласан, нима дегандим сенга...

— ...Нима қиласиз, урасизми? Айтдим... уям билсин.

Зухранинг афти ўзгарди. Ич-ичидан қўрқиб туриб, лекин бошлаб қўйгани учунгина урушишга мажбур бўлиб турган болага ўхшаб қолди. Ғопирни эса мажбурият юмшатиб улгурганди. Нималар бўп кетди. Ҳали олдинда қанча гап бор. Кейин нималар бўлади?

— Бундай эмас-да энди, хотин. Одам ўғлидан ҳам ҳайиқади экан. Сенга маъқулми шу?

— ...Ана, уйлантиринг. Мен айтдим, лекин сизам айтиб уйлантиринг. Яна кимга эмиш? Тупроғи яхши одамга.

— Бекор гап, дедим. Мингинчи марта айтаман. Мен тирик бўп сен нима дейсан. Хотинга гап тегмасин.

— Айтмасангиз ҳам билардим. Қишлоқ дувуллагандан кейин чиданг-чи. Ҳалиям мен темирман.

Дарвоза орти — кўчадан машинанинг овози эшитилди. Устма-уст сигнал келди. Кўнгил экан, Ғопирнинг юраги

«шув» этди. Чиққач BMWни кўрдию, ранги оқариб кетди. Руддаги йигит жуда яхши таниш. Таниш бўлсаям Гопир у билан тузукроқ гаплашмаган. Гаплашгулик қилмасин.

— Қани, уйга кирдик,— деди Гопир кўришгач.

Йигит машинадан тушмади.

— Кечга Хўжақишлоққа ўтаркансиз. Шо ҳозир шаҳарда. Кечқурун Хўжақишлоқда бўлади.

8

BMWдаги йигит машинадан тушмади.

Машина ортга бурилиб, шиғиллаб... кетди.

Шиғиллаган яна бир нарса ўша машинанинг ўрнида қолди.

Бу юрак эди, Гопирнинг юраги.

Гап шундаки, Ҳожар хола дунёдан ўтгач, Гопир маълум муддат эсанкираб юради. Эндиликда бутунлай ўзиники бўлиб қолган жазавани уни ёмон исканжага олади. Бўлса бало, бўлмаса яна бир бало. Шундай кунларнинг бирида қўшни қишлоқлик, ўзидан бир-икки ёш катта Соли шапқур унинг жонига оро қиради. У тегишли (асосийси ишончли) жойлар билан Гопирнинг алоқасини йўлга қўяди. Тегишли жойдаги ҳукми эса Шо дегани чиқараркан. Унинг асл исми Шомансур ё Шорасул, дейишади. Тўғриси Гопир ҳалигача билмайди. Хуллас, Шо Гопирга жуда кўп нарсаларни ўргатди. Ундан билганлари ростдан асқотди. Шонинг ўзи эса Гопирни менсимасди. Кўпинча, уни «трактирчи» дерди. Хуллас, трактирчи ўзининг ишларини йўлга қўйиб олгачгина ундан Шога тегишли ҳақ ундирилиши керак экан. Бунгача бўлмай Шо ўзига тегишли ишлар бўйича катта мағлубиятга учради. У ўз ўрнини Берди деганига бўшатди. Айтишларича, Нижний Тагил деган жой билан бўлган алоқа устида келишмовчилик бўлган. Натижада эса Берди бу ҳудудга эга чиқди. Кейинги вақтларда шу расм эди, ажратиб олинган маълум ҳудуднинг «эга»си бўлади. Норасмий эга. Унинг иши расмийдан қолишмайди. Одамларда эса ваҳимали эътироф гувиллайди. Оқибат шу бўлдики, Гопирдан олинадиган, Шо кўз тиккан бадал Бердига тегди. Берди Шодан кўра ин-

софлироқ эди, Шога ўхшаб пичинг, кинояси йўқдек. Ғопирга шундай туюлди. Берди етарлича асосларни яратди, ҳукумат шулар асосида Шони қамади. Қамоқдалигида Шо Ғопирни кўп йўқлабди. Ғопир эса шундай пайтлари Бердига янаям суқилди, унинг пинжидан тинчликни топди. Кейин бир гап келди, Шо «чиқсам тракторчи ё Худога омонатини топширади, ё «қарз»ларини ўн барабар қайтаради», дебди. Ғопир шуни Бердига етказган эди ҳамки, «у ўзининг ўша ердан умуман чиқмаслигини ҳали билмайди», деган жавобни олди. Шу билан у яна ўзининг ўзи учун ўйлаб топганига, хотиржамлигига қайтади. «Тойота», «Белорус» трактори, яна бир четдан келадиган беда ўрувчи ускуна... мана шулар ўша даврда олинган. Шонинг талаби кўп эди, Берди эса ростдан ҳам ундаймас, инфлироқ. Буни қарангки, Соли шапкўр негадир воқеалардан силлиқ чиқди. Бўлмаса, уям Шога тегишли эди-ку. Ҳеч нарса бўлмагандек, тинч юрибди. Ҳартугул, Ғопирга шундай кўринади.

Шу тобда ўз-ўзидан эсланадиган гаплар жуда кўп эди. Лекин эслагиси келмади, негаки, эндиликда улар Ғопирнинг ўзига ўзининг бетайинлигини билдириб қўядигандек эди. Ниманидир истамасанг, шуни қилмаслигинг мумкин.

Юрак бошқача дуккиллади.

Зарби мия орқали сезилади.

«Фермер хўжалиги»да ишлайдиган ўнга яқин кишига ойлик пулларини бериб келиши керак эди, шу иш четга сурилди. Ғопир Соли шапкўрникига отланиб қолди. Кетаркан, Зуҳрани чақирди, унга тайинлади:

— Мақсуд уйда бўп турсин, айт. Бироздан кейин келаман. Кейин қолганини гаплашамиз. Ҳали кечқурун бир жойга ўтишимам керак бўп турибди.

Хотини жимгина «маъқул» дегандай эшитди, ажабланишми, эри унга нисбатан кўнгилдан бир илиқлик сезди. Соли шапкўр бир одагини ҳеч қанда қилмайди, бундан Ғопир ҳайрон бўлади: Соли қачон, қаерга кетмасин хотинига айтиб кетади. Мана, унинг қаердалигини яна хотинидан билди.

— Хўжақишлоққа кетган, кечроқ келаман, деган, — деди хотини.

Жуда катта бир ҳадик Ғопирни бўлакларга ажратиб ташлади. Бўлакларнинг қайта бирлашиши тобора мушкуллашарди. Бўлинган одамда қарор йўқ. Қолаверса, у Шонинг олдига боролмасди. Ундан олдин Берди билан хабарлашиши керак. Устига-устига кечқурунги вақт ҳам у томонга қараб тўхтамасдан келяпти.

У вақтнинг ўзи томон келаётганини сезди.

Сезгидан сесканди.

Уйга қайтди. Мақсудни кутди. Йўқ. Негадир хотинига нималарнидир гапиргиси келаверди. Келган нарсаларни хоҳишига қарши ўлароқ танлаш унинг одати. Одатини бузмади. Лекин хотинига нисбатан ҳалигина қайтадан бошланган илиқлик кучайиб борди. Шунан олгиси келмади. Тўғрироғи, эгари унга ҳамиша яхши кўринган, эгаридан тушмади.

Вазиятнинг талаби ростдан бошқача. Талаб ҳамиша кўнгил истагининг устидан кулади. Кўнгил ҳам ўзининг борлиги ўлароқ ноўрин кўринган талабдан тўлади, чи-долмайди, ўзига сигмай қолади. Буларнинг бари бор гап. Айни вақтда эса шошилиши керак эди. Кечқурун ҳам бўлди. Мақсуд йўқ. Ғопир Шонинг ҳузурига шошилмади, ҳар эҳтимолга қарши ўзини оқлайдиган мулоҳазаларини ўйлаб топди. Шаҳарга, Бердининг ҳузурига жўнади. Бойлик одамга ақл бериши, шунингдек, бор ақлини олиб қўйишиям мумкин. У ростдан тракторчилигига борганди, йўқса, вазиятнинг ўзиданоқ Бердининг ҳукми эндиликда ярамай қолганини сезиши керак эди.

Бораркан Гулсара ёки унга ўхшаганларни эмас, негадир онасини, кейин болаларини, кейин эса баланд девор билан ўраб қўйилган ҳовлиси четдаги ҳожатхонага ташланган сариқ жилвали жинни ўйлади. Шулардан кейингина Зуҳра хаёлига келди. Ҳожатхонага нисбатан у қилган шаъмани хотини тушунгандек кўринганди. Ё ўзини шундай кўрсатдимикан?

Машинани секинроқ ҳайдашни истаб қолди. Унинг ишонадигани, ичидагини рўйирост, тўкиб айта оладигани... ўздан бошқа ҳеч кими йўқ эканда. Бўғзига недир тиқилганидан анчагача ҳансираб борди. Бориб-бориб... Эркак киши арзон йиғламайди.

Мақсуд хаёлан... уйдан кетди.

Отасининг тинимсиз сабоқлари билан у жуда табиий тарзда ота томони ва тоға томонини доимо тарозининг паллаларига ўхшаш таққосда кўрарди. Амин бўлардики, отаси айтгандай, тоға томон калта ўйлайди. Тоғалари жуда кўп нарсани билмасдан ва шу билмаган ҳолларида ўжарлик билан катта даъволарга осилишади, бўлмаса яхшиликни билишлари керак. Биласизми, чегара бор эди. Шу Мақсуднинг билганларини тасдиқлаб турарди. Ўзиники — ота томон, она уруғи эса чегара нарисиди, мавқе жиҳатдан ҳам шунга яраша. Болалик одамзотга унинг умрига нисбатан асосий тушунчаларни бериши рост. Лекин кишидаги табиатан бор бўлувчи бошқа жиҳатларни ҳам унутмаслик керакка ўхшайди. Бу ҳам табиий, бу болаликнинг тасаввурларига, таъбир жоиз бўлса, тегишли ўзгартиришлар киритиб туради.

Шуларнинг тасдиғи десак бўлади: Мақсуд тоғасиникига келиб қолди. Йўл-йўлакай асосий гаплардан бироз чалғиган эканми, ўзининг кайфияти ўзига бошқача кўринди. Ўзининг ўрнида бошқа одамни кўрди. Тоғасигаки, ичини ёрмаслиги, ўзим бир айланиб келдим, деб айтишининг ўзи отасидан ўтган ўзлигига садоқат эмасми? У бегона жойда эмас. Одатда, киши яқинларининг орасида ўзини бегона тутишни ёқтирмайди.

Тоғаси ҳайдовчи эди. РайПОнинг машинасини ҳайдайди. Оила жам бўлиб кечки овқатни ейишди, кейин телевизор кўриб гап бўлди.

— Замон қизиқ бўлди, ишқилиб тинчлик бўлсин, — деди тоғаси.

Кейин ухлашга ётишди.

Мақсуд ўзини уйқудан уйғотишганида қай вақтлигини дафъатан эслолмайди. Тарғилнинг оғзи кўпириб ётганини кўриб ўқрайиб турганида кимдир уни силтаб уйғотди.

9

— Тур, жиян тур, Зуҳра кепти, синглинг билан. Бир нарсалар, деб ваҳима қиладими-ей, тур энди, тур!

Мақсуднинг тушидаги тушуниксиз кўрқув ўнгида давом этди гўё: оғир бўлиб турди, бадани совуқ тердан

жимирлади, қалтираганга ўхшаб сесканиб кетди. Деразадан уйга тушиб турган ой ёруғи ўша, тушидаги қўрқув каби ёйилди. Онаси кира солиб уйнинг чироғини ёқди, шу ёруғлик ундаги ваҳимани узил-кесил йўқотгандек бўлди.

— Турдингми, болам. Ҳадемай тонг отади. Айтиб кетсанг бўлмайдимми? Ҳалиям эшитиб қолдим, бу ерга келганингни. Барибир айтиб кетишинг керак эди. Отанг кутиб-кутиб кетувди.

— Қаяққа кетди?

— Билмаяпман-да. Ўйлаб-ўйлаб, қўрқиб-қўрқиб келдим сенга... қўрқаяпман ўғлим, юр кетдик.

Кўнгли тўлиб кетди онанинг.

Улар уйларига қайтишгандан кейингина уфқдан қуёш чиқди.

— Нимадан қўрқдингиз, дадамнинг келмай қолиши унча қўрқинчли эмас-ку. Фалон ишни ҳал қилдим, фалон жойдан келаяпман дейди ҳали, — деди Мақсуд.

Кейинги вақтларда феъли беқарор бўлиб қолган Зухрага ўғлининг гап оҳанги ёқмади. Ўғли отаси ҳақида бундай оҳанг билан гапириши мумкин эмасдек эди. У йиллар давомида қанча эътирозли бўлмасин эри юритган тартиб қондани беихтиёр тарзда ўзлаштирганди. Шундай одам (ўзи йўқ пайтда) ўзи ҳақида (яна кимдан?) ўғлидан шундай муносабатни топса. Ҳатто энг кучли одам ҳам энг зарур пайтда кимнингдир мурувватига муҳтож бўлади. Ўғил учун кутилмаганда она шошиб гапирди, жаҳл қилди, ўшқирди.

— Тонг-азонлаб овозингни кўтарма. Отанг учун кўтарма овозингни. Сен отангни... ким деяпсан, а...

— Ўзингиз, дадамни... айтдингиз-ку...

— Мени қўй, айтсам... эй, бола кўр бўласан.

Мақсуд уйга шаҳд билан кирди. Онаси супада ўтириб қолди: шу топда уни ҳам ўзи англамаган ҳиссиётлар чулғаганди. Ўзидан ўтганини ўзи билади. Кейин ич-ичидан тўлиб бораётган алланарсани ютиниб-ютиниб босди гўё. Ўзини чалғитмоқчи бўлди. Уйга мўралаб ўғлини чақирди.

— Мақсуд тур, ухлама яна, бугун сигирни эртароқ соғаман, бузоғини тортиб тур.

Мақсуд ухлагани йўқ эди, ухлаш ҳақида ўйлагани ҳам йўқ. Биласизми, одамнинг миясидаги ўйларнинг ҳам қизиқ бир тартиби бўлади. Улар энг муҳимларидан то иккинчи, учинчи ва ҳоказо даражаларгача поғоналаб ажратилади гўё. Шунга мувофиқ сараланганлари билан овунади одам. Шу тартибни дафъатан таъсирлар бузиб юборади. Шунда одам ўзига нисбатан бегоналикни ҳис қилади, ҳеч нарсани ўйламай, бўм-бўш ётади. Мақсуд шундай бўп ётувди...

...Чамаси соат ўнларда, бутунлай саросимада қолган она-болани милиция ходимлари ўз машиналарида район марказига олиб кетишди. Бахтсиз ҳодиса дейишди улар: шаҳар йўлида, Қорадарё кўприги бошланадиган жойда машина бошқарувга бўйсунмай қолибди. Негадир, шундай бўлса ҳам, Гопирнинг жасадини экспертизадан ўтказишаётганди.

Келажакнинг йўқолиши — бахтсизлик.

Зухра куйиб... болалари изиллаб қолди.

Сўра-сўра бўлди. Қачон? Қай пайт? Нима учун? Кейинги пайтларда кўпроқ нима ташвишлар билан банд бўлувди?

Зухра аввало ҳеч нарсани билмасди. Билганлари эса айтгулик эмас. Балки у билганларининг ҳаммаси бекор гапдир. Нима бўлгандаям энди бекор гап бўп қолгани тайин. Эрининг маъракаси — қирқидан кейин алам-гиналар бирлашди. Зухра ўғли, қайноғаларидан маслаҳат олди. Асосан қайноғаларидан, албатта. Улар Зухранинг гумонларини кўп маъқуллашди.

— Ундай бўлдими? Бундай эдими? деган билан бўлмай-диган нарса бу. Кейин одам игна эмас-да, кўз шамғалат бўлса-йўқолса. Нимадир чигал бор, қаергадир борадигандай учи. Энди ўтираверсак, бўлмас. Гопир ердан чиққан кўзиқорин эмасди. Изсиз ҳам кетгани йўқ. Орқасида қоладигани қолди.

— Нима қиламиз энди?

— Сен, келин, туман прокурорига чиқ, — деб давом этди қайноғаси. — Мен ўзимнинг бошқа бир ҳаракатларимни қиламан. Мақсуд энди фермани, ерни бош-

қариб туради, бошқа илож йўқ. Ҳа, айтмоқчи, прокурор минг қилса ҳам ўзимизники. Ҳали таъзияга келганда ҳам гап очдим. Кўп нарсага маъқул дегандай кўринди. Аниқ, бундай қиламиз, демадику, лекин бориш керак, ўзимизники, қишлоқнинг одами — қайишади...

Эрида совуқ қатъият бўларди.

Зухра шуни соғинди.

...Биз кузатаётган воқеалар бўлиб ўтаётган пайтда дунё ҳайратда, тизгинсиз қизиқсиниш билан тарихнинг навбатдаги эврилишига гувоҳ бўлиб турувди. Дунёнинг турли жойларида турлича тилда гаплашадиган халқлар ҳайратда. Ҳайрат дегани — бир нуқтага қадалган синчков эътибор дегани. Шундай эътибор (неки миллат бўлсин) дунёнинг бир бурчидаги ўзгаришларга қаратилганди. Ҳар бир ҳаракат, ҳодиса лаҳзада дунёга ёйилади. Одамлар тарихнинг филдирагини ёки тарих одамларнинг ҳаётини бошқача айлантираётганди: дунёнинг харитаси кун сайин ўзгача ранг ва қалин чизиқлар эвазига ўзгариб бораётганди. Катта, жуда катта давлат ўзининг бу харитадаги ўрнини йўқотиш арафасида эди. Бу эса Ер юзидаги катта, жуда катта ўзгаришларга сабаб бўларди, ўзгаришлар бошланганди, бўлаётганди...

Зухра учун бу ўзгаришлар жуда аҳамиятли эмасди, негаки ўзининг муҳим ташвишларидан бошқа дунё унинг учун йўқ. (Бошига тушди-да, Мақсуд ҳам у-бу нарсани тушуниб борапти.) Катта уйда бир ўзи қолгач, озроқ ўйланиб турди-да бир нарсани топиб олгандек шарт ўрнидан турди. Салобатли кўча дарвоза анча пайтдан буён қулфланмаганди, қулфлади. Икки уй наридаги Норчучуқникига борди. Маслаҳат солди.

— Прокурорга бир бошдан айтишимиз керак, шунга нима дейсиз, туманга, идорасига бормай, олдин уйига бориб Ҳоси янгага тушунтирсам-чи. Холмурод акани ҳамма яхши одам дейди-ку. Иш тушмаса билмайди киши. Билмаган эканмиз.

— Ҳай, билмадимоов. Полвон бованинг ўғли энди сизга ёрдам кўрсатолмай туради.

- Вой нега?
- Эшитмадингизми? Вилюятмас, республикага кетаяптиймиш. Катталардан бировининг одами-да у.
- Яхши-да, яхши бўпти...
- Сизга эмас, Хосиятга яхши, энди шаҳарда яшайди.

ФАҚАТ БИР ШАРТИМ БОР

Шенкурларимнинг вақтни эрмак қиладиган ўйинларини томоша қилиб ўтираверишдан зерикиб, ўйин бўлаётган уйдан чиқдим. Ўзимиз томонга қайрилувчи йўлдан кетаётгандим, ортимдан кимдир отимни айтиб чақирганини эшитдим. Ўгрилиб, қарасам — Шокир ака. Тўхтадим.

— Сени кўрганим яхши бўлди, Карим. Уйларингга бораётгандим.

Шокир ака бугуннинг одами. Фермер. Тугатилаётган колхознинг қўйларини яқинда фермер хўжалигига қўшиб олганидан кейин қишлоқдаги обрў-ҳурмати яна бир поғонага кўтарилган кунлари ҳозир. Бир пасда кўришиб, сўрашиб олдик.

— Биладан. Вақтинг ҳисобли. Лекин сен учун фойдали бўлиши мумкин бўлган бир таклиф билан келаётганим олдинга. Юр, анави тут тагидаги тўнкада ўтираммиз. Икки оғиз гап. — деди Шокир ака.

Бордик, айтилган жойга ўтирганимиздан кейин, у ўша «икки оғиз» деган гапини бошлади.

— Биладан, ҳозир сенинг ишларинг, ўзингга яраша ташвишларинг бор, лекин, шундай бўлсаям...

У атрофни кузатган киши бўлиб, жим қолди, сигаретини олиб, шошилмасдан тутатди. Мен унинг шаъмасига тушундим. Мактабни тугатиб, ўқишга бориб киролмадим, лекин йиқилдим деёлмайман. Ҳозир мен учун асосий иш ҳам, ташвиш ҳам бир йил давомида чинакамига тайёрланиш. Ўқишга давлат гранти билан киришим учун етмай қолган бир балл учун қайтганман. Шартнома билан ўқишни эса оиламизнинг шароити кўтармайди. Қисқаси умид фақатгина ўзимдан, олдиндаги бир йилни қандай

қилиб унумли ўткази олишимдан, бошқа иложим йўқ. Унумли деганим: ўқишим, яна ўқишим, керак бўлса, ҳамма фанлардан китобни ёдлаб олишим керак. Шокир ака ҳозир ана шу аҳволимни ўзимга яна бир марта эслатмоқчи бўлди.

— Қисқаси, айти шу кунларда менга зийрак, калласи, ақли бутун одам керак. Жудаям зарур. Шунини ўйлаб-ўйлаб, ке, дедим, бир сўраб кўрай, деб сенга кетаётганидим.

Зийрак, ақли бутун, деган гап сен ҳақингда айтилса, барибир, яхши-да. Хавотирим йўқолиб, у кишига хайрихоҳ назар билан қарай бошлаганимни ўзим сезмай қолдим.

— Нима гап ўзи, Шокир ака, — дедим қизиқсиниб, — бирор-бир иш борми?

— Ўйлаб кўрсанг, бу иш сен учун айти муддао бўлади, бу сенга маъқул тушишига ишонаман, шундай бўлсаям менинг ишончим бошқа, ўзинг учун сенинг қароринг бошқа. Ўзинг маъқул кўрсанг қиласан-да, хуллас. Амман билан жездамдан сўра, десанг ўзим бориб, ҳаммасини ётиғи билан тушунтириб, сўраб ҳам берардим. Оиланггаям ёрдам бўлади, ўқишингга-ку, шубҳам йўқ, лекин, вақтни карта ўйнаб ўтказган жўраларингдан кўра ақли иш тутган бўласан шундаям.

— Мен картаниям, нарданиям билмайман, ичим қизиб кетади — томоша қилиб зеркиб кетаман.

— Биламан, биламан. Сен вақтни беҳуда ўтказмаслигингни биламан.

Бу мен ҳақимдаги навбатдаги мақтов эди, менга боягина йўқолган хавотирларим қайта бошлади.

— Менга тўғри келадиган ишингиз қийинми, дейман, — билиб-билмай илмоқ ташладим мен.

— Бу сен учун қулай ишлиги рост. Китобларингни оласан, ҳаммасини тит-питини чиқариб, сув қилиб ичворишинг мумкин. Шуниси сенга қулай, ҳалақит берадиган томони йўқ. Бир вақтнинг ўзида бекор ҳам юрмаган бўласан. Лекин, эсингда турсин, осон жойда нон йўқ!

— Тўғри-ку, шундаям одам бир нарсани аниқ билиб олса яхши-да.

— Хўп десанг, керак бўлса, аммам билан жездамдан ўзим сўрасамам, мен сени Мансур бобонинг олдига жўнатсаммикан, деб турувдим. Агар, хўп десанг!

— Қаерга дейсиз?

— Қирга-да. Қоратоғ томонга. Мансур бобонинг олдига.

Мансур бобо колхознинг чўпони эди. Ҳозирги вақтда, замон бундай бўп кетганидан кейин у кишиям ўз-ўзидан Шокир аканинг фермер хўжалигида бўп қолди.

— У кишининг қаватига бировни қўймасам бўлмайди. Бир ўзига оғирлик қилади. Бу сен учун қулай. Ҳар томонлама қулай.

— Яна бир-икки чўпон бор эди, шекилли.

— Айтмасам иложим йўқ, ҳозир замон бошқа, Карим. Шунча нарсани ўзинг ишонганингдан бошқага топширолмайсан. Ишончим қиммат-да менинг, шунинг учун уларга жавоб бердим. Мансур бобо қолди. У кишини биласан, қишлоқдаям, лофини айтсам, дунёсидаям ундан ҳалол одам йўқ. Бир ўзи шу пайтгача амаллади, лекин энди у кишига бир ёрдамчи керак, бўлмаса бўлмайди. Қиш оёқлаётган бўлсаям, олдинда ташвиш кўп, ҳали кўзила-тиш бор...

Шокир аканинг руҳланиб айтаётган гапларини жим эшитдим. Аслида бу гаплар шарт эмасди мен учун. Мансур бобони биламан, бутун қишлоқ билади, бутун қишлоқ унга алланечук бир хайрихоҳ назар билан, ўзгача ҳурмат билан қарайди. Ошириб гапирганим йўқ. Ростданам шундай. У кишининг атрофидаги гап-сўзлар охир-оқибат унга нисбатан ички хайрихоҳлик ва кўпнинг ҳурматига айланиб улгурган. Буни ҳеч ким инкор қилолмайди, бунга уринмайди. Ростини айтсак, эндиликда мана шу юмушидан бошқа бирор-бир муҳим иши қолмаган, дунёдан сўққабош ҳолда ўтиб бораётган Мансур бобонинг, айтишларича, қишлоқни ларзага солган кечмиши бор, буни биз, кейинги авлод узук-юлуқ биламиз. Билганимизгаям ишонгимиз келмайди. Ҳозир шу: эшитганларинг қўшиб-чатилиб келади, кўрганингга ишонасан!

— Мен бир ўйлаб кўрай, бўлмаса, — дедим Шокир акага — уйдагилар билан маслаҳатлашиб айтарман.

— Нега мен сени ҳалол, яхши бола, деб ўйлайман, — Шокир ака сўради-ю жавобини кутмай кулиб давом этди — нима деб ўйлайсан, ҳозир ҳеч нарсани унутганинг йўқми?

Мен елка қисдим.

— Шундай-шундай бўпти, менга нима фойда бўлади, менга нимани қанча берасиз, деб сўрамайсанми бир оғиз? — деди Шокир ака, — иш бошида ҳамма шундай қилади-ку.

Менинг хаёлимга келмапти бу.

— Буни кейин, ўзингиз айтарсиз, деб ўйладим-да, ҳали маслаҳат қилай! — дедим таваккалига.

— Лекин шу туришинг мени эритди. Худо хоҳласа, ваъда бермайман, насиб қилса ишларим юришса, келаси йил мободо... аввало, бундай бўлмасин, шундай бориб кириб кет, мабодо, дейман-да... «контракт»ингга қарашман. Худо хоҳласа, ё насиб! Кўл ташла!

Шокир ака яна айтди: аммадан, жездамдан ўзим сўраб, кўндираман ҳўп десанг, деди. Мен, йўқ, дедим, ўзим айтаман, дедим. У, имкон борича буни тезроқ ҳал қилишимни, вақт тифизлигини тайинлаб қолди.

Шокир аканинг айтганлари, тўғриси айтсам, менга маъқул эди. Ҳали айтганимдек, мен катта ўғил сифатида оиладаги масъулиятимни ҳам билардим. Ўқишдан қайтиб, қишлоқда, фақат тайёрланишим керак, деб юраверишимам ўзимга ноқулай эди. Ноқулай ҳам гапми. Қиш қишга ўхшамай турганди, февралнинг дастлабки кунларидан бошлаб ҳаво баҳорни эслатади. Одамлар уйлари-нинг кун тегадиган жойларида, куншувоқда ўтирадиган бўлишганди. Шокир аканинг гапларини отамга айтдим. Отам дастлаб унамади.

— Сен ўқишни ўйлашинг керак, ўғлим, — деди, — бошқа илож йўқ.

«Бошқа илож йўқ»лигини отам кўп айтади, ич-ичимдан сезаман, бу орқали отам менга нисбатан ишончиниям, ўзининг ўзи айтолмайдиган армонлариниям кўшиб айтгандек бўлаверади, ҳар сафар шундай туюлади менга. Эртасига яна сўрадим. Шунда мен отамнинг нигоҳларидан тилига чиқмас гапларни иллагандек бўлдим. Ишонасизми, мен кўп нарсани бирваракайига тушундим.

— Китобларингнинг ҳаммасини опкетасан, — деди отам, — биламан қўйлар жуда узоқ жойларга кўчириб боқилмайди. Вақтинг бемалол бўлар. Телевизорнинг ўзи йўқ — кўрмайсан! Мансур аканинг радиосини олмайсан — эшитмайсан! Китобдан бошқани ўйламансанг марра сеники! Тартиби билан ўқисанг, керак бўлса, китобни бетларига-ча ёдлаб олсанг бўлади! Бир ҳисобдан маъқул бу — ҳеч ким чалғитмайди. Бекорчи жўраларам бўлмайди. Калланг-ни шамоллатиб турган пайтингда ишингни қиласан — қўйларга қарайсан. Устига-устак Мансур ака тилла одам.

— Шокир акага айтиб келай бўлмаса, — дедим шошиб.

— Бориб айтиб юрма! Кеча Бахтиёрнинг дўконида Ёқубжоннинг носидан олаётганимда кўриб қолиб, Шокирнинг ўзи айтди. Нимани, қандай қилмоқчи бўлаётганини бир-бир тушунтирди. Сал эловланиб тургандай бўлсам, бир пайт астойдил бир нарсалар деди, шундан қувондимам. Кейин, бўпти, дедим.

«Шунча ишсиз болаларнинг ичидан ўғлингизни бекорга танламадим, ишлатаман, десам бола қаҳатмас», деб отамга мени мақтапти Шокир ака, отам шундан қувонипти. Шунинг ўзи катта гап. Шокир бир нарсани билмаса гапирмайдиган хилидан, деди отам. Онам иложсиз қолди — кўнди. Эртасига кетадиган бўлдим. Шокир ака «Виллис»га ўхшаш машинасида ўзи қўйиб келаркан. Йўл-йўлакай бир ойга етадиган қилиб озиқ-овқатниям ғамлаб кетарканмиз — февраль энди бошланди. Айтмоқчи, менинг иш ҳақимни уйга берадиган бўлди.

Шундай қилиб, менинг Қоратоғдаги, тўғрироғи, бу тоғнинг шундоққина биқинидаги ўрқачни эслатувчи қирларисидаги сирли-синоатли ҳаётим бошланди. «Сирли-синоатли» деб муболаға билан айтганим йўқ, айнан шу пайтлардан бошлаб мен китобни бошқача кашф этдим, шу билан бирга, кўз ўнгимда мен учун ҳаёт ўзининг ҳайратли қирраларини оча бошлади. Мен ҳаётни ўргандим, унинг асли қандай бўлса, шундай тушунишни ўргандим.

Бир соатдан сал кўпроқ йўл юриб, Шокир ака менга афсонадай қилиб айтиб келаётган жойга бордик. Қирлардан бирининг тепасига қурилган чоғроққина қўналганинг олдида тўхтадик. Сал нарида, бу ердан ҳудди кафтдагидек

кўриниб турадиган қир этагидаги кўранинг атрофи айлана қилиб ўраб қўйилган, бир четда энсиз, узун қилиб қурилган оғилхонаям бор. Мансур бобо кўринмайди.

— Демак, у киши кетган. Қўйларни мана шу ердан айланасига навбатига икки-уч қир ошиб боқиб юраверасизлар. Ишнинг бор-йўғи шу. Хув ана, кўраяпсанми, ёйилиб турипти — қўйлар шулар.

Қирлар кўринишдангина шундай яқин бўлишини, ammo уларнинг оралиғидаги масофа анчагина олис бўлиб чиқишини ўша маҳалда билмасдим. Буни кейинчалик билдим. Хуллас, олиб келганларимизни машинадан тушириб бўлганимиздан кейин, Шокир ака менга кўп нарсаларни бирма-бир тушунтира кетди. Уни эшитиб, атрофга аланглаб турганимни кўриб қўшиб қўйди:

— Хавотир олма, бу атрофда бўри йўқ. Обдан суриштирганман, ўзимча ўрганганман буни сотиб олишдан олдин, бир-икки тулки-пулки бор дейишади — деди у тулкиларни назарга илмай — ана ўчоқ бор, керосин анави ерда, билиниб турипти, сал наридаги тезаклар, қўйнинг қийлари, зўр ёнади. Шуларни ёқасан, опкелган нарсаларимиз ўзингга маълум. Мансур ака қачон келади — билмадим. У киши келгунича бир нарсаларни қозонга ташлаб, овқат тайёрлаб қўйсанг бўлади. Қолган нарсаларни ўзаро келишиб, билиб олаверасан. Сенга маъқул келади деганим — бор йўғи ишинг шу. Нима дейсан?

Нима ҳам дердим. Елкамни қисиб қўя қолдим. Ҳозирку ҳаво баҳорга ўхшаб турипти. Шундай дейишга дейману бир ҳисобдан қишки кийимларимни олволганим учун хурсанд бўлдим. Бу ер қишлоққа қараганда анчагина салқин экан, ҳали кеч тушса совуқ ҳам бўлар. Сал нарида шундоққина Қоратоғнинг қорли чўққилари кўзга ташланиб турипти. Шулар менга совуқни эслатди.

Бир ўзим қолдим.

Мансур бобонинг қачон келишини билмайман. Эҳтимол кеч тушишига қайтар. Ҳозир эса кун энди тушдан оғаяпти. Ўзимча билганларимни амалда қўллаб, қозонга навбати билан масаллиқларни ташлайвериб, егулик пиширдим. Унинг отини ҳар-хил қилиб атаса бўлади. Ўзимга маъқул, ширин чиққандай туюлди — тўйиб олдим. Қўнал-

га, деганим бир хонали кулба, унинг устига нарвондан чиқилади — чиқиб, шу ердаги кўрпачани йиғиб, ўзим олиб келганимни ёзиб узала тушиб ётдим, атрофни кузатдим. Тўғриси айтсам, умрим бино бўлиб қўйнинг кетидан тушиб, бирор-бир узоқроққа кетган боламасман. Уйдаги молларни боқиб бошқа гап, бу қишлоқдаги ҳамма биладиган иш. Китобларимдан бирини олиб ўқишга киришдим. Бу менга тайинланган вақтнинг тақсимооти эди. Шундай қилмасам бўлмайди, отам айтганидек, бошқа иложим йўқ. Ўқирканман, вақт ўтгани сайин диққат, эътиборим чалғиб борарди. Бора-бора хаёлимни бир жойга жамлашни истамай ҳам қолдим. Чалғишимнинг сабаби бор, сабаби: ҳали замон Мансур бобонинг келиб қолиши ва у билан менинг қайтадан танишишдек бўладиган муносабатимиз. Танишиш деганимга ҳайрон бўлманг. Мансур ака қишлоқдан ташқарида, мана шу кенгликларда ишлай бошлаганига анча вақт бўлган. Бу орада биз тенгилар туғилиб, мана, вояга етиб ҳам қўйганмиз. Эсимни таниганимдан кейин катталарнинг бир-икки гапларидан билганман бу бобо ҳақида. Айтмоқчи, бизнинг қишлоқдаги одамлар учун отасидан катта ҳамма «бобо» дейилади. Кейин қайсидир тўй ёки маърака сабаб қишлоққа бирровга бориб қайтадиган пайтлари унга кўзим тушган, холос. Лекин у ҳақдаги гапларни бутун қишлоқ билади. Авлоддан-авлодга ўтадиган ривоятдек бу. Катталарнинг айтишларига қараганда, мана шу Мансур бобо йигитлик даврида қишлоқнинг олд йигити бўлган экан. Шундай йигит эканки, буни одамлар, айниқса, қишлоқнинг катталари айтавериш чарчамайди. Гап унинг, биргина, ана шундай йигит бўлганида ҳам эмас, гап у кишининг жуфти ҳалоли ҳақида ҳам. Ёлғизгина онаси билан бирга турадиган Мансур кичиклигидан катталарнинг эътиборида ўсади. У, айтишларича, зийрак, тенгқурлари орасида ажралиб турадиган даражада зукко бўлиб улғайган экан. Вақти етиб у шаҳарга кетипти ва қишлоқдагилар кутганидек, мактабни тугатган йилнинг ўзидаёқ ўқишга кирипти. Ҳаммасиданам бу йигитнинг муҳаббати, севгисига тааллуқли қисмат одамларнинг оғзида қолган. Ҳозирда кимлар ҳақдадир ниқтаб гапирилса, қишлоқда бир ўхшатма қилиб ай-

тишади: «Мансур-Лайлодай севармиш бир-бирини», дейишади. Лайло деганимиз у кишининг жуфти ҳалоли бўлиб, яқин орада унинг олдига тушадиган гўзал ҳам, ҳурлиқо бўлмаган экан. Кўрганлар шундай дейди, кўрмаганлар уларнинг гапларини завқу шавқ билан эшитишади. Эшитгани сайин тасаввурлари билан яратилган гўзалликка ўзларича маҳлиё бўлиб қолишади. Вилоятнинг бошқа бир туманидан бўлган Лайлони, орадаги масофа узоқ, деган баҳона билан уйдагилари Мансурга беришга кўнишмайди. Негаки, Мансур худди ривоятлардагидек бой қизини севиб қолган камбағал йигит, қиз эса худди эртактардагидек камбағалга кўнгил қўйган маликага ўхшаб қолган. Қизнинг отаси катта одам бўлган экан. Мансур эса фақатгина кекса онаси билан яшайди. Унинг келажакдан бошқа ҳеч нарсаси бўлмаган. Муҳаббат экан-да, кўзи кўр бўларкан-да, ҳеч нарсани кўрмас экан. Муҳаббат экан-да, қулоғи кар бўларкан-да, ҳеч бир гапни гап демас экан. Қиз уйдагиларнинг айтганига кирмапти, Мансур билан кетипти. Кеч тушганида кетипти, ҳеч кимга билдирмай кетипти. Худо хоҳласа, депти Мансурга Лайло, вақт ўтиб шириндан-шакар невараси билан биргаликда қайтсак, яқинларим мени тушунади, депти. Бўлди, ортга қараманг, мен қарамайпман-ку, депти. Она ёлғиз ўғлини уйлантирилти, қизнинг бир-икки хайрихоҳ қариндошлари бундан хабар топиб келишипти. Улар қизнинг онаси нима депти, отаси қандай фикрда — ҳеч нарсадан гапиришмапти. Аммо тақдирни қаранг, бир кулса — бир хўмраяди. Тўйдан кейин вақт ўтгани сайин келинга, бутун элнинг тилига тушган келинга кўз тегипти. Одамови бўп қопти, ўзини борган сари четга оладиган, кимдир ўн гапирсам у бир гапирмайдиган бўпти. Нега шундай бўлди? Одамлар бу отанинг розилиги бўлмаганидан, депти. Нега шундай бўлди? Бу қизнинг ўз оиласи юзига оёқ қўйганидан, депти одамлар. Одамлар кўп гап айтади, ҳалиям айтади. Ким билади, қайси тўғри? Аммо уларнинг оташин севгиси, элнинг ҳавасига айланиб қолган шов-шувли муҳаббати одамларнинг тилида қолди. Қизиғи, йиллар ўтгани сайин бунда ҳеч ким кимнидир айбдор, деб санамади, негадир, уларнинг муҳаббати улуғланди. Қизнинг қисматини эса

худодан, дейишди, аслидаям шундай-да! Хуллас, элнинг назаридаги, элнинг ҳавасидаги гулгун келин ўзини дарёга ташлаб чўкиб кетади. Кейин боя айтганимиздек, кимлар қандай тусмоллар билан қолаверади. Бу тусмоллар ҳалигача бор, кимдир ундай дейди, бошқаси бутунлай бошқача гапиреди.

Мансур бобо келишига қадар мен ана шуларни, яъни у киши ҳақидаги эшитганларимни, беихтиёр, бир-бир эслаб турдим. Узоқдан қўйларнинг қораси кўриниб қолганида қуёш уфқига ботаман-ботаман, деб турганди. Мен югуриб ўша томонга бордим. Салом бериб қўйларни кўрага киритишда Мансур бобога қарашдим. Алик олганини айтмаса бобо менга тузукроқ эътибор ҳам бермади. Овқат маҳали, мен овқатни сузиб келиб, олдига қўйганимдагина бир оғиз гапирди. Унгача мен гапирдим, мен у киши жавоб бермасаям гапиравердим.

— Умарнинг ўғлимисан? Каттаси бўлсанг керак!

— Ҳа, Шокир ака, аввал, менинг ўзимга айтганди, кейин отамданам сўрапти, кейин бир оғиз маслаҳат бўлди, келавердим.

Кўп гапирдим. Барибир у киши бошқа гапирмади. «Альпинист» деган радиоси бор, шинғиллаб туради. Кейин ухлаш маҳали бўлиб, унга қўшилиб менам ётмоқчи эдим, у радиодан диққатини бўлиб, бошини хиёл кўтарди ва мен томонга қаради.

— Мен келгунимча анча дам олгансан, бугуннинг ҳисобидан шунинг ўзи етарли. Сен ҳозир ётма, барибир ухлаёлмайсан. Шам қаердалигини биласан, бориб, биттасини ол-да, сал нарига ўтиб ёқиб дарсингни қил, ўқишингни қил.

Бу гал ортиқча гапиргим келмади. Тўғриси айтганда, у киши бир нарсани билиб айтди, ётганим билан барибир уйқум келмаслиги рост. Кейин, ўйладимки, Мансур бобо менинг гапларимни эшитди нима, эшитмади нима — барибир жавоб қилиб, ҳангомалашиб ўтирмайди. Буниси аниқ. Ўрнимдан туриб у кишининг айтганини қилдим. Жойлашиб олиб китобга мук тушганимда у киши бошини боягидай қилиб кўтариб мен томонга қараб қўйди, сўнг кулофининг шундоққина тагидаги радиосининг шин-

гиллаган овозини пасайтирди. Бироз ўтиб ухлаб қолди, ким билсин, лекин балки мен шундай ўйлагандирман.

Гапларим шу ерга келганида ўз-ўзидан бир савол пайдо бўлди менда. Ҳозир шуни сизга айтиб кўраман. Жавобини менга айтмасангиз ҳам ўзингизча ўйлаб қўйсангиз етарли. Масалан, сиз, дейлик, ўзингиздан ўттиз ёшлар чамаси кичик бўлганлар билан қанчалик чиқишиб кета оласиз ёки аксинча, ўзингиздан шунча ёш катта одам билан? Агар бобо сўзамол киши бўлган тақдирдаям орамиздаги шунча йиллик масофани бутунлай йўққа чиқара олмасдик, менимча. Шу тариқа мен у кишини тушундим ва вақт ўтгани сайин унга биринчи кунлардагидек ортиқча гап айтишдан ўзимни сақлаб туришга уриндим. Бора-бора ўзимгаям сезилиб қолди: мен ҳам ўзим илгари кимларгадир ҳавас қилганимдек, камгап ва вазминлашиб бораётгандекман. Кам гапиришга шунақанги тиришиб кетипманки, ҳатто кейинчалик у кишининг ўзи гап бошламасга гапирмайдиган бўлдим. Одамлар гап-сўзсиз ҳам бир-бирини жуда яхши тушуниши мумкин — энди мен бунга заррача шубҳа қилмайман. Баъзан бирор гапнинг ўзи равшан бўлиб турган орани бузиб қўяди. Ҳаракатинг бошқаларга сенинг кимлигингни кўрсата олади, одамлар ҳеч бир изоҳсиз сени тушунсин! Ўзингни тушунтираверма, сен ҳам улардан ўзларини тушунтиришларини талаб қилаверма! Мана шулар, сиз учун балки оддий нарсадир, лекин мен учун, эндигина ҳаётга кираётган ўспирин учун одамларнинг муносабатларига тегишли кашфиётдек туюлди. Чўпонликнинг, қирдаги ҳаётнинг мутлақо кутилмаган, бошқалар учун саргузаштдек бўлувчи жиҳатлари кўп. Буларни, мавриди бўлса, бошқа гал айтиб бераман. Ишонинг, мана шундай ҳаёт Ер Юзидаги бошқа ҳар қандай жойдаги гўзал ҳаётдан кўра бир неча чандон қизиқарли. Ҳозир эса менинг ҳам, сизнинг ҳам эътиборимиз бўлинмасин: мен, борган сари, эшитганим — одамлар айтиб юрувчи гапларга ойдинлик киритиб олишни ўйлардим. Менда бошқаларда бўлмаган имкон бор. Аслида нима бўлганлигини бобонинг ўзидан билиб олишим мумкин. Лекин бобони гапиртиришнинг ўзи бўлмаслигиниям биламан. Бир гал кечки пайт у кишининг кайфияти яхши-

лигидан фойдаланиб қолгим келди, қаранг, бу менинг миямда узлуксиз эътибор билан турган экан-да.

— Бобо, қишлоқда сизнинг ёшлигингиз ҳақида унча-мунча гап юради.

Кайфиятини дабдурустдан бузмади, кулги билан гапимни маъқуллагандай бош чайқади бобо.

— Нималар бўлган, кимлар нималар демайди, дейсан-да, а...

Шундай деди-ю бир нарсани эслагандек (балки эслагиси келмагандир), ўрнидан туриб қўйлар томонга илдам кетиб қолди. Саволга ўхшатиб гапирди-ю менинг жавоб айтишимгача бўлмади. Бунга йўл қўймади. Қайтганида унинг бояги кайфиятидан асар ҳам йўқ. Энди у кишига бирор бир хусусда гапириб бўлмаслигини яхши биламан. Индамим. Лекин ич-ичимдан сезиб юргандек бўламан, бобо менинг, биргаликда ишлаётган кишининг энг катта қизиқиши нималигини билди. Вақти топилса, мавриди деб билса, балки, ўзи айтар. Бошқа сўрамаслик керак! Унинг ўзи-дек камгап бўлиб боравериш керагу... лекин зинҳор бу хусусда сўрамаслик керак, вассалом. Мен шундай қилдим, қолаверса, бу ҳаракатларим унинг ўзидаги табиатан ато этилган хислатларига ҳамоҳанглигиниям сезардим. Бақироқ одамга бақириб бир нарсани уқдиролмаслигинг маълум нарса. Ҳеч нарса чиқмайди — унга тенгликни бўйнингга олганинг қолади холос. Негаки кимгадир ниманидир тушунтиришинг учун унга овозингни баланд қилиб гапиришинг шарт эмас, асосийси, унга эшитилса бўлди.

Мансур акани тушуниш қийин эди, тушунмаслик эса мумкинмасдек! Вақт ўтиб борарди. Қўзилатишнинг дастлабки кун иккимиз ҳам имконимиз етганича қирларни дайдиб келдик: дастлабки туғилган учта қўзининг бири еру кўкда йўқ эди. Иккимизнинг ҳам бошимиз қотди. Туриб-туриб тақдирга тан бердик. Уни топишдан умидимизни уздик.

— Шокир ака бу атрофда бўрилар йўқ деганди-ку, бобо? — дедим яна бир марта, бу сўроғимнинг аввалгиларига жавоб бўлмаганди.

— Бўрилар эмас! ...бу тулкининг ишимикан ёки сойчага тушиб кетдимикан! Биз билмапмиз, ит нега сезмай

қолдийкан, ҳайронман. Энасига қўшилиб бошқа қўйлар ҳам безовта бўп маъраган бўлиши керак-да.

Яқин орада бу «муаммоча»мизнинг ечими маълум бўлиши керакдек эди, бунгача бўлмади. Кечга бориб, қайта-миз деб турганимизда ҳавонинг авзойи бузилиб, аввал томчилаб турган ёмғир шаррос қуйиб берди. Еру кўк бир зумда сувга тўлди. Иккимиз ҳам, қўйларимиз билан бир-галикда дарё кечгандек шошиб қолдик. Қирлар ортидан шекилли, бир товуш келди, мен нималигини билмайман, бобо сўкинади.

— Оббо, касофаат! Тезроқ ҳайда, тезроқ ҳайда, улгуришимиз керак!

Яна бир қир ошамиз. Оёғимиз-қўлимизни унутдик. Тезроқ, тезроқ, аксига олиб, қўйлар ҳам ҳадеганда ҳайдаган томонингга югуравермайди, бир-бирининг пинжини қидиради, ёмғир челақлаб қуяётгандек — осмон ўйилиб қолган!

— Бу овоз ниманики, эшитдингизми, яна келди?

— Сел келаяпти, сел! Тез, теез! — бобонинг бақирисидан авзойи-баданним зириллади. Терлаб-пишиб кетганман, чамамда осмондан иссиқ ёмғир ёғаётгандек.

...Улгурдик. Селнинг бошидан, қўйларни сувда суздириб чиқариб, кўра четигадаги офилга киритиб олдик. Мен шошиб шалаббо кийимларимни алмаштириш учун ҳалиги айтганим— чайла, кулбамизга шошдим. Бир маҳал бобо келди. Унинг авзойини кўриб ичимдан нимадир узилиб кетгандек қараб қолдим. У киши қўли билан имлаб, «ўтир, ўтиравер» дегандек бўлди-да, четга ўтиб кийимларини алмаштира бошлади. Мен, ўзимча бир нарсани айтмасдан тушунгандай бўлиб, тезда дастурхон ёзиб совиган чойни қўйдим. Зудлик билан иккита консервани очиб ёзиқ товоққа солдим, устидан пиёз, қалампирни тўғраб ташладим — кечки овқат бу. Ташқарига қарадим, ёмғир секин тинаяпти, уфқдаги қуёш ҳазил билан бир кўзини қисиб турган одамга ўхшарди. Булут бир ҳазил қилди. Бобо тўғраган қалампиримга қаноат қилмади, банкадан янги-ларини олиб тишлаб-тишлаб еди. Кишининг танаси шундай пайтда алланечук бўшашади, пешонангдан бошланган «жимир-жимир»лар секин-аста бутун вужудингга ёйи-

лади. Икки киши учун жуда қулай бўлган кулба, фонус ёниб турипти. Шунда мен бобога қараб ҳайратга тушдим. Бобо ҳали айтганимдек, ҳайратли сукутда ерга қараб олган. Шу ҳолида у ўз-ўзидан гапира кетди.

— Қишлоқнинг четида, Шорасулнинг уйининг орқасидаги дарё ҳозир қуриган ҳисоб. Бўлса бир-икки пақир суви бор. Бир пайтлар шу дарё ҳозирги селдек ваҳима билан оқарди. Одам тугул трактор тушса оқизиб кетарди, оқизиб, ўйнатиб кетарди. Шунга тушиб кетган-да, шунга тушиб оқиб кетган-да!

Менинг ичимдаги қизиқишим бўғзимга тиқилиб қолди, нафас ҳам олмай бобога қарайман. У мени сезганиям йўқ, умуман, бир нарсага эътибор берадиган ҳам эмас. Мен сўрамайдиган, унинг ўзи мавридини билиб айтиши керакдек бўлган нарсаларни айтишга чоғланганди бобо. Бундан сўз очганимга бир ой бўлган.

— Бояги битта кўзичага кўшилиб, қолган иккитасиям кетипти — сел бўлса, оёқда тура олишармиди, шуларни кўтариб олишимиз керагийди, излаб тополмадим-да, тополмай, шошиб қолдим-да. Худонинг кўзи ўнг бўлсин, охирини берсин. Кўзилатишимиз энди бошланди, охири бахайр бўлсин! (хўрсиниб қўйди) ...Уям шундай оққан, кўзидай оққан, ҳеч нарсани тушунгиси келмаган, тушунолмай оққан! Дунёсининг савдосига кўзини очиб қараб кетган, оқиб кетган-да, оқиб!

Кейин тезда дастурхонга фотиҳа қилиб, қўзғалиб қолди.

— Тез бўл, бориб бир кўриб келайлик-чи, фонусни олиб юр. Қоронғи тушиб кетмасидан кўриб, саранжомлаб келайлик-чи.

Тезда йиғиштирдим дастурхонни. Чиқишимиз билан бобонинг фикри ўзгарди. Мен шу ерда қолиб, чой қайнатиб-дамлаб турадиган, у кишининг ўзи қўйлардан хабар олиб келадиган бўлди. Қўлимдаги фонусни олиб, этак томонда қорайиб кўриниб турган қўрага кетди. Келгунича чой дамлаб, ликопчага беш-олтита парварда қўйдим. Ҳали айтганимдек, шунча пайтдан буён бирга яшаганимиз учун Мансур бобонинг феълини билиб қолганман. Келганидан кейин мен чой ичмаслигимни айтиб ўзимнинг ўрнимга

чўзилдим. Фonus бош томоним — сал тепароқда. Шунинг ёруғига китобимни тутиб ўқишга уриндим. Ўқишимни ўзим учун қулай пайтларга мўлжаллаб олганман, қолаверса, ҳаммаси менга таниш, ҳаммаси такрорлашдай гап. Шокир ака алоҳида айтиб ҳам қўйганми, дейман, Мансур бобо ҳам менинг ўқишимга «бош-қош», дамба-дам ўқишим кераклигини уқтириб қоларди. Фақат бугун, ҳозир бошқача эди у. Бир-икки парвардани қарсиллатиб чайнаб, чойини ичиб олди, анчагина вақт шинғиллааб турган радиосиниям ўчириб қўйди. Менинг эса кўзим китобда, уни варақлаб ҳам қўяман, лекин эътиборим бобода. Кўз қирим билан кўриб турипман. У шошилмай чойнакпиёлани, ликопчани четга олиб қўйди. Кейин мен томонга бирозгина вақт қараб турди-да, ўрнига чўзилди. Наҳотки ухлаб қолса, деб ўйлайману ўзим ҳам аъзои-баданимга қалққан чарчоқни беихтиёр ҳис қиламан. Китобни шундоқ ёпсам ва бошим ёстиққа тегса бас, қотиб ухлаб қолишим турган гап. Бошим ғувиллаб турганлиги борган сари қаттиқроқ сезилади, шамоллаб қолмадиммикан, деган хавотирим ҳам йўқ эмас. Бир-икки мункиб ҳам кетдим. Шундан кейин китобни қўйиб, ётишга ҳозирланиб қолдим. Мункиб кетганимни пайқаб турганми, Мансур бобо мен томонга ўгрилди.

— Бугун чарчадик, қўяқол китобингни. Ўзи ҳар кунги одатинг маъқул — саҳарлаб туриб, кун яхши бўлса, томга чиқиб кетарсан, шунда ўқиганингдаям маъни бўлади. Ҳозирги уринишинг ўзингни ортиқча зўрлашдан бошқа нарсамас, билиниб турипти.

Чўзилдим. Негадир бир лаҳзада уйқум қочди. Негадир дейману, лекин ўзимга аёндек бу, негаки, бобонинг кўзларигаям уйқу илашмаётганлигини билиб турипман. Ётдим, ағдарилиб-ағдарилиб, кейин бир ташқарига чиқиб келишим кераклигини ўйлаб топдим. Назаримда, бобо боягина бошламоқчи бўлган ҳикоясини бугун айтмаса, бошқа бир кун айтиши гумон эди. Қайтиб кирганимда у киши бояги ўрнида чордана қуриб олган, қўлидаги пиёладан номигагина чой хўплаб қўяди. Узалдиму осмонга қараб ётдим. Бир пайт бобонинг сокин овози

қулоқ-мияни енгилгина шинғиллатиб турган сукунатни йўқотди.

— Аёлнинг макри кўп, дейишади. Буям бор гапдир, мен бу ҳақда бирор нарса деёлмайман. Билмаган-кўрмаган нарсангни бировга нимаюм деб айтишинг мумкин, тўғрими? (шунда менга чўзилиб ётиш ноқулай бўлди, билинар-билинемас ҳаракатим билан у томонга қараб ёнбошлаб олдим, фонус менинг тепамда, у кишига юзим кўринмайди, деб қарасам, бошини қуйи эгиб олганди). Тўғри, дейсан-да, эҳтимол сен ҳам ҳали аёлнинг макрини кўрмагандирсан, билмассан, илойим билма, буни билмай ўт! Лекин менинг гапларим бегидир рост. Ўйлаб кўрсам, мен дунёдаги камдан-кам топиладиган одамлар қаторига кирарканман. Мен аёлнинг макрини кўрмаганман, бу бир! Кейин жудаям кам одам кўрган нарсани — аёлнинг севгисини, гап билан айтиб бўлмас, қанчалик кучли садоқатини биламан, бу икки! Ҳозир ёшим бир жойга бориб қолди. Бу гапларни кимгадир айтишимнинг ўзи ноқулайдек. Бир пайтлар ўйлардим, бу гаплар ўзим билан кетади, дердим. Икки дунёдаям бошқа биров билмайди, дердим. Йил ўтгани сайин мең хато ўйлаганимни билиб бораётгандайман. Билиши керак экан одамлар, шундай аёл бекордан бекорга ўтиб кетмаганлигини, унинг қўлидан келганини унча-мунча эркак қила олмаслигини кимдир билиши керак экан. Биласанми, улуғлаш керак экан, аёлни! Улуғлаш учун эса унинг асли қандайлигини билиши керак одамлар. Билмаганини улуғлайдимми одам? Йўқ! Эндилар ўйлаб қоламан: Лайло ўзига ҳайкал қўйиб кетган экан, шу ҳайкал менман. Бу гапларни бировга айтган куним ўлимни бўйнимга олган бўламан, деб жуда кўп ўйлаганман. Мана, шуни олиш бўлса — олдим бўйнимга! Бир ҳисобдан шуниси маъқул! Ке, сен менга бегидир гапингни айт, аёлга атаб жуда кўп ҳайкаллар қўйилган. Шулар аёлнинг нимаси учун қўйилган деб ўйлайсан? Бегидир гапингни айт!

Мансур бобонинг овози сокин, хотиржамгина бўлсада, менга берилган саволи ва унинг менга нисбатан бу ундовида беқиёс қатъият бор эди. Кейинчалик ўйлаб билдим, бу табиий экан, негаки йиллар давомида унинг

ич-ичида қатланиб куч йиғиб ётган дарди ёрилаётган эди-ку. Бу майли, бутун дунёни бошига кўтариб ўкиргулик-ку бу дард. Айни бир пайтда бу дард билан бундай қилишингнинг ўзи мумкин эмас! Ҳазилакамми бу! Бу кейинчалик ўйлаганларим. Ўша пайтда эса, рости гап, бор вужудимни жуда катта хавотир, алланечук ваҳимали ҳис қамраб олганди. Мансур бобонинг саволига жавоб бердим мен.

— Ҳайкал аёлнинг садоқати, вафоси учун...

— Ўлма!

— Менимча шундай. Ўзимча ўйлаганим-да бу!

— Ўлма! Ўқиган боланинг жавобини қилдинг.

— Ўқиб, бир нарсани қойиллатганим йўқ.

— Худо хоҳласа вақти келиб, қойиллатасан ҳам. Фақат эҳтиёт бўл, ўзингга эҳтиёт бўл!

Бошқа гапирмадим. Сездим, яна гапирсам сўзамоллигим тутиб қолиши мумкин. Шу жойда тўхташим керак. Билиниб турипти. Менинг гапларимсизам бугун бобонинг айтадиганлари кўп. Улар мениям, менинг ўрнимда бўлиши мумкин бўлган бошқа ҳар қандай одамниям бефарқ қолдирмаслиги тайин. Бирозгина сукутдан кейин, бобонинг сокин овозидаги қатъият яна бир марта ўзини кўрсатди. Шундай овозга эътибор берганмисиз, аслида сокингина эшитилади, лекин шу ҳолати билан кучли, дадил, қатъий. Бобонинг овози шундай эди.

— Ҳаммаси чалкашиб кетди. Гапни қаердан бошлаб, қаерда тугатиб-тугатиб туришим кераклигини билиб олишим керакка ўхшаб қолди. Ҳозир ҳаммаси айқаш-уйқаш бўлаяпти. Бу туришда бўлмайди. Ҳаммаси бирдан келаяпти-да миямга. Ҳаммасини бирданига эслаяпман. Эслашга-ку эсламайман, булар ҳар куни ўзим билан, шундай бўлгандан кейин эслашам шартмас. Ўзимда-ку ҳаммаси, гапирсам чиқаверади! Бир бошидан айтишим керак, бир бошидан, бўлмаса чалкашиб кетади.

Яна ҳеч бир гап қўшмадим. Фақат энди, боя айтганимдек, ёнбошлаганим йўқ. Деворга қайрилиб тиралган ёстиқ ортимда, унга суянганимдан кейин деярли ўтиргандайман. Мен томонга умуман қарамай гапираётган бобога термулиб, унинг ҳар бир ҳаракатини ўзгача синоатдек билиб кузатаман, гапларини жон қулоғим билан

эштаман. Ишонасизми, оддийгина хўрсиниқ ёки нафаснинг қандай олиниб чиқарилаётгани ҳам, оддийгина сўзнинг оҳанги ҳам ўзида жуда катта ҳаётни жамлай олади. Билган билади буни, билмаган билмайди. У кишининг айна ҳолати: баъзан беўхшов, қийналиб олиниб-чиқарилаётган нафаси, сўзларидаги қайсидир оҳанг — ҳаммаси мен учун кутилмаган, тасаввуримгаям келтирмаган таасуротга ўхшарди. Кутилмаган нарса, одатда, тасодиф дейилади. Кейинчалик билдим мен: айнан тасодиф одамнинг бетизгин қизиқишларини ўзида олиб юриб, дафъатан унинг қаршисидан чиқаркан. Мен шундай одам эдим. Ҳаммага, билишимча, юзаки тарзда маълум бўлган ўша «ривоят»нинг қаршисида эдим. Аслида нима бўлган эди? Гап нимада бўлган, нима учун кейинги тафсилотлар юзага келган: шулар бир-бир кўз ўнгимдан ўта бошлайди.

— Бир пайтлар, сенинг ёшингда мен ҳам китобга худди сендай ёпишиб олганман, — деди Мансур бобо ўша сокинлик билан. — Худди сендек менинг ҳам бундан бошқа иложим йўқ эди. Ҳозирлар сенга қараб шуларни эслайман. Ҳаммаси кўз ўнгимда қайтадан жонлангандек бўлаверади. Агрономликка ўқишга кирдим. Учинчи курсдамиз, бир курсдошим туғилган кунини қилди. Ана шу ўтиришга келган бир қизни кўрдим. Кимнидир кўрсангу сен уни илгаридан жуда яхши биладигандек бўлаверсанг қизиқ бир аҳволга тушаркансан. Ўша курсдошимнинг ҳамқишлоғи, фармацевтикада ўқийдиган қиз чиройли, ҳаддан ташқари чиройли эди. Шундай деб қўя қоламан, уни илгариям тузукроқ таърифлай олманман. Ҳозирлар ҳам шундай дейман. Гапирсам гапим ортиқчадек. Ўқиш жойларимиз бир-биридан узоқ эмасди, шу менга қулайлик бўлди ва деярли ҳар куни унинг ўқишдан чиқишини кутадиган бўлдим. Бир-икки пўрим жўраларимдан ўрганиб, айрим пайтларда қўлимга баъзан битта, баъзан учта гул олиб тураман. У қиз бўлса мени назаригаям илмайди. Уч марта берган гулларимни олиб, сал нарига ўтиб, кўз олдимда, йўл четига ташлаб кетаверди. «Учдан кейин пуч» дейишади, шунисиниям бир кўрайлик-чи, дедим ўзимча, тўртинчи мартаям қўлимда биттагина чиройли гул, одатдагидек, бир четда уни кутиб турдим. У гулни олишга

олди, лекин бу гал ҳам худди шундай қилди, сал юриб, менинг қараб турганимни кўриб-билиб йўл четига ташлади-кетди. Ана энди тамом. Уни менсиз ҳам кутиб-кузатиб қўядиганлари етарли бўлса керак, дедим. Ювилмаган қошиққа ўхшаб икки ўртага бекорга кўшилиб қолмадимми, деб уни кутишни бас қилмоқчи бўлдим. Шундай дейману юрак қурғур қўймайди, бу қиз шунча ҳақоратга ўхшаш ҳаракатлар қилгани билан ҳар сафар унинг менга нисбатан бошқача бир эътиборини сезардим. Бу, эътибор деганим, менга дастлаб аразга ўхшаб, кейинги гал эркаликка ўхшаб туюлган, яна бир гал менинг уни бошқалардан қизганишимни ёқтирадиганга ўхшаб кетарди. Ҳар сафар шулардан бирига ўхшаш ненидир сезиб қолганимдан кейин келаси куниям унинг ўқиши тугашини кутардим. Шундай қилишим керакдек бўлаверарди. Фақат шу — кутардим, бошқа ҳеч бир гап йўқ. Кунда-кунора унинг йўлига чиқиб юравериб, уч ойни ўтказганман. Ҳеч гап йўқ — уч ой ўтиб кетипти. Ўша, «учдан кейин пуч» деб тўртинчи марта берган гулимниям йўл четига ташлаб кетганидан кейинги кунни бормадим. Ундан кейинги кун ҳам, ўзимча унинг учун «йўқ бўлиб кетдим». Бояги гап, айтдим-ку: балки бутунлай ортиқчадирман. Кўнгил — душман, адашгандирман, дедим. Оралан бир-икки ой ўтиб кетди. Қишлоққа, уйгаям келиб-кетдим. Онам яна ўша гапни қайтарди: уйланмасанг бўлмайди, мениям неччи кунлигим бор, дейди. Кўз остимга олиб қўйганларим, деб қишлоғимиздан бир-иккита қизни айтади. Мен нимаям дейман, бирор бир аниқ гапни айтмай яна тезда қайтдим. Ўқишларим кўп, тезроқ бормасам бўлмайди, деб қайтдим. Аросатда қолган ана шу кунларимдан бирида уни автобусда кўриб қолдим. Уни кўрдиму худди бир жойга кечикаётган кишидек, тушиб қолишга шошилиб, эшик томонга жилдим. Тушсам, нариги эшикдан ўша қиз ҳам тушиб қопти. Қанчалик ноқулай бўлмасин мен уни кўрмасликка олиб кетмоқчи бўлдим. Шунда бир маҳал унинг ўзи менинг ёнимда пайдо бўлиб қолди. «Кўринмай қолдингиз?», деди. Ўғрилдим уни ҳозиргина кўриб қолгандай бўлиб, сўрашдим, ҳали айтганимдек, шошиб кетаётгандек бўлмоқчи эдим, буни удалай олмадим. Маълум бўлишича, у атай

менинг тушганимни кўриб тушипти. Кейин гапларимиз ўз-ўзидан қовушгандек бўлиб кетди. «Охиригача садоқатли бўлолмадингиз!» деди у. Мен «Садоқат ҳам бир нарса-ни аниқ билганингда бўлади, беҳуда нарсага садоқат ҳам ортиқча» дедим. У кулди, шунақанги очилиб кулдики, унга қараб туриб қолдим. «Ўзингиздан бўлди ҳаммаси, ўзингиздан бўлмаганида, мен ҳар куни сизни излаб қолмаган бўлардим. Куйдирасиз, шекилли, ҳали бу туришда». У бу гапни кулиб айтди, айтди-ю, ўзининг менга нисбатан муносабатини билдириб қўйди. «Йўғ-ей, — дедим мен ҳам унинг кулгусига қўшилгандек бўлиб, — сираям бундай бўлмагандир». «Бошқа иложим йўқ, шекилли, энди ростданам танишамиз бўлмаса» деди у. Аслида ўша ўтиришда танишгандик, лекин, қиз, бу алоҳида ўзимизга тегишли-си бўлади, дейди. Бўпти, дедим. Кейин у, менинг исмим Лайло, деб қўлини узатди. Мен ҳам қўл узатдим: исмим Мансур, дедим. Кейин-кейин ҳам биз биргаликда ўша автобусдан тушганимизни, танишганимизни кўп гапириб, эслаб турдик. Лайло мен ўйлаганимдан кўра дадил қиз чиқиб қолди. Бу гал у илгаригидек эмасди. Ҳаммаси табиий эди, у ҳеч нарсадан тортинмай, чамаси, «ичидаги борини» истиҳоласиз гапириб борарди. «Бир кун қарадим, икки кун қарадим— йўқсиз. Вой курғур, дедим, қаерларга йўқ бўп кетдйкан, дейман. Тўғрисини айтсам, ортимдан юрганлар оз эмас, ишонмайсизми, лекин... ҳеч қайсиси сизга ўхшаган садоқатли чиқмаган. Ҳаммасини биламан». Уни эшитиб турипману «учдан кейин пуч» дегани ҳар доимам шундай бўлавермас экан-да, дейман ўзимча, дунёга сиғмайман энди. Чўзмадим, эртасигаёқ айтдим «вақтим ўтиб кетаяпти, уйлантиришмаса бўлмайди, шунга бошим қотиб турипти» дедим. Мен ўйлаганимдек, бу унинг учун кутилмаган гап бўлмади, шекилли, жилмайиб кулди: «мениям вақтим ўтиб кетади, шошилмасак бўлмайди, шекилли» деди. Ўзимга, кўзимга ишонмайман, шунақасиям бўларканми, дейман ўзимга ўзим. Бизнинг ёшимиз тенг эди. Мен январда, у ноябрда туғилган. Ўқишларимиз бошқа-бошқа бўлгани билан курсимиз бирлиги шундан. Бу, кўрган одамга билинмасди, шекилли, ҳеч ким бу билан қизиқмаган. У ростданам тенгсиз

эди, чиройли, гўзал эди. Бироз вақт ўтиб, иккимиз ҳам қишлоққа боришимиз билан уйдагиларимизга айтадиган бўлиб, гапни бир жойга қўйдик. Шундай қилдик ҳам. Иккимиз ўшанда, кейин билсам, осмонларда учиб юрган эканмиз. Лекин одам зоти ерда юриши кераклигини ҳеч қанча ўтмай билиб қолдик. Ҳаётнинг ўзи буни бизга эслатиб қўйди. Мен томондан борган совчиларга ҳеч бир умид бермапти отаси, йўл узоқ, қайта келиб юрмасликлари учун узил-кесил қилиб айтипти — қайта келсангиз ҳам овора бўласиз, депти. Лайлонинг отаси катта одам эди, тўғриси айтипти, у ўзининг дўстларидан бири билан қудра бўлмоқчилигиниям, яқин орада нон синдирилиб, элга маълум қилинишиниям айтипти. Қиз, албатта буни биларкан, онаси айтган, кейин мен ҳамма гапни айтиб берганимдан кейин иккимизга тегишли режани унинг ўзи ўйлаб чиқди. «Дадамнинг дўстиниям, ўғлиниям биламан, анақароқ, деб кўрсаткич бармоғини чаккасига тираб айлантирди, ўлсамам унга тегмасман, лекин дадамга буни айтолмайман» деди. Хуллас, тўртинчи курсдан кейинги таътил бошланиши билан у уйига бориб, фалон числода туманларининг марказидаги иккимиз ҳам биладиган жойга келадиган бўлди. Мен бордим, у келди. Унинг қилаётган ишларидан ўзим кўрқиб кетганман. Лекин у шундай қилди. Автобустга чиқишимиз билан бутунлай саросимага тушиб қолиб ортимга қараб-қараб келдим. Назаримда ортимиздан кимдир бизни таъқиб қилаётган бўлаверганди менга. Кейин билдим, ўшанда мен барибир, бир нарсани сезган эканман, иккимизнинг қисматимиз бизни таъқиб қилаётган экан. Мен шундан хавотирланиб, ортимга қараб-қараб келганман. Аслида Лайло отасининг икки ўғил орасида ўсган эркатой қизи бўлган. У шундай қилолди, мен учун қилди. Худди кечагидек эсимда, кеч тушиб борарди, мен автобус ойнасидан ортга қарайман. Худо ҳоқласа, деди шунда Лайло, вақт ўтиб шириндан шакар невараси билан биргаликда қайтсак, дадам ҳам, қариндошларим ҳам мени тушунади. Бўлди, орқага қарайверманг, деди, мен қарамаяпман-ку, деди. Одмигина тўй қилдик. Шаҳарда ижарада туриб, бир йил деганда ўқишимизни тугатиб, мен ҳам, у ҳам туманимиздан ўзимизга

мос иш топдик. Худди шу кезларда онам йўқ бўп қолди, топшириб қўйдик. Тавба, дейман, онам раҳматли хавотир ичида ўтиб кетди. Бир-икки марта ўзимдан секин шивирлаб сўраган, менам неvara кўрсам, деганди. Хавотир бўлганки, сўраган, лекин менга билдирмаган, раҳматли. Кейин, ҳозирги ёшлар келажагини ўйлаб, бир нарсаларни режа қилади, деб қўярди, қўшниларгаям шундай гапириб юраркан. Ҳартугул, раҳматли менинг хунук қисматимни билмай кетди. Билганида шунинг ўйлови билан кетарди. Учинчи йилимиз ўтиб борардиямки, ҳеч бир ўзгариш йўқ. Қариндошларимдан ёлғиз тоғам бўларди. Кейин у киши пахта иши билан сибир бўп кетган. Тоғам мени қистовга олди. Шусизам бунгача Лайло иккимизнинг ҳеч кимга билдирмаган ташвишимиз шу эди. Бу, бўлиши мумкин нарса, беш йилдан кейин фарзандли бўлганлар қанча, деганди дўхтир. Сезмай иложим йўқ, Лайло кўз олдимида мунғайиб борарди. Ишга борамиз-келамиз, бироз бир-биримиз билан овунган бўламиз. Бир куни бола асраб олишимиз мумкинлиги ҳақида тортиниб айтиб кўрдим. У бунга чидай олмади, биринчи марта ҳамма-ҳаммасидан, аввало, ўзидан қарғаниб-зорланиб, эзилиб йиғлади. Дадасининг эркаси бўлган эмасми, кейин онаси, укалари, қариндошлари... у шунча пайтдан буён бундай соғинчни бекорга кўтариб юрганлигидан эзилиб йиғлади. У ҳеч қачон дод солиб йиғламаган, жуда ўтиб кетган пайтлари ҳам овози бир уйдан чиқмайди, изиллаб йиғларди. Лайло кучли аёл эди. У унча-мунча дардни тан олгиси келмасди. Кейин бу ҳақда гапирмай қўйдим...

...Мансур ака, шу гапларидан кейин яна бир хўрсиниб қўйди ва мен томонга синчиклаб қараб қолди. Чамаси, мени ухлаб қолмадимикан, деб ўйлади. Мен эса унинг айтаётганларини вужудим қулоққа айланиб эшитиб турардим. Шундоқ чўзилса етадиган жойга ўрнидан туриб бориб, қўлидаги пиёлани қўйиб келди. Кейин салгина юриб ташқарига бир қаради-да, эртага кун очиқ бўлади, деб қўйди. Шошилмай келиб жойига чўзилди. Бирозгина ётиб, яна қайтадан боягидай чордана қуриб ўтириб олди. Мен эса ҳамон ўша-ўша ҳолимда ўтирибман, хонанинг ғира-ширралигида тепамдаги фонуснинг липпиллаши сезилади.

— Дўхтирлар бўлган, табиблар бўлган, шуларга... — дедим.

— Бўлган, ҳаммаси бўлган, — бобо яна бояги ҳолида бошини қуйи солиб давом этди. — Охир-оқибат менинг тилим қисик бўлиб чиқди. Буни, ҳозиргача ҳеч ким билмайди! Аслида ҳаммаси рисоладагидек, лекин шундай бўлсаям, бепушт бўлиши мумкин экан, одамзот. Иккимиздан бошқа биров билмасди, билдириб бўладими буни. Тоғам эса тинмай бир гапни айтади, қўй, дейди, буни қўйсанг, ўзим уйлантираман, дейди. У киши энди колхознинг раиси бўлган пайтлар. Мен шу ерда агрономман. Ё, худо дейман, эзилиб кетдим: Лайлога айтаман, бор, кет, мени анча аввал ўлиб кетган деб айт, мен сизларни кутиб шунча йил яшаб турдим, деб уйдагиларингга айт, дейман. Йиғлаблар айтаман, шундай деб. Йўқ, дейди Лайло, бир ўзим бормайман, иккимиз ҳам бормаймиз, биз уч киши бўп боришимиз керак, дейди. Қандай одамсиз, шунгаям тушунмасангиз, дейди, биз уч киши бўп борамиз, дейди. Кейин тинчланиб, бир-биримизни яна юпатиб қоламиз. Лайло етти йилдан кейин фарзандли бўлганлардан гапирди. Кейин бирданига яна ўзини тутолмай қолади: мен отанинг қарғишини олганман, асли гап сизда эмас, менда, деб яна изиллашга тушади... Эрталаб туриб, иккимизам яна иш-ишимизга кетаверамиз. Иш тутиб туради бизни, уй тутиб туради, бир-биримизнинг меҳримиз тутиб туради. Булар бизни саккиз йил тутиб турди, ортиғига кучи етмади буларнинг ҳам. Бир куни кечаси, унинг кайфияти яхши эди, мени секин тургди: «мен охиригича садоқатли бўла оламан сизга» деди. Дабдурустан бундай гапириб қолганидан ичимга қандайдир ҳадик тушди. «Лекин сиз менинг айтганимни қилишингиз керак. Шунда иккимизниям юзимиз ёруғ бўлади. Мен сизни оқлаб кетаман, эл-юрт орасида юзингиз ёруғ бўлади. Фақат бир шартим бор: мендан кейин ҳеч кимга уйланманг!». «Нималар деяпсан ўзингдан ўзинг, дейман унга, индамаса одамни кўрқитадиган қилиб бундай гапларни...», деётсам мени гапиртиргани қўймади. «Бир ҳазил қилдим-да, ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Эсингизда турсин, мен бекорга яхши кўрмаганман, сизни икки дунёдаям бирдай яхши кўра-

ман...», деб кулди. Кайфияти яхши пайтларда мени, «тен-тагим» деб эркаларди. Бошида, бошқа гап қуриб қолганми, деб жаҳлим чиқарди, айттирмасдим, у барибир айттарди, кейин кўникиб кетдим, кейинчалик эса, йиллар ўтиб, шу эркалаши ҳамма нарсадан қимматга ўхшаб қолганди менга. Ўшанда унинг гапига эътибор бермаган эканманми, тезда эсимдан чиқиб кетган. Вақт ўтди. Бир куни тонгда, қарасам, ёнимда, ўзининг жойида йўқ. Хўроз энди қичқирадиган палла. Ҳар куни эрталаб дарёдан сув олиб келаётган одати бор эди. Эрталабкиси тоза бўлади, дерди. Кеп қолар, деб кутдим-кутдим. Йўқ. Ваҳима босиб тура солиб дарё томонга югурдим. Қадамларимнинг товушидан ўзим чўчийман, у сув оладиган жойга халлослаб келдим. Пақир турибди, пақирга ўзининг бир бошқача русм қилиб ўраб юрадиган дуррача-рўмолини боғлаб қўйган. Қотиб тургандим, дарёнинг оқими томондан бир кишининг жон ҳолатда бақирганини эшитдим.

— Ким боор, дедим, ёрдаам, чўкиб кетади!

Шу таҳликали овоз билан бир лаҳзада Лайлонинг «мен сизни юзингизни ёруғ қилиб кетаман», деган гаплари қулоғим остида жаранглади. Кўзимга ўт қалқиб, Лайло, деб ўкириб, ўзимни сувга отдим. Дарёни ёмон кўраман. Етиб, уни сувдан олиб чиққанимда, ўзи айтганидай кетиб улгурган экан. Бундай «юзи ёруғлик» кимга керак? Уни кучоқлаб йиғладим. Ўпиб-ўпиб йиғладим.

Кейин... Бир ўзим сўппайиб қолганимдан кейин билдим, аслида у эмас, мен ўлган эканман. Лайло мени элнинг олдида тирик тутиб турган экан. Тоғам турткилаб қўймади. Ўтганга аза тутиб, сўппайиб ўтасанми, деди мендан кечиб юборгудай бўлиб. Мен биринчи марта у кишига қараб бақириб юбордим. Буни билмай қолдим. «Ҳа, дедим, шундай қиламан, дедим. Мен учун ўлмаган Лайло, агар ростдан ўлган бўлса, ўлигимга хиёнат қилмайман» деб бақирдим, жон ҳолатда бақирдим. Тоғам, қўшмозор бўлмайсанми, деб қўлини силтаб кетди. Шу бўйича қайтиб бундан гапирмади. Ишни ташладим, уйдаги мол-ҳол, боққа қараб кунимни ўтказиб юрдим. Э, бундай ўтган кун курсин. Одамлар гап топиб олипти, шуни эшитиб қолдим: Мансурнинг хотини ҳаммаси ўзиданлигига чидол-

май сувга чўккан экан, эр эса азбаройи шундан бошқани деёлмайдиган бўп яхши кўргани учун шундай ўтармиш... Бундай гаплар ҳозирларам чиқиб қолади. Бундай гапларни бир эшитдим, икки эшитдим... одамларнинг кўзига қаролмайдиган бўлдим. Айтдим-ку, мен ўлган эканман, Лайло мени элнинг олдида тирик тутиб турган экан, дедим-ку. Қишлоқда тирик одамлар яшашини билиб, менга жой йўқлигиниям билдим. Тоғам раис эмасми, олдига бордим. «Қирга кетсам, колхознинг қўйларини боқсам...» дедим. Тоғам, «калланг ишлайдими?!» деб бақирди. Охири бўлмади, ёлвориб сўрадим, йиғлаб сўрадим... Мана, ҳозиргача менга ҳадди сиғиб гапирадиганлар кесатади, «олий маълумотли чўпон» дейди. Одам тафтини одам олади, деган гапга ишонмайман мен, менинг бу тафтимни олса Лайлогина оларди, шундан униям одам демайман, у фаришта эди, фаришта! Манави жониворлар, қўйлар-ку, эрмагим энди. Шуларга меҳрим бор-ей, одамларга эмас, шуларга! Айтмоқчи, ўша тонгда, «чўкиб кетади, ёрдам!» деб бақирган киши, қишлоқнинг шу кунги пода навбатини олган Асқар ака: «чўкаётган ростданам одаммикан, дедим, жон ҳолатда типирчилайди, лекин бир мартаям «вой» демади, «дод» демади», деганида эшитган одам ҳайратга тушди. Мен эса уйга кириб кетдим, ҳеч кимга кўринмай, Лайлога ўхшаб йиғладим, изиллаб йиғладим...

Мансур бобо бироз муддат жим қолди, кейин, осмоннинг қовоғи очилиб қолгандир, деб ташқарига чиқиб кетди. Анчагина ётдим, у кишининг қачон қайтиб кирганини билмайман, ухлаб қолибман. Аниқ-тиниқ туш кўргандек бўлдим, лекин эрталаб туриб, ҳеч нарсани эслолмадим.

Дастлабки кўзилар нобуд бўлганини кечикиб билганидан кейин Шокир ака Мансур бобо билан менга мобиль телефон олиб берди. Сал ўтиб иккимизнинг ёнимизга яна бир бола қўшилди. Ишлар жойига тушиши ҳам гапми, биз кутганимизданам зўр бўп кетди. Кейин яна китобга мук тушдим. Иш ҳам ўз йўриғида. Мансур бобонинг қаттиққўллиги ва назорати билан ўқишга тайёрланишда давом этдим. Бунинг учун у кишидан бир умр миннатдорман. Ўқишга кирганимни билиб, шаҳардан қишлоққа қайтганимда эшитдим: Мансур бобо оламдан ўтипти.

ҚАЕРДАСАН, МУҲАББАТ?

Дўстликнинг шундай шартлари борки, бу шартлар ҳаётнинг, яшашнинг шартларига ўхшаб кетади. Лекин айнан эмас, чунки ҳар нарсадаям ўзига хослик бор. Бусиз бўлмайти. Шавкат менинг болаликдаги ўртоғим— дўстим. Дўстим, деб алоҳида таъкид билан айтишни тақозо қиладиган сабаб ҳам бор. Дастлаб мана шуни бир эслаб ўтмасам, кейинги гапларим тушунарсиз бўлиб қолиши мумкин.

Фарзанди, айниқса, ўғли бор ҳар қандай оилада шундай диққат-эътибор бўлади, бу эътибор: боланинг ким билан дўстлашиши, кўчада кимнинг боласи билан ўйнаётганлиги билан боғлиқ. Бу табиий ҳол. Ҳар бир оила шунга алоҳида назар билан қарайди. Олманинг остига олма тушади. Менинг дадам билан Шавкатнинг дадаси дўст, ўртоқ бўлиб ўсишган, болаликдан бир-бирининг феълиям, ютуқ ёки камчилик жиҳатлариям ўзларига маълум. Бир сўз билан айтганда, улар, ўзларининг назарларида дўстликка муносиб саналишарди. Дарвоқе, уларнинг иккисиям мактабда ўқитувчи бўлиб ишлашар, бири — менинг дадам математикадан, иккинчиси — Шавкатнинг дадаси биологиядан дарс берарди. Мен билан Шавкат ҳам улар каби бир-биримизга мос эдик. Болалигимнинг ҳозир эсимда сақланиб қолган неки хотираси бор, буларнинг барчасида Шавкатнинг ўрни алоҳида, аниқ биламан, Шавкат ҳам болалигини эсласа, шунга қўшиб мениям эслайди — бошқа иложи йўқ-да. Биз иккимиз бир-биримизга шунчалик кўникиб қолгандикки, орзуларимиздаги келажак тасаввурларимиз ҳам ўхшаш бўларди, биз хаёлларимизда, тасаввурларимизда мактабни бирга битирган бўлардик, биргаликда қайсидир ўқишга кириб, уни битирганимиздан кейин бир жойда ишлашимизниям ўзимизча режалаштирардик. Ҳа, айтмоқчи, бу тасаввурларимизнинг энг қизиғи, албатта иккимиз ҳарбий хизматга боришимиз ва у ердаги қаҳрамонликларни биргаликда кўрсатишимиз бўларди. Биримиз иккинчимиз учун ҳамиша қалқон бўлардик. Биримиз иккинчимизсиз ҳатто сув ҳам ичмасдик — болалик ахир бу, болалик бўлса-да, шундай эдики, бу

беғубор тасаввурлар билан ҳозир ҳам, эсласанг ҳатто хотиранг ёришиб кетади. Беғубор эди, мусаффо тонг ҳавосига ўхшайди бу хаёллар. Дарвоқе, мен тонгни кишининг болалик дамларига ўхшатаман, менга доим шундай таққос маъқул кўринаверади, аслидаям шундай, менимча!

Кунлардан бир куни биз оиламиз, дадам, онам, укам ва мен биргаликда Шавкатларникига меҳмонга бордик. Ўшанда меҳмонга бормаганимизда, ким билсин, менинг ҳозирги бошлаган гапларим борган сари маҳзунлашиб кетавермасмиди... умуман, бу хусусдаги гаплар бошланмасмиди... Хуллас, негадир, ўша куни дўстлар алоҳида хонада ўтиришди, негадир шундай бўлди. Менинг онам билан Шавкатнинг онаси ҳазиллашиб, эркаклар бошқа хонага деб, биз — болаларниям дадаларимиз билан бирга ўша уйга киритиб юборишганларидан кейин биз ҳам бир пасда каттариб қолгандек бўлдик. Бола бир жойда турмайди — биз ҳам бола эдик, дастурхондан қўлга илинганини олиб, иккимиз ўйнагани кўчага отилдик. Кечқурун, уларнинг уйларига яқин бўлган стадионда болалар футболга йиғилишарди, шунга шошдик. Қош қорайтириб қайтдик, катталар бунчага овқатларини еб бўлишган, албатта. Дадаларимиз бу вақтга келиб, анчагина ширакайф бўлиб улгуришган экан. Шавкат билан менинг овқатимизниям эркаклар ўтирган уйга олиб киришди. Шу ерда овқатландик. Дадаларимиз биз, ўғилларига қараб анчагина гапларни айтишди, билганим — мен уларнинг гапларидаги оҳангни ва юзларидаги мамнуниятни ҳалигача ҳис қиламан. Шавкат билан мен тезда овқатимизни едик ва навбатдаги ўйинга шошдик: кечқурун ҳовлидаги, тош кўчанинг чети — симёғочдаги чироқларнинг ёруғида ўйнайдиган ўйинларимиз қизиқ эди, мароқли эди. Ўйинга отланиб туриб, эшикдан чиққан ҳам эдикки, Шавкатнинг дадаси бизга қараб гапириб қолди.

— Қани, келинлар-чи, ўтиринлар-чи бошқатдан. Икки минутдан кейин ўйнайверасан! — деди у киши ва дадамга юзланди — Фуломбой, менинг кўнглим тўлиши учун бояги айтганимни бажариб қўймасак бўлмас!?

— Кўйинг, Саид, керак эмас, ўйнайверсин булар. Ҳали бола-да, сал каттариб бир нарсани тушунсин олдин. Ав-

вало, сиз айтгандай қилмасаям, тақдирини берсин, инсофини берсин иккисиниям.

Шавкатнинг дадаси дадамнинг гапини тугаттирмади.

— Сиз тўхтаб туринг, қараб туринг, ҳали мени тўғри қилгансиз, дейсиз.

Дадамнинг қизариб қолган кўриниши ўзгарди, иложсизлиги сезилди. Биз, болалар эса ҳеч нарсага тушунмай турипмиз.

— Иккаланг ҳозирнинг ўзида, — деди Шавкатнинг дадаси, менинг бобом — ҳозирнинг ўзида бир-биринг билан қиёматлик дўст бўлишга қасам ичасанлар. Биз, дадаларинг сенлардан кўнглимиз хотиржам бўлсин, ...хотиржам бўлсин!

— Қасам, деманг, қасамга ҳожат йўқ, ваъдалашгани етарли Саид, ҳали бола бўлса булар.

— Болалиги қолмади буларнинг, шу бу йил тўртинчини тугатишса ахир. Энди Фуломбой, айтай: мен сизларни сабабини айтмай чақирганим — зиёфатга сабаб шу! Буни жуда зарур деб билдим мен, ҳаётимиз шу болаларимизда давом этади, шундай эмасми?

Хуллас, биз, мен билан Шавкат яқин орадаги бошқа болалар қилмаган ишни қилиб, бир-биримиз билан бир умр дўст бўлишга, биримиз биримизга тўғаноқ бўлмасликка, биримиз биримизга бир умр садоқатли бўлишга... Шавкатнинг дадаси айтганидек қасам ичдик, менинг дадам айтганидек, ваъдалашдик. Кейинчалик, йиллар ўтиб мен билдим, бу удум илгаридан бор экан — фақат биз ўзимизнинг шароитга мослаштириб қилган эканмиз, аслида қадимда бошқача шартлар билан ўтказилган экан.

Биз олтинчи синфга ўтиб ўқий бошлаганимизда Шавкатларнинг оиласи кўчиб кетадиган бўлиб қолди. Чўлга. Шавкатнинг дадаси, Саид бобом давлат ишига ўтиб ишлайдиган бўп қолибди. Дастлаб у кишининг ўзи бир-икки ой ўша ёқда ишлаб келиб юрди, кейин оиласиниям олиб кетди. Дадамдан эшитдим, Шавкатнинг дадаси чўлдаги хўжаликларнинг бирига директор бўпти. ...Бу эслаганларим болалигим билан боғлиқ гаплар. Мен болалигимни эсласам, Шавкатни эслайман. Болалигимни соғинсам, ўша — тасаввурларимиз ҳам, орзуларимиз ҳам бир бўлган

Шавкатни соғингандек бўламан. Уларнинг оиласи кўчиб кетиши билан бир вақтда мен ҳам болалик билан хайрлашиб, ўсмирлик билан юзлашгандек бўлиб қолдим. Илгари Шавкат билан бахс бойлашиб ўқирдим. Дадаларимизнинг ифтихорлари бўлиб, Шавкат ҳам, мен ҳам фақат беш баҳога ўқирдик. Бошқача бўлиши мумкин эмасди-да, ахир биз ўқитувчининг боласимиз.

Кейинги бир-икки йилда бир нарсасини йўқотиб қўйгандек бўлиб юрдим. Бу ўқишларимга ўз таъсирини ўтказди, шекилли, дадамнинг ўзи мен билан астойдил шуғулланишига ҳам тўғри келди. Мен борган сари камгап бўлиб, одамови кўрина бошладим шекилли, болалар ҳам менга илгаригидек муомалада бўлмай қолди. Балки ростданам ўзим шунчалик ўзгаргандирман. Лекин, нималар бўлмайди, нималар ўтмайди, экан. Шундай тузатиб олдимки ўқишимни, ўша менга бошқача бўп қолганлар яна қайтадан менинг олдимга дафтаримни кўчиришга бериб туришимни сўраб келадиган бўлишди. Аммо айни шу пайтлардан бошлаб мен учун биринчи партада ўтиришнинг қизиғи қолмади. Шавкатнинг ўрнини босадиган ўртоғим, дўстим йўқ эди. Мен, ҳатто синф сардори бўлган ҳолиманда, орқадаги парталардан бирида ўтирадиган бўлдим. Бу билан синфдаги болаларни бошқача демайман, албатта. Улар билан биргаликда ўйнайман, нима қилсам шулар билан... лекин Шавкатдек ўртоқ эмасди ҳеч бири, дўст эмасди. Кўчиб кетганларининг биринчи йилида Шавкат ёзги таътилда қишлоққа келиб бобосининг уйида туриб кетди. Кейинги йилларда эса келмай қўйди. Буям менга негадир таъсир қиларди, негалигини билмайман. Бир куни дадам онамга айтаётган гапни эшитиб қолдим: Саид дўст ҳам бошқача бўлиб кетипти, ўзгараркан одам, деди дадам. Онам ҳам, негадир, ўз-ўзидан дадамнинг гапларини маъқуллаб қолди. Кейин билсам, мен ҳеч нарсани тушунмаган эканман, гап бошқа ёқда экан. Вақт ўтиб тушундим бунни.

Одамови бўлиб, синфдагиларнинг ўзи бир тараф, менинг ўзим бир тараф бўлиб юрганиманда, тахминан, еттинчи-саккизинчи синфларда мен, беихтиёр, кўчамиздан бирга мактабга бориб келадиган қиз, синфдошим

Гулноза билан кимўзарга ўқий бошладим. У яхши қиз эди. Илгаридан билардим, лекин эътибор бермаган эканман, баъзан қараб қолардим: қурғур чиройлига ўхшаб кўриниб кетарди кўзимга, негадир шундай кўриниб қоларди. Ҳозирлар буни биларман, лекин ўша пайтлари чинданам ҳеч нарсага тушунмаганман. Дадам калламга қуйиб қўйган эмасми, мақсадим — яхши ўқиш ва мактабни битириб, албатта, ўқишга кириб олиш. Бошқа ҳар қандай нарса мана шу мақсаддан мени чалғитиши мумкин — мен шундай ҳисоблардим. Бошқача бўлиши мумкин эмас!

Шундай бўлса-да, менинг мактабга бориб-келишимдаги мазмунсиз ҳаётимга мазмун кира бошлаганди. Бу Гулнозанинг борлиги, Гулнозанинг (нуқул бирор дарс юзасидан бўлса-да) айтадиган гаплари. Бир куни сезиб қолдим, дарсларимни ўзлаштиришим сустлашяпти. Буни дадам сезиб қолмасдан олдин дарров тўғрилашим керак — ортиқча галва кимга керак. Худди шу кунлари мактабга бораётганимизда Гулноза гапириб қолди.

— Негадир дарс қилгим келмай қоляпти, негалигини билмайсанми, Санжар? — деди у.

— Сен дарс қилгинг келмай қолса, мен буни қаёқдан биламан? — дедим унга.

— Менга қара, — у қуёшдан қўлини кўз устига соя қилиб тўхтади — папкамни кўтариб юрмайсанми?

— Калланг ишлайдими, — дедим унга тап тортмай — нега мен сенинг папкангни кўтарарканман, ўзинг кўтар!

— Кўтармасанг кўтарма, менам ўлиб турганим йўқ, сенга папкамни бериб.

Унинг ўша ҳолати — қўлини қуёшдан кўз устига соя қилиб турганини ҳалигача эслайман. Эсимдан чиқмайди.

Мен охиридан иккинчи партада бир ўзим ўтирардим. Ўзимча ўйлардим, ёнимда Шавкатнинг «ўрни» — бўш! Мактабни битирадиган йилимиз — ўнинчи синфда Гулноза биратўла менинг олдимга, партамга «кўчиб» қўя қолди.

— Мениям биринчи партада ўтиргим келмай қолди — деди у папкасини менинг партамга қўйиб.

Жудаям қўпол, дағал бўлган эканман, лекин, ким билсин, бу ўша пайтда ўзим учун табиий бўлгандир.

— Калланг ишлайдими, биринчи партанг яхшимасми?

— Сеникидан яхши ишлайди керак бўлса, — деди у — доска бу ердан яхши кўринаркан-да, а?

— Шаҳноза-чи?

— Э, фақат, кийимдан, матолардан гапиреди, у билан Назира ўтирадиган бўлди.

— Нега орқада ўтиргинг кеп қолди, демайдими? — негадир, хавотир ва қандайдир ҳадик билан сўрадим.

— Ким нима деса, дейвермайдими, орқа партадан досканинг яхши кўриниши рост-ку, тўғрими? Ростданам ўқийман, десанг, уйингда ўқисанг ҳам яхши ўқийсан — керак бўлса!

Мени шу пайтгача ўзимга нотаниш бўлган ҳиссиёт қамраб олганди, ўзимдан, ўқишимдан, ҳамма-ҳамма нарсадан кўнглим тўқдай эди. Мен, уйимиздагиларнинг ода тига кўра, аниқ фанлардан, Гулноза эса адабиётдан нисбатан кучли эди. Лекин, шеър ёзаман, дейману ёзолмайман, дерди нуқул.

Бир куни иншо ёздик — эркин мавзу.

— Ким нимани ёзишни маъқул кўрса, шуни ёзсин, — деди ўқитувчимиз. Кейин дарс тугашига яқин қолганида бирикки ўқувчининг ёзганларини кўриб, иншони уйда, бемалол тугатиб келишимиз мумкинлигини айтди. Кўпчилик хурсанд бўлиб кетди. Уйда бемалол ёзиб келиш яхши-да.

Кейинги адабиёт дарсида ҳаммамизнинг ёзганларимизни муаллимимиз йигиб олди. Мен «Орзуларим» деган мавзуни танлаб ёзганман, бердим. Дарслар тугагач факультатив — қўшимча соат бўларди, шу пайтда, бунгача иншоларни кўриб улгурган шекилли, ўқитувчимиз ҳаммамизнинг дафтарларимизни тарқатди.

— Баҳоларингни билиб олинглар, — деди у киши, кейин бизнинг партамизга яқин келиб, секингина гапирди — Гулноза, сенинг иншонг ҳар доимгидек яхши ёзилпти, лекин, қараб чиқиб, бошқатдан ёз!

Гулноза иншосини олиб, тезда китобининг орасига қўйди. Ўқитувчининг гапини эса биров эшитди, биров эшитмади, лекин менинг эшитмаслигим мумкин эмасди.

Мактабдан қайтаётганимизда сўрадим.

— Нима деб ёздинг иншони, ҳаммадан яхши ёзибсан-да, яна қайтадан ёзармишсан?

— Шуни жуда билгинг келаяптими?

— Ҳаммадан яхши ёзганингдан кейин, ҳеч бўлмаса мавзусини...

— Ма, сен ўқисанг бўлади, эсингда турсин, фақат сен ўқисанг бўлади. Фақат уйингда ўқи!

Унинг иншосини олдим. У дафтарни папкага солиб бўлгунимгача кутиб, тўхтаб қараб турди.

— Юравермайсанми, эртага бераман иншонгни, кўриб чиқай-чи, — дедим. Уйга келиб, унинг иншосини ўқий бошладим, ўқияпману кўзимми, юрагимми — жи-мирлаб борарди тобора. Ўртага сарлавҳа, «Қаердасан, муҳаббат...» деб ёзиб қўйилган. Кейин биргина варақча, майда қилиб анчагина мулоҳазаларини ёзипти. Бунинг тинч-гина, шунчаки ўқиб бўлмасди. Бир неча марта тўхтаб... ўқийман, қайтадан ўқийман. Ўша иншонинг охириги қаторлари ҳалигача эсимда: ...қаердасан, муҳаббат? Ёним-да тургандайсан, шу ҳолатинг билан олис-олислардасан. Шубҳалар кўп, гумонлар кўп, уларнинг орасидан бир ишонч келади: Сен борсан, муҳаббат. Борлигинга шубҳа қилмай-ман. Шунинг учун сенга, дунёдаги ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ сенга ишонаман. Фақат айт, ўзинг айт, ...қаерда-сан, муҳаббат?!

Шундан кейин мен Гулнозага бошқача кўз билан қарай бошлаганимни сезмай қолдим. У мен ўйлагандан кўра... хуллас, у бошқача эди, у ҳеч кимга ўхшамасди. Дарвоқе, эртасига иншосини қайтариб бермоқчи бўлувдим, сенда қолаверсин, деди. Мен эса, негадир ноқулай аҳволда қолдим ва шу ҳолат сабаб, папкасининг ичига солиб юбордим. Аслида ўзимда қолаверса бўларкан.

У менга жилмайиб қўйди, унинг жилмайишини бошқа ҳеч бир кишида кўрмаганман.

— Сен мендан яхши ёзсанг керак, — деди.

Мен, бир нарсаларни тушуниб-тушунмай гапни бошқа тарафга бурдим. Ва шу кундан бошлаб, Гулнозанинг олдида тилим ўзимга бўйсунмайдиган бўлди. Сабабми? Сабаб: Гулнозанинг дунёдаги барча қизлардан кўра гўзаллигини билиб қолгандим. Бу кун сайин менга тобора

яққолроқ билинарди. Буни бошқалар билмаслиги мумкин, лекин мен билмаслигим мумкин эмас!

Бир-биримизга фақат ўша — асосий гапни айтмай-миз, қолган ҳамма гапимиз бир эди. Балки иккимизнинг бир-биримизга «бошқача» бўлиб қолганимизни атрофдагилар билишгандир, лекин ўзимизга бу билинмайди, ҳаммаси табиий, худди шундай бўлиши керакдек эди. Ҳатто, Тошкентга, ўқишгаям бирга борадиган бўлиб, бир факультетга ҳужжат топширишгаям келишиб қўйдик. Бунга иккимиз ҳам шубҳа қилганимиз йўқ, имтиҳонларга бирга тайёрланишнинг қизиқ бир режасини ҳам тузиб қўйганмиз.

Мактабдаги ўқишларимиз, асосан, тугаб, эрта-индин давлат имтиҳонлари бошланади, деган кунларнинг бирида эшитиб қолдим: Шавқат келибди. Ахийри келибсан-ку, дейман ичимда, шошиб бораяпман, унинг бобосининг уйига юриб эмас, югуриб эмас, учиб бордим. Шавкатни узоқдан кўрдим— ҳовли ўртасидаги супада, ёстиққа ёнбошлаб, оёғини пастга осилтириб ётипти. Овоз берган киши бўлиб, ҳовлига кирдим. Қаранг, кепти ахийри, тўрт йил бўлдим, беш йил бўлдим... кепти-да барибир. Шошаяпман, гўё шу супада ёнбошлаган Шавкат эмас, менинг болалигим... Қайси одам болалигига қайтгиси келмайди? Мен тасаввуримдаги болалик сари шошаётгандим!

— Ўҳ-хў, Санжар! — ўрнидан туриб менга қараб турган Шавкатни бир қарашда таниш қийин бўп қопти. Бўйи ўсиб кетипти. Лекин мен уни танимасам... бу мумкинмас-ку ахир.

Шошиб келаяпман, қучоғимни очиб боришга улгуришим керак эди, қарасам... Шавкат жилмайганича, ўнг қўлини мен томон чўзиб турипти (демак, қучоқлашиб кўришмаймиз-да).

Кўришдик. Мен биргина лаҳзада болалигимдан анчамунча узоқлашиб кетганлигимни тушуниб етдим, бошқа иложим йўқ эди. Шавкат шаҳарликларга ўхшаб кийиниб олган, мендан узун, овози дўриллаб, гаплариниям салмоқлаб айтади. Гапираркан, кийимларини тўғрилаб, қоқиб-қоқиб қўяди. Мен секингина ўзимга ташқаридан қарагим келди: қишлоқиман-ей, жудаям қишлоқи!

— Шошиб келаяпман, келганингни эшитиб, — дедим мен, — тўғри боравермайсанми уйга, бориб юрган жойинг!

Ҳовлидан чиқиб, йўл четидаги тўнканинг устида бирпас ўтирдик. Ҳа, ростданам, одам кичиклигида бошқа, каттарса бошқа одам бўлиши мумкин экан. Шавкат, мен ўйлаганимдек, жудаям бир нарсаларни эслагиси келгани ҳам йўқ. Ҳамма нарсага «табiiй қарайдиган» бўлипти.

— Менга қара, Санжар, анув... Гулнозани кўриб қолдим йўлда, яхши нарса бўпти, а?

Ўзимгаям сезилди, қизардим, кейин талмовсираб қолдим.

— Ҳа, яхши қиз. Чиройли қиз, — дедим.

Шавкат ҳозир жуда шошиб келиб-кетаётган эмиш. Шунданми, шунча қистасамам биз тарафга ўтмади. Балки бугуннинг ўзида қайтарман, деб машинасига бир қараб қўйгач, мен аста-секин ортимга қайтдим.

Эртасига маълум бўлди, ҳаммасини Гулнозанинг ўзи айтиб берди. Шавкатнинг ота-онаси билан Гулнозанинг ота-онаси анчагина илгари гапни бир жойга қўйишган экан. Қизнинг ўзи беҳабар. Шунинг учун, қиз мактабни битирганида кўз остига олувчилар кўп бўлади, деб белги қилиб қўйишлари керак эмиш. Шавкатнинг бирровга келиб кетишидан мақсад қизни бир кўриб қўйиш экан.

Шавкатни, ўша — ўртоғим, дўстимни шунақанги ёмон кўриб кетдимки... Жим сўппайиб турганимни кўриб, шекилли, Гулнозанинг овози дадиллашди.

— Нима қиласан энди, тураверсанми шундай, сўппайиб? — деди жаҳл билан.

— Барибир ўқишга бирга борамиз! — менинг ичимдаги гап бошқача эди, бошқа нарсани айтиб юбордим. Лекин назаримда, барибир, шу гапимнинг ўзи, биз бирга бўламиз, деганидай бўлиши мумкин эди.

— Дадам мени Тошкентга жўнатмасакан, ўқиса ўзимизнинг шаҳарга бориб ўқийди, дебди онамга.

— Бўлмаса, — дедим мен — бугуноқ уйдагиларга айтаман.

Нимани айтаман, нега айтаман — бундан ортиқроқ аниқлаштириб гапиролмадим. Гулноза эса мени шундоғам

тушунди, шекилли, индамай қолди. Индамагани яхшидир-да. Гулноза, кейин, консультациядан қайтаётганимизда:

— Сен билиб қўй лекин, — деди қатъий, — агар мени мажбурлашсаям, барибир, кўрасан ҳали, мен у билан яшамайман. Найнов жўранг билан!

Ҳеч нарса демадим. Найнов мени танимади, лекин дўстим эди-да барибир.

Уйга бориб, онамга айтмоқчийдим, айтолмадим. Секин амакимнинг хотини, янгамга шипшидим. Шундай-шундай бўпти, дедим. Янгамам, уйдагиларам, мен ўйлагандек, ҳеч нарсадан беҳабар эмас эканлар, ҳаммаси мен билан Гулнозанинг қандай қилиб «бирга ўқиётганимиз»ни жуда яхши билишаркан. Уялгандек бўлдим, янгамга, уйланиш эмас, белги қилиб қўйиш деган гапларам бор экан-ку, дедим. У киши, билмасам, айтиб кўрайин-чи, деди. Шу кеча умримда биринчи марта ухламай чиқдим. Ағдариламан — шундай бўлиши мумкинми, дейман. Ағдариламан — бундай бўлиши мумкинмас, дейман.

Уйдагилар бир нарса дер, деб кутдим, эртасигаям, индинигаям— ҳеч ким ҳеч нарса демади. Ўзим сўрай олмасам. Гулнозага қарайман, бу орада имтиҳонларимиз бошланиб кетди. Ҳали институтга ҳужжат топшириб, унга тайёрланишимам керак. Гулноза ҳам тинч, бу ҳақда гапиргиси келмайди. Сўрайвериш яна ноқулай.

Қишлоқ жим. Бу жимликдан хурсанд бўлиб ҳам қолдим. Тинчиб кетди, балки уларнинг қарорлари ўзгариб, Гулнозани келин қилиш фикрлариям ўзгаргандир, дейман ўзимча. Давлат имтиҳонларини топшириб бўлганимиздан кейин шаҳарга, кичик амакимнинг ижара уйига бориб тайёрланидиган бўлиб қолдим. Ўша талаба амакимнинг қўл телефони менга тегди (бундай телефонлар кам эди). Дадам, ўзим сендан хабар олиб тураман, ўзингга маҳкам бўл, деди. Эртага саҳарлаб шаҳарга кетишим керак бўлган куни кечқурун Гулнозани кўчанинг четида «тутиб олдим». «Сотка»нинг номерини бердим. Гулноза:

— Иккикўнгил бўлма, сен ўқишга киришинг керак, — деди, — мени айтди дейсан, мажбурлашсаям у билан бирга яшамайман! Мен ҳам бир-икки кундан кейин ўзимиз-

нинг шаҳарга кетаман. Аммам билан бирга туриб тайёрланаман. Ҳеч нарса бўлмади, сен ўқишга киришни ўйла!

Шу бўлди гапимиз. Мен эртасига саҳарлаб йўлга отландим. Жуда вақтли туриб олганман. Бир маҳал дадам имлаб, ҳовли четига бошлади. Анчагина насихат қилди. Бош ирғаб маъқуллаб туравердим. Кейин дадам асосий гапга ўтди:

— Синфдошингни хаёлингдан чиқар, айтмасам ҳам биларсан, деб шу пайтгача индамадим. Шавкат сенинг дўстинг! Шундай бўп қолган — қасам ичгансан. У ўша қизга уйланадими, белги қилиб қўядими, сен энди ҳозир ўзинг ўйлаб юрганингдай йўл тутолмайсан, биз бундай қилолмаймиз, ўғлим — ...қасам ичилган!

Мен ўқишга кирдим. Гулноза бир-икки марта телефон қилди, фақат имтиҳонлардан гапирди. Унинг Шавкатга унаштирилганини эшитганимда мандатдан ўтганимни билиб хурсандчилигимдан ирғишламоқчи бўлиб тургандим. Сентябрғача — ўқиш бошлангунига қадар қишлоққа қайтдим. Гулнозаям кирган эмиш ўқишга, лекин шаҳардан қишлоққа келмабди. Кейин мен ҳам, чамаси, Гулнозаям ўқишга шўнғиб кетдик. Қишки таътилдаям кўрмадим уни. Ўша — Шавкатга белги қилинганлиги ҳақидаги гапдан кейинги гап: Гулнозани кўкламнинг бошида узатиб кетишармиш, ўқишиниям ўша ёқдан бориб давом эттирса бўларкан ёки сиртқиға ўтказиши мумкин эмиш. Кейин шаҳарга қайтдим.

Ёзги таътилга яқин кунларнинг бирида қўл телефонимга СМС келди, одатдагидек, телефон компанияларининг эслатмалари бўлса керак, деб ўйлаб, беҳафсала бўлиб очиб... Ўқиб кўрдим: *«Шубҳалар кўп, гумонлар кўп, уларнинг орасидан бир ишонч келади: Сен борсан, ишонаман. Қаердасан?»* Шошиб қайси номердан келганлигини билмоқчи бўлдим. Қарасам, «номер засекречен», деб ёзиб қўйилипти.

Ер юзига сигмай қолдим.

МУНДАРИЖА

Икки дунё ораси.....	3
Қалтис қадам	22
Ўйинчоқ.....	63
Флешка	119
Талваса.....	151
Фақат бир шартим бор	180
Қаердасан, муҳаббат?	204

Содиқ, Фахриддин.
С 75 Қалтис қадам: қиссалар/Ф. Содиқ.— Т.: Ўзбекистон,
2010.— 216 б.

ISBN 978-9943-01-589-0

ББК 84(5Ў)6

Фахриддин Содиқ

ҚАЛТИС ҚАДАМ

Қиссалар

Муҳаррир *З. Ҳакимова*

Рассом *И. Йўлдошев*

Бадий муҳаррир *Ҳ. Меҳмонов*

Техник муҳаррир *Т. Харитонова*

Мусахҳиҳ *М. Исоқов*

Компьютерда саҳифаловчи *Л. Абкеримова*

Нашр. лицензияси АИ № 158, 14.08.09.

Босишга рухсат этилди 25.07. 2010. Бичими 84 x 108^{1/32}.

Таймс гарнитурасида офсет усулда босилди.

Шартли босма табоғи 11,34. Нашр табоғи 10,53.

Нусхаси 3000. Буюртма № 10-290.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30